

MAKOFANE, PETER MPOKO

**TSHEKATSHEKO YA LEBOKO LA KGOSI HENDRICK
RANTEBENG MATHIBE MAKAPAN**

MA

UP

1994

**TSHEKATSHEKO YA LEBOKO LA KGOSI HENDRICK RANTEBENG MATHIBE
MAKAPAN**

KA

PETER MPOKO MAKOFANE

**E NEELWA GO YA KA DITLHOKEGO TSA DIKERII
YA
MAGISTER ARTIUM
YA
LEFAPHA LA PUO LE DIKWALO LE FILOSOFI**

**YUNIBESITHING YA TSHWANE
PRETORIA
DIPHALANE 1993**

MAIKANO

Ke ikana gore tshkatsheko eno, ya lebaka la ga kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, ke e neelang Yumbesithi ya Tshwane go tlhatlibobelwa tikem ya "Masters of Art" ya lefapha la Afrikatale, ga e tse e ke e neelwe Yumbesithi epe e seie go tlhatlibobelwa tikem, ebile ke tiro e ke tshumoleletseng Metswedi yotlhe e nopolsweng le voma e kailwe ka botlalo

Ke nna

P. M. Makofane

Malebo

Ke lebisa malebo a me a a tswang kwa botennye jwa pelo ya me, go Bakgatla botlhe ba ba nkelelang mokeng fa ke ikuela mo kgosi ke senka dintlha tebang le moswi kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Ke sa lebale bakakanya ba me boere Sello Mabe, Madikwe Mphane, Tau Malebye, Boiki Sepeng le bomme Modiegi Mmushi, Mantsekie Moraka, Masekwetla Molepo, Njalodi Sentsho, Moemagadi Malebye le Sheila Setshedi

Ke leboga go menagane, Prof. P.S. Gr. senewald yo o nitlathlileng ka botshoko jo bogolo, le kgosi Thipe Victor Ramoto Makapan, yo o ntumeletseng go kwala tshkatsheko ka rraagwe.

Kwa bofelong ke lebisa thapelo ya me go Modimo Rara Mothati yotlhe, Motlhodi wa legodimo le lefatshe, le go Modimo Morwa, yo o ntswhetseng mo Thabeng ya Golgota, le Modimo Mowa o o Botshupo. Ke sa lebale Badimo ba Bakgogwa, ba ga Mafokane, ba ba mphileng monagano wa go kwalela moswi kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, segopotso se se sa khutleng, se se tla anamang le bophara jwa lefatshe

Ke sa lebale ba lolapa lwa tse

Madume! Bakgogwa!

Ke nna

Tel. (0020) Lerato 43

Private Bag X2011
Lerato
2865

Professor P.S. Groenewald
Departement van Afrikatale
Universiteit van Pretoria
0002

Professor P.S. Groenewald

Nna, Sekgothe Richard Matseke, yo ke leng motlhatlhabi mo sedikeng sa botlhatlhabi sa Lehurutshe, mo Karolong ya botaki (ART SECTION), ke tlhomamisa gore ke buisitse lokwalo lwa ga rre P M. Makofane Lwa M.A. go tlhomamisa tse di latelang:

- (a) Diphoso tse di lerwang ke go tlanya;
- (b) Mopeleto wa Setswana (Mafoko),
- (c) Mokwalo o o letleletsweng wa BOTO ya puo ya Setswana.
- (d) Popapolelo.

Mme ke tlhomamisa gore puo e e dirisitsweng fa, ke Setswana se se Phepa, le diphoso di siamisitswe.

Ka boikokobetso,
Ke nna
Sekgothe Richard Matseke

SUMMARY

This is a critical analysis of chief Hendrik Rantebeng Mathibe Makapan's poem over six chapters.

In chapter 1 answers are sought out for:

- What is traditional poetry
- Kinds of traditional poems
- The value of traditional poetry

By referring to the following experts, Finnegan, Cope, Schapera, Mogapi, Kunene, Damane & Sanders, Opland, Sebosi & Lekhela

In chapter 2 methodology, the history of the chief and a short history of each informer is outlined.

In chapter 3 analysis of the metre in traditional poems is dealt with.

In chapter 4 analysis of the metre which appears in the chief's poem is dealt with.

In chapter 5, (i) analysis of the chief's poem, (ii) experts who wrote on traditional poetry and (iii) theories of style in general are dealt with.

In chapter 6, the chief's poem is analysed to determine if it conforms with the findings of Finnegan, Kunene, Opland, Cope, Schapera etc. and thereafter conclude as to which category this poem belongs.

OPSOMMING

Hierdie is 'n kritiese analiese van Kaptein Hendrik Rantebeng Mathibe Makapan se gedig oor ses hoofstukke heen.

In hoofstuk 1 word antwoorde gesoek vir

- Wat is tradisionele poësie
- Tipies tradisionele gedigte
- Waarde van tradisionele poësie

Deur na die volgende kundiges te verwys: Finnegan, Cope, Schapera, Mogapi, Kunene, Damane & Sanders, Opland, Sebou & Lekhela.

In hoofstuk 2 word metodologie, die geskiedenis van die kaptein en 'n kort geskiedenis van elke informant uiteengesit.

In hoofstuk 3 word daar met digmaat in tradisionele poësie gedeel.

In hoofstuk 4 word daar met die digmaat wat in die kaptein se gedig voorkom gedeel.

In hoofstuk 5 word (i) analise van die kaptein se gedig, (ii) kenners wie oor tradisionele poësie geskryf het en (iii) teorie van styl oor die algemeen meegedeel.

In hoofstuk 6 word die kaptein se gedig ontleed om te sien of dit voldoen aan die vereistes van Finnegan, Kunene, Opland, Cope, Schapera ens. en daarna afgelei in watter kategorie hierdie gedig pas.

Maikaeleo

Ka tshakatsheko ya leboko le la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, ke ikaelela go siamisa tshiamololo e e tšitsweng ke bantšanepe ba tšhwana le Thema (1939) e e tšhagelelang tebang le poko ya segologolo ka go re poko ya segologolo ga e na molodi, ga e na moribo, ga e a tšhwanelwa go akaretswa mo mhameng wa maboko. Tšhiamololo ya bobedi ke tšhagiso ya mokiti wa pèrè (Schapera, 1965: xii — xiii), baruti bangwe ba bofelela poko ya setso mo ya seeng, ya Seesimane. Go ya ka bone, morumo wa poko ya segologolo o tšhwanelwa ke go tšhwana le mokiti wa pèrè e sia. Kgopolo e e fosagetse ka gobo Motho montšho ga a tšholega le pèrè; pèrè e tšhaga le Makgowa. Ditšhiamololelo tse di tla siamisw mo tsamaong ya tšhakatsheko.

Sa bobedi ka tšhakatsheko ya leboko le la Seaparankwe sa Bakgatla baMoseitšha-a-magana-le-kgomo, maipane manyobonyobo, bana ba Mmamafura a theko a utlwa molelo a tšharologa, ke go senolela bana ba thari e nšho, bana ba Mmammasadinyana le bana ba Rradinkudikae, khumo, bogonego, bošwerere, bononlhotho, matšwakabele, lobebe lwa puo, puo e e tšhekileng, puo e e komota, puo e e tlolole e e letseng mo Bakgatleng baMoseitšha.

Go tšhagisa puo ya gagosi Makapan mo mpuanang gore e phatsime mo merafeng ya mmala a sešilo, gore e nne sekai go magosi a rona, e šta le dipuo tsa selegae di tseye sekai mo go yone.

Go lemosa bana ba thari-e-nšho fa poko ya segologolo e nonne, e tšhutšuma, e na le khumo ya tšholofoko, e gaza poko ya magareng e e nang le phokelo ya puo tsa seeng, segolo Seesimane. Poko ya mothale o ga e na molodi ga e na matšhagatlhaga, sa yona ke go bušišwa e kwadilwe e seng go bokiwa. Go pharologano e tona mo gare ga poko ya magareng le ya segologolo. Leba sekai se se tšwang Lebokong la kgosi Ramono (Schapera, 1965: 96). Go a nopolwa:

Monwana mosupa ditšhaba,
 Mokolometsa wa bana ba Sepèrè
 A ka go supa ka ona o ka a swa.
 O supile Rranyoba a ribela,
 A supa Makobyè a swa mototwane,
 A swa, a ba a swela rure, baase.

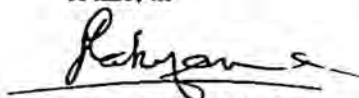
Leboko le le tšhametswe go bokiwa, mmoki a tšla, a dirisa mabogo, sefatšhego, maoto le mmele, ga le a tšhamešwa go bušišwa le kwadilwe.

Go konosetsa maikaeleo a, go a tšhwanela go tšhagisa mokwadi wa lokwalo lo lwa Tšhakatsheko ya leboko lwa kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, e bong Peter Mpoko Makofane. Ke yo o a tšwelela:

Ke Mpoko mabokoboko a dibata,
 Ke kgosi e e tšwang Bopedi ga Ramapulana a Tšwetla
 Ke Letšhabane la Matebele,
 Ke Mokgogwa, ke tšapa legolo lekgokologa tšhabeng,
 Ke moana tau, ke phala madiba a Tubatse
 Ke ngwana' Mpaai le Mantsana a Tedic,
 Ke morwa tšhokwa lebutšwa pele
 Tšhokwa lebutšwa pele ngoba wa badisa
 Ke motho wa setšhaba manganeng,
 Yo ba reng ge o thaba ka byalwa,
 A o Letebele, ao Lekubu la Botlokwa le Kekana?
 Ke lerapo ke a kokonwa,
 Lerapo ke paletse Isaaka ooRakwena,
 A baya mabogo mo godimo ga tšhogo a re:
 'Kolong sa bogareng o ya go swela teng.
 Gwa tšhaga Gabriele ooRakejatšadi a hibiditse tšatho
 A re: Ke ya go tima lebone la gago
 Bophuthatswana, ga a ka ke a go bona.
 Maloba a maabane fa, 1989,
 A tšediwa ke Mošhe ooRamolelo ke fisa baori,
 A mo episa sediba kgorwaneng ya Mmabote,
 Sediba, sekolo sa Mtshegon High School
 Metsi roto! Ramolelo-ke-fisa-baori a fetola mebala a re
 Sediba se tšhwanešse Moeletsi wa sedika.
 Leina la me le fetotšwe ke Mfatelabangwe.

Kwa bofelong go tšla tšewa tšhoetšo ya gore leboko le le wela mo mhameng ofe wa maboko.

A kalo, ke

Peter Mpoko Makofane

P.O. Box 39
 Makapanstac
 0404

LEBOKO LA KGOSI HENDRICK RANTEBENG MATHIBE MAKAPAN

1. Leru le tswa Borwa le duma,
Leru la Borwa le dumela teng;
Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana,
Leru la scola ga Motsha a Rakau;
Le gaabo Tabane a boModisc a boTlholwe
Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go scola ga Mmapete a Madumo
2. Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa,
Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba;
Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshela wa boMotswasele,
Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re:
Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.
3. Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile,
Fa ke tsamaya ke tlosa dinao;
Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla
Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModicgi le Motjile;
Phofa dikhibidu ya boRakeagile.
4. Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi
Malebye le Setshedi sa Magaba;
Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe.

Matseno

Baruti ba London Missionary Society ba dirile mo go ka tlalang seatla mo merafeng ya Batswana. Ba simolese ka go ithuta puo ya Setswana, ba kokoanya maboko le go kwala popapolelo ya Setswana. Dikai go tshegetsa ntlha e ke dibuka tsa maboko tse di latelang:

- (i) *Traditional Literature* ka G.P. Lestrade ka ngwaga wa 1937
- (ii) *Hurutshe Poems* ka D.F. van der Merwe ka ngwaga wa 1941. Batswana le bona ba rutega, mme ba kokoanya maboko a Setswana le bone. Dikai tse di latelang di tshegetsa ntlha e:
 - (a) *The Tread of Setswana Poetry* ka B.C. Thema ka ngwaga wa 1939
 - (b) *Boka Sentle* ka M.O.M. Seboni le E.P. Lekhela ka ngwaga wa 1970

Poko, thari ya dinaledi saaparwa-ke-dinkwe e mmoki a tlhagang ka yona kwa badimong, e akaretsa mhamo o o farologaneng wa ditlhagang, kgotsa go ka twe leina le Poko le kaya mhamo wa dikwalwa tsa methalethale, kgotsa go ka twe, poko le tibatso ya maikutlo, dikgopolo tsa boitumelo, tsa boitshoko, tsa sefelo, tsa lerato, tsa kilo, tsa maibi kgotsa tsa tlhagananyo kgotsa tsa sengwe se se amang bofitlha. Ka jalo go tlhokagala thanolo e e tlhanlhietseng tehang le kgopolo e ya poko. Mo Setswaneng go maphata a le mararo a maboko, e bong:

- (a) Maboko a bogologolo
 - (b) Maboko a magareng
 - (c) Maboko a segompjeno
- (a) **Maboko a bogologolo**
- Mo motaleng o wa maboko, mmoki o ne a tlhama lebaka lwa gagwe a eme ka dinao a nse a boka, a thathologa jaaka tlhale ya morutsho, a gasa mmokiwa ka mainamafatshwa, a mo golodika, a mo latswa ka le leme la tlhware. Fa a kgwa mowa o a be a feditse fa o ka re a ipoeletse gona go a pala (Mogapi, s.a :12) Mo merafeng yotlhe ya Bantsho go tloga kwa ga Lowe, mmoki o ne a simolola go boka ka mahube-a-naka-tsa-kgomo, a tsholeditse lentse la gagwe, a gowa, a kgwa lwa tlhaga, mme e re ka matlwaelo-a-phulo a kgaotse. Mo nakong e o a be a tserwe ke mantlariri a le mo legaeng la ditoro, a tla a etsa batlhabani ba lwa e e matlhomahibidu. (Kgopolo e e akareditswe ke Dieterlen le Kohler ba ba nopotsweng ke Kune (1971: xii)).
- Mo motaleng o wa maboko go ne go bokiwa, (a) Magosi, (b) Batlhabani-ba-marumo, (c) Bagale, (d) Dirizwa, (e) Diphologolo, (f) Dikgoro, (g) Dioka, (h) Dibata, (i) Ditaola, (j) Monna a ipoka j. Maboko a bogologolo a ka farologanngwa le a magareng le a segompjeno ka:
- (i) Morero
 - (ii) Popego
 - (iii) Puo

- (i) **Morero**
- Maboko a segologolo a ama thoriso ya dikgosi le magosana ka ntata ya dituro tsa bonatla. Kgosi e bokiwa gonne e kale ya bolaya phologolo kana selalome se se boitshegang ka bonatla jo bogolo kgotsa e kgonne go sireletsa setšhaba kgatlhanong le dira, lelekere, leroborobo ja boitwese jo bosetlhogo, mo morwaleleng o o boitshegang. Maboko a segologolo a rotloetsa bagale mo letsholong la sera kana mo tlhabanong. Motho a ka bokelwa fa a itshupile bogatlhamelamasisi ka go bolaya phologolo e e kotsi jaaka nkwe, tau, tshukudu, tlou, nare kgotsa lengau. Kgopolo e e tlhagisitse ke Lesevane mo "Bakeng ya go buisa seema sa borataro". Go tshegetsa kgopolo e e tlhageletseng fa godimo fa, seka se tswa lebokong la kgosi Mmakgotso (Schapera, 1965:47). Go a nopolwa:

Kgadima tsa maru a Borwa;
 Kgadima di tsetse merokwa, Kuate,
 Kuate wa ga Mathudi a Tshweneng.
 Makau a a kwa Borwa hularang.
 Le tle go phura marapo,
 Marapo a kgomo di amogwa batho.
 Di tseetswe kgagapa Moseletsana.

Morago ga loso lwa mogolowe, Molefe, Mmakgotso o ile a tshwarelela Pheto ka gobo a le monnye. Mo pusong ya gagwe 1890 — 1895, o ile a fenywa kgosi Moseletsane wa Bafokeng. Ka ntata ya tiragalo e mmoki o boka Mmakgotso gonne a sireleditse setšhaba kgatlhanong le tlhaselo.

Ntle le dikgosi le bagale, mmoki o ne a rorisa diruiwa tse di nang le mosola mo go ene. Go tshegetsa ntlha e, nopolu e tswa lebokong la dikgomo. Go a nopolwa:

. . . dinya mafura di sa a tloleng.
 Selelo sa mosimane wa Mokalaka.
 Ka nna nayo ka tlhoka boroko,
 Ka e tlhoka ka tlhoka boroko,
 Kgomo modimo wa mo gae . . .

Go tswa mo sekaing se, go lemogwa ka bonako fa kgomo e le mosola mo botshelong jwa Montsho, o bona maši, boloko (dinya mafura di sa a tloleng), nama, letlalo, marapo, dinaka, ditlhakwana e sita le seditse se se dirisiwang ke nkadingala-fa-di-bua-maaka. Mmoki o ne a boka ditaola ka gobo ka tsone o ne a kgona go bona gore go tla tsha jaang. Sekai se tswa Lebokong la ditaola (Seboni le Lekhela, 1970:13). Go a nopolwa:

Selumi. ntwana kotaana.
 Phage e mangana magolo jang?
 E tla jwa ke tse di mešape.
 Bana ba ga kgosinana se jeleng tlong.
 Se fitlheng la badisa.
 Fa matwetwe, nkadingala-fa-di-bua-maaka o a reteletsa gore ditaola di siamise dilo
 Mo diruiweng tsa mo gae go phologolo nngwe e Motswana a e kayang e le kgomo-ya-basadi gonne e golegwa bonolo ke basadi. Phologolo e go ke tumuga, mme fa Motswana a e boka a re
 Mo romeng kwa go diphatsa,
 Kwa tengteng, kwa semelemetheng.
 Kwekwenene ga e na go gona
 E tse na diphatsa ka boithale.
 Fa mmoki o bokela tumuga bonolo jwa yona, kwa o e lehisang teng ga e gane e dira tiro ka tadimale
 Ntle le maboko a diruiwa tse di nang le mosola mo go ene, mmoki o ne a boka diphologolo tse di tlhaga di tshwanang le nkwe
 Tilodi ya magaga legagaripa ja dikgwa.
 Maila-go-lejwa, o bonwa a lejwa ka losi
 Mmala o ka tlhoka o le makgasa oa ratwa
 Ka ke kapesa-barena, batana sa bogosi
 Fa nkwe e bokelwa go se tlakatlakelwe ga yona, ga mmogo le bosetlhogo jwa yone Ka fa tlhakoreng je lengwe, nkwe ke kapesa-marena kgosi e bonwa ka tlalo lwa nkwe (seaparankwe)
 Ntle le maboko a mmoki o ne a tlhama maboko ka dikgoro tsa morafe Sekau go tshetsetsa, go nopolwa Leboko la kgoro ya Mmekwa e leng e nngwe ya dikgoro tsa Bakgatla hakaMosetlha. Go a nopolwa
 Mmekwa wa Kobue!
 Mokgothodiala motswalla phofu.
 Ke bagale ba Ratefane seapara kgotlho
 Ba re: mo le seng a e apare
 O tlhaga le yona badimong,
 Ba re: bana ba mafika a lelang tladi
 Ge o a lwela, ke sebata.
 Ke bana ba mothaba o morudu
 Wa go rula marula a fetoga motho.
 Ke bana ba mogobe o kgorong makometsa-batho
 Ke batsididi ba e rileng ba hona dira ba re:
 Pula! Pula!
 Mmekwa wee!
 Pula! Pula!

(Rakgadi, 1985:24)

(ii) **Popego**

Tlhologo ya poko ya Setswana ya bogologolo tota ke go bokwa e buiwa, e seng e kwaiwa. Ka jaana poko e buiwa ka molomo, popego ya yone ka ditemana, kgotsa kutlwano ya medumo ya bofelo ya mela ya leboko ga e tse e gope. Mmoki o tlhama leboko la gagwe a eme ka dinao, a tse nwe ke sengwe, a le mafolofolo, maikutlo a gagwe a tshologa jaaka pula ya medupe.

(iii) **Puo**

Sebosi le Lekhela (1970:5) fa ba kgwa lotlhaa ka ga puo ya poko ba rile puo ya maboko ga se puo e e tlwaelesegileng ya ka metlha; ke puo ya bogabale ya mantswe a a tlhopilweng ka kelotlhoko, ya mme e e buelwang dingwaong; ke puo e e bontshang lerato, e e nyenyasang moreetsi, e e thuthafatsang pelo, e e dirisetwang go tshetsetsa le go gakgamatsa. Kgabiso yotlhe ya puo e dirisiwa mabokong: poepelelo, papiso ya mela e e tshwanang, tshetsetsanyo ya mela e e tshwanang, kumako e e fitlhegileng, neelano, poeletsomedumo, theneketso, morumo, moribo wa tobeletso, le tiriso ya dikgaotso ka fa mmoki a hemang ka teng go tsaya mowa. Puo ya poko ke kgelekiso mme e ipontsha ka tekantsho gongwe metara.

Mogapi (s.a.:13) fa a thadisa ka ga puo ya poko a re puo ya poko ke puo e e faphegileng, e e kgethegileng: puo e e nonneng, e e moro. Poko ke yone sefalana; letlotlo la mafoko a Setswana se se tlholo, sa mmakgonthe.

(b) **Maboko a magareng.**

Mo mabokong a magareng, mmoki o supa tshwaelo ya poko ya seeng le dilwana tsa seeng. Mmoki fa ga a thathologe jaaka tlhale ya morutsho, mme o ipofile ka melawana ya seeng, ke lekgoba la melawana ya seeng, o tshwaragane le namane e tona ya go utlwanya medumo. Selo se se dira gore maboko a magareng a nne bokoa a tlhoke mo'odi, a tlhoke moro, a tshwane le puo ya ka metlha. Sekai go tshetsetsa se tswa Lebokong la kotulo (Kotsokoane, 1982:6) Go a nopolwa

Ke nako ya go kotula,
 Batho ba setse ba semeletse:
 Diako di rwele mabele, : tatlhaka a obegile.
 Nkgonne o jetse segaolane le Mantsekane.
 Nkoko o ijaletse lethejane.
 Rakgadi o jetse kokoloane le mantsiripane.
 Mmamafoso ga ba o beye sebete.

(viii)

Mo sekaing se mmoki o ne a tshwere bothata jwa go utlwanya medumo ya diboko tsa bofelo jana.

la	a
tse	b
le	c
me	d
ne	d
re	d

Ka go ikgolega ka go leka go utlwanya medumo ya bofelo, mmoki o dirile gore leboko la gagwe le tloaze molofo re puometlha. Mo mabokong a magareng go tlhagelela methalethale e ya maboko, a chelete, a mebotorokara, dikariki, dithunya, difofane jj.

Maboko a segompieno

(c)

Mo methaleng e ya maboko re bona mmoki a dule mo bokgobeng jwa go sala melawana ya poko ya seng e re e nonang mo mabokong a magareng, mme go fitlhelwa mmoki a akaretsa dintlha dingwe tse di fitlhelwang mo mabokong a segompieno le a magareng. Sekai sa kokoano e e ntseng jalo ke maboko a a koantsweng ke Rakgala (1985)

Bakwadi bangwe ba re disonete, dieletji, a lerato jj. ke maboko. Ka go nna jaana maboko a aname e le tota. mme go tla batlisiswa mo baitseanape ba ba kwadileng ka ga poko go rarabolola marangrang a. mme go tie go tsewe tshoetsa ya gore leboko le la kgosi Makapan le wela mo mhameng ofe wa maboko

DITENG

Kgaolo ya I

I Matseno

(a) Se poko e leng sona

1. Finnegan

1.1 Leboko ke eng?

1.2 Methalethale ya maboko

1.3 Boleele

1.4 Kakaretso

2. Cope

2.1 Leboko ke eng?

2.2 Methalethale ya maboko

3. Kuzene

3.1 Leboko ke eng?

3.2 Methalethale ya maboko

3.2.1 Karologanyo ya mainamafatshwa

3.2.1.1 Mainamafatshwa a tlhotliso

3.2.1.2 Mainamafatshwa a tsalano

3.2.1.3 Mainamafatshwa a tshwantsiso

3.2.1.4 Mainamafatshwa a tlhaloso

3.2.1.5 Lefelo la tholego la mmokwa

3.2.2 Poko ya diphologolo le dilo

3.2.2.1 Diphologolo

3.2.2.2 Dilo

4. Damane le Sanders

4.1 Se poko e leng sona

4.2 Moqobelo

4.3 Methalethale ya maboko

5. Opland

6. Schaper

6.1 Leboko ke eng?

6.2 Methalethale ya maboko

6.3 Boleele

7. Mogapi

8. Seboni le Lekhela

9. Kakaretso

(a) Mosola wa poko ya bogologolo

(b) Mmoki wa maboko a segologolo ke eng?

(c) Mokgwa wa go boka leboko la bogologolo

II. Mokgwa wa patlisiso

Kgaolo ya bo 2

**Tiriso ya theipi (setsayamantswe) le histori ya kgosi H.R.M. Makapan.
Matseno**

Tiriso ya theipi (setsayamantswe)

(i) Histori ya kgosi H.R.M. Makapan

– Bakakanyi

(1) Rre Sello Mabe

(2) Rre Madikwe Mphace

(3) Rre Tau Malebye

(4) Mme Modiegi Mmushi

(5) Mme Mantsekele Moraka

(6) Mme Moemagadi Malebye

(7) Mme Njalodi Sentsho

(8) Mme Mmasekwetla Molepo

(9) Mohumagatsana Sheila Setshedi

– Bogosi jwa Bakgala baka Mosetlha go simolola ka kgosi Nchaupe I go fitlha ka kgosi Thape II

– Mephato ya dikgosi tse

– Histori ya gagwe

(ii) Leboko la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan

(iii) Mokgwa o Sheila Setshedi, wa kgoro ya Mosate, a le bokileng ka teng

Kgaolo ya bo 3

Dipharologantsho tsa metara pokong ya bogologolo ya Setswana

3. Matseno

3.1 Metara ke eng?

3.2 Theo ya metara

3.2.1 Karogano

— Kamano ya tshwantshiso

3.2.2 Tshwano gongwe poeletso

Matseno

A. Tokololo gongwe elemente ya metara

1. Poeletso ya medumo (molatheto le tematheto)
2. Poeletso ya mafoko, kutu ya lefoko le seripa sa lefoko
3. Poeletso ya dipolelwana
4. Poeletso ya kgopolo go dirisiwa makaelagongwe
5. Poeletso ya palo ya dinoko (molatheto le tematheto)
6. Poeletso ya moribo (molatheto le tematheto)
7. Poeletso ya palo ya melatheto
8. Morumphetso

B. Pharologano mo gare ga molatheto le tematheto

(a) Molatheto

(b) Tematheto

Matseno

- Tematheto e e utlwanang ka palo ya melatheto
- Tematheto e e sa utlwaneng ka palo ya melatheto
- (i) Finnegan (1970:128 — 129)
- (ii) Schapera (1965:16)

C. Thulaganyo ya ditokololo tsa metara

(i) Molatheto

(a) Poeletso ya medumo

(b) Poeletso ya moribo

(ii) Tematheto

Poeletso ya medumo

- Groenewald (Thutadingwalo B.A. (Hons.) Sesotho sa Lesotho)
- Setshedi (Thutadingwalo B.A. (Hons.) Setswana)
- Cope (1968)
- Guma (1967:143)
- Kunene (1971:53 — 67)

(i) Kaelo ya mainamafatshwa go isa go

(ii) Kaelo ya naane

Metkalethale ya poeletso ya medumo

(a) Poapoeletsothakore

(b) Poapoeletsothakamo ya molema go ya mojang

(c) Poapoeletso e e tlolaganang

(d) Poapoeletso e e tlhatlaganang

(e) Poapoeletso ya kgaotswe

(i) Poapoeletso kgaotswe go ya molemeng

(ii) Poapoeletso kgaotswe e e tlhatlaganang

D. Poeletso ya moribokarolo

— Schapera (1965:61)

— Mogapi (s.a.:27)

E. Kakaretso

Kgaolo ya bo 4

A. Tshekatsheko ya metara lebokong la kgosi H.R.M. Makapan Matseno

- (a) Ditiro tse pedi tsa molawana o
- (b) Pospoeletso
 - (i) Pospoeletso e e tshatlaganeng
 - (ii) Pospoeletso e e tlolaganang
- (c) Moribo
- Kakaretso

B. Thulagano ya tematheto ya leboko ya kgosi Makapan

- (a) Cope (1968)
- (b) Guma (1967)
- (c) Kunene (1971)
 - (i) Kaelo ya mainamafatshwa
 - (ii) Kaelo ya naane
- (d) Ditswaelo tsa baitseanape di bapiswa le leboko la kgosi Makapan
- (e) Thulaganyo ya ditematheto tsa leboko la kgosi Makapan
- (f) Kakaretso

Kgaolo ya bo 5

Tshekatsheko ya leboko la kgosi H.R.M. Makapan ge e le Seugwalwa Matseno

A. Diteng

- Tematheto ya ntlha
 - (a) Kgosi e a kgalema, e kgalema ntle le kgalefo
 - (b) Kgosi ke modulasetilo
 - (c) Kgosi ke setlogolo sa Baliwaduba
- Tematheto ya bobedi
 - (a) Kgosi ke Mokgalla
 - (b) Bogwe jwa kgosi ke kwa gaabo Setshele le Motswasele
 - (c) Ditiro tsa kgosi di bori
- Tematheto ya boraro
 - (a) Losika lwa ga kgosi
 - (b) Boeteledipele jwa ga kgosi
 - (c) Sefoka se tserwe ke kgosi
 - (d) Kgosi ke malla-go-fengwa
- Tematheto ya bone
 - (a) Kgoro ya ga kgosi
 - (b) Moano wa ga kgosi

B. Thulaganyo ya leboko la kgosi Makapan

C. Setaele

Matseno

- (a) Baitseanape ba ba kwadileng tebang le poko Matseno
 - Kumene (1971)
 - Schupera (1965)
 - Poelletso
 - Poelletso ya kgatelelo
 - Poapoelletso ya madiri
 - Poapoelletso ya setlhoa
 - Mogapi (s.a.)
- (b) Diteori tsa setaele ka kakaretso
 - Allen (1963)
 - Malope (1980)
 - van Bruggen (1925)
 - Céline (1974)
 - Ingarden (1960)
 - Kerkhoff (1962)
 - Groenewald (1991)
 - Kakaretso
- (c) Setaele se se tlhagelelang mo lebokong la kgosi Makapan
 - (a) Matseno
 - (b) Setaele
 - (c) Dipharologantsho tsa setaele se se tlhagelelang mo lebokong la kgosi Makapan
 - (d) Tshekatsheko ya setaele se se tlhagelelang mo lebokong la kgosi Makapan
 - Matseno
 - Kakaretso ya diteng ka dipolelwana tse di senang khuduego
 - Go tshwantshanya dipolelwana tseo le mela ya tematheto
 - Morero/maikaelelo a a lerwang ke go tshwantshanya a dipolelwana tseo
 - Dipharologantsho tsa setaele
 - (a) Moribo
 - (b) Dielemente tsa setaele mola ka mola
 - (c) Kakaretso

Kgaolo ya bo 6

Tshoetso ya gore leboko le le wela mo mhameng ofe wa maboko.

Maseno

- (i) Finnegan (1970)
 - (a) Mainamafatshwa
 - (b) Mouno
 - Tsalo
 - Losika
 - (ii) Kunene (1971)
 - (a) Poeletso ya mafoko le dipolelwana
 - (b) Poeletso ya makaelagongwe
 - (iii) Cope (1968)
 - (iv) Damane le Sanders (1974)
 - (v) Schapera (1965)
 - (vi) Mogapi (s.a.)
- Tshoetso
- A. Metlobo
 - B. Dishupa-metswedi

Kgaolo ya 1

MATSENO

Pele ga fa go ka simololwa ka go sekaseka leboko la kgosi H R M Makapan. Kgopolo e ya leboko e tshwanetwa ke go tlhazisiwa Go kwadilwe mo go ka tlalang seetla ka ga poko, dikwalo tse di tla dirisiwang mo karolong e ya ntlha, di tla akaretsa tse

Finnegan: *Oral Literature in Africa*, 1970

Cope: *Izibongo, Zulu Praise-Poems*, 1968

Kuncene: *Heroic Poetry of the Basotho*, 1971

Damane le: *Lithoko Sotho Praise-Poems*, 1974

Sanders

Schapera: *Praise-Poems of Tswana Chiefs*, 1965

Mogapi: *Ka Ga Poko Ya Setswana*, s.a

Seboni le: *Boka Sentle*, 1970

Lekhela

Le tse dingwe di tla dirisiwa fa go tlokegang.

Mo tsamaisong ya karolo e go elwathoko gore bantsanape ba ha utlwisa poko jaang go akaretsa le

(a) Se poko e leng sona

(b) Mosola wa poko

(c) Mmoki ke eng?

(d) Mokgwa wa go boka

Dikwa tse di tla tlhagelelang di tla nopolwa mo dikwalong tsa Setswana fela

(a) Se Poko E Leng Sona

1. Finnegan

1.1 Leboko ke eng?

Finnegan (1970:121) a re poko ya Bantsho ba Aferika Borwa ke nngwe ya diphithilelo tsa maemo a a kwa godimo e le tota, tsa maemo a matswakabele. Bontsi jwa poko ya mothale o ke e e gatisitsweng. mme bontsi ke jo bo fetole-tsweng, sekai sa kokoano ya maboko a go nna jalo ke ya maboko a a gatisitsweng ke Schapera, *Praise-Poems of Tswana Chiefs*, (1965). Poko e e magareng a kgakatso le tlhagiso le naane e e tshetlegileng mo godimo ga thotokiso le tlhagiso Naane e e ama segolo setonna matshelo, dintwa le maiphithelo a bagale. Sekai se se sedifatsang ntlha e sentle ke *Leboko la Ntwa ya Bakwena* (Schapera, 1965:78–83). Go a nopolwa go tswa temathetong e le yoai fela

Diphatsa di tlhabe Bakwena

Di tlhabele Setlbele a Motswasele

Tsa mo lebisa maotwana godimo

1.2 Methalethale ya maboko

Finnegan (1970:122–128) o isa pele ka go re ntle le maboko a a tlhamelwang batho, maboko a tlhamelwa sengwe le sengwe — diphologolo, ditaola, bojalwa, dinonyane, dithenekegi, dikgoro, dikgotla, balosika, dikoto e sita le dilo di tshwana le melamu le ditlhagelelo tsa tlhago di tshwana le tlala. Sekai se sentle sa go tshetsetsa ntlha e ya tsa tlhago ke leboko la *Leuba la 1982/83* (Mogapi, s.a.:120). Go nopolwa temathetong di le pedi fela

Mpheng mogala ke lome lobota go tshwara badimo

Ke tle ke botse; di tsamile bogole kae, badimo

Ntsha go a tsitsibanya, meriri e sosobana mafuto

Mmaphatshwana o letse nageng potsane e le sakeng

Lesaka le letse le le motlhofo, e se yo e nisho nzigeng

Ke kangwa ke mafoko, ga ke na thata

Ke jelwe ke rramathaka

Ledimo lejabatho le kometsa gotlhe

Go tswala mhlakwana

Ledimo leja-batho le kobang monna

A latlhe masea phakela.

O tswetsa tema pele ya methalethale ya maboko ka go re maboko a diruwa a moticic mo gare ga barui, mme go hakiwa segolo diruwa tse di tonanyana le tsa segamo. Sekai go tshetsetsa ntlha e ya seruwa se se nang le segamo ke leboko la *kgomo* (Kotsokoane, 1982:15). Go nopolwa temathetong di le pedi

Ke bo'oditse ka ba ka gorosa

Ka maneelo a dinku ga utlwala

Tswidi: Tswidi! melodi ya badisa,

Ba ya go tlhathela batho se-ka-nna.

Ba tlhathela dikgomo di-lemadinaka.

Rre a nkgathantsha a fitlha a di potologa,

A polonya molotsana a senka e e makuka,

Gore re e game re tlitse dinkgwana,

Metete a e beletsa thokwana,

Ka e sa siamela go ka gangwa.

Finnegan a re tau gareng ga Mazulu e itsege ka la Sethubamaje. Kwena yone e itsege ka la meno-masweu-polaya-e-tshega

Finnegan o gatela pele ka methalethale ya poko ka go re maiphithelelo a a kwa godimo a poko ke e mo go one go tlhagelelang batho. Sekai go tshetsa niha e ke leboko la Kgosi Makabe II (Sebom le Lekhela, 1970:31). Go nopolwa tematheto di le pedi:

Makabe nakaladi ya makapane,
 Nakaladi wa Mosana le Mitlwa
 Kgarara sa ga maganaletshephe
 Magana le thari a tshephle
 Galani a mmela-a-marumo

Ga tubela dithamaga
 Tsoo Tshinangwe a Motswasele.
 Ba sala ba re, "Ga a a di gapa
 Ga a a di gapa, o di ratetse.

O tswetsa tema pele ya methalethale ya maboko ka go re go maboko a mo go one (a) motho a ipoka (b) makolwane a ipoka fa ba tswa kwa lebollong kgotsa bagale ba tswa kwa ntsweng. Dikai di a latela

(a) Fa motho a ipoka, se tswa Lebokong la Kgosi Kgwefane (Schapera, 1965:36). Go a nopolwa

Kgwefane a Mare, mogoga wa niwa,
 O gogile dira a di tsa gae.

(b) Mokolwane a ipoka fa ba tswa kwa lebollong kgotsa bagale ba tswa kwa ntsweng. Sekai sa Leboko la ga Kgosi Ramono (Schapera, 1966:96) le sedimosa niha e sentle. Go a nopolwa

Monwana mosupa ditshaba,
 Mokolometsa wa bana ba Sepere.
 A ka go supa ka ona o ka swa.
 O supile Rannyoba a ribela,
 A supa Makopye a swa mototwane,
 A swa, a ba a swela rure, baase.
 A tlhoka le go ka a rula, ntona ya ga Poulwe

Finnegan o isa pele ka niha e ya methalethale ya maboko ka go re setlhogo sa one se tshetlegile thata mo ditirong tsa bagale le tsa magosi. Sekai se se tlhagisang niha e sentle ke sa Leboko la Kgosi Lentswe (Schapera, 1965)

Go nopolwa go tswa mo go lone:
 Matlabane o wela kgabo godimo,
 O wela fela a sa e tshaloganye;
 Ya mo tshwara ya mo suputsa, Tshagetsi,
 E e tswetseng ke Masonya;
 Ya mo kopanya le metse a Mothopò.
 A o lemilwe ke kgomo tsa Mokgatla,
 Mahura a a tlholang a a ja,
 A a ja makwana a dinkutona.

O digela niha e ya maboko a bagale ka go re bontsi jwa ditiro tse di tlhagelelang mo mabokong di tshetlegile mo godimo ga go thopa dikgomo le mo go tlhaseleng meratshwana e mennye. Sekai se se tshetsang niha e ya go tlhasela le go thopela batho dikgomo e tlhagelela sentle mo lebokong la ga Kgosi Bathoeng II (Sebom le Lekhela, 1970:35). Go a nopolwa:

A tsile a tla a thologa Malokwana
 Bana ba Malau le Maakantwa.
 Ba Modoladibe a kgotla ya kgosi,
 Matlolakgang a ba a tswa morago.
 Ya re a fitlha a swafolaswafola
 A a ja fela a etsa dibatana
 A jele fela jaaka matlhalerwa.

1.3 Boleele

Finnegan (1970, 128—129) fa a atlaatlha ka boleele jwa poko o rile poko ya Bantsho ba Borwa e bopilwe thata ke mainamafatshwa le tematheto ya thotokiso. Mainaina a a ka nna a setlhopa se se rileng — moko o itsege ka la sega-tshamelamasisi; kgomo ka la modimo o-nko-e-metsi. Batswana ba na le go ipitsa ka seano sa bona — Mokwena o ana kwena. Batho ba le ba nsi ba na le mainaina a a supang ditiro tsa bone tsa boganka. Mainaina a, go le go ntsi a fiwa dikgosi, baeteledipele le bagale-ba-marumo.

Ntle le mainamafatshwa a go poko e mainaina a ka tsayang mola o le osi, kgotsa tematheto e e bopilweng ka mainaina fela. Niha e e bothokwa gonne ke yone mokhutlolo wa poko ya magosi. Sekai go tshetsa niha e se tswa mo Lebokong la Kgosi Molefi Molefe (Schapera, 1965:61). Go a nopolwa:

Ke-molefi-a-matlota
 Mo-lebeledi-wa-marope-a-batho

Mainamafatshwa a a golagantshwa go fa setshwantsho sa ditiro tsa mogale ka tatelano e e rileng

1.4 Kakaretso

Finnegan o tlhagisiuse dintlha tse di bothokwa tebang le poko ya segologolo'

- (i) Molatheto le tematheto e ka bopiwa ka mainana fela
- (ii) Molatheto le tematheto e ka bopiwa ka mainana fela
- (iii) Go maboko a methalethale a batho, diphologolo, ditaola, bojalwa, dimonyane, ditshenekegi, dikgoro, bulosika e sita le dilo di tshwana le melamu.

2 Cope

2.1 Leboko ke eng?

Cope (1968:25-27) fa a sekaseka poko gareng ga Mazulu a re lefoko le "izibongo" le kaya leboko, mme mo bongweng le kaya sefane. Mainamafatshwa a kaya motlhodi wa losika, kgoro e e rileng jaaka Qwabe, Mkhize, Ngwande, Vilakazi jj. Go le go nsi mainamafatshwa a a siwang ga se poko fela a kaya boammarusi. Monna mongwe le mongwe ka ntata ya ditiro tsa gagwe mainamafatshwa a a tle a golaganngwe go bopa leboko le le bokiwang motsing wa meletlo, e ka nna wa badimo jj. Monna fa maemo a gagwe a tlhathosiwa ke kgosi ka go mo abela dikgomo le naga o a tle a thape mongwe yo o ka mo tlhamelang maboko, ka jalo maboko a dikgosi le a batho ba ba itsholetseng a gaisa a batho ba ba dikobo-di-magetleng-dikobo-di-khutshwane. Go tshegetsa ntsha e go nopolwa leboko la Khondlo waKwaQwabe (Cope, 1968:141)

2.2 Methalethale ya maboko

Cope (1968) o itebangantse le maboko a dikgosi fela. Sekai go tshegetsa ntsha e ke leboko la Khondlo waKwaQwabe.

3. Kunene

3.1 Leboko ke eng?

Kunene (1971:1) a re poko ya bagale ya Basotho ke ditiro tsa bogathamelamasisi tsa batlhabani-ba-maramo le dikgosi. Malkaelelo magolo a poko e ke go dimofatsa ditiro tsa go gathamelamasisi, sebete sa go twa, bokgeleke jwa go tlhabana le makgethe a go tshamekisa molamu. Go tshegetsa ntsha e ya go gathamelamasisi, sekai se tswa Lebokong la Kgosi Moshweshwe fa a sena go atlega go gapela Ramonaheng dikgomo, o ipoka ka go re

Ke nna Moshweshwe moshweshwala ha Kadi

Lebeola le beotseng Ramonaheng ditedu.

Fa Lepogo o itheile leina le lela, Moshweshwe, morago ga fa a sena go fenywa Ramonaheng mme a mo gapela dikgomo, mme a itsege ka la Moshweshwe, k.g.r. mmeodi.

3.2 Methalethale ya maboko

Kunene fa a atlhaatlha ka methalethale ya maboko o a tlhagisa ka dikgalo tse pedi

3.2.1 A batho ka fa tlase ga setlhogo sa: Karologanyo ya mainamafatshwa

3.2.2 A diphologolo le dilo ka fa tlase ga setlhogo sa: Poko ya diphologolo le dilo

3.2.3 Karologanyo ya mainamafatshwa

Kunene (1971:36-52) fa a atlhaatlha ka methalethale ya maboko a batho a re mainamafatshwa a ka tsaya maemo a a latelang.

- (i) Mainamafatshwa a thotokiso
- (ii) Mainamafatshwa a tsalano
- (iii) Mainamafatshwa a tshwantsho
- (iv) Mainamafatshwa a tlhaloso

3.2.1.1 Mainamafatshwa a thotokiso

Kunene a re lediri le le dirisitsweng le kaya ditiro tse di dirilweng ke mogale (mmokwa) Kgankgolo ke gore a tiro tsa mothale o di diragetse na? Kgotsa ke dijo tsa ditiro? Go tshetsetsa nthla e sekai se tswa Lebokong la Ramono (Schapera, 1965:6). Ditiro tse mmoki a di pharang tso go Ramono ke dipo-tsa-ditiro, ga go motho yo o ka supang yo mongwe ka motwana a swa mototwane. Go a nopolwa:

Monwana-mosupa-ditshaba
 Mokolometsa-wa-bana-baSepêrê,
 A ka go supa ka ona o ka swa.
 O supile Rrannyola a ribela,
 A supa Makoŋye a swa mototwane,
 A swa a ba a swela rure, baase

3.2.1.2 Mainamafatshwa a tsalano

Kunene (1971:38) a re mainamafatshwa a tshwantsho a latelwa segolo setomaa ke kosika mme le nyalanya mmokwa le dikokomane tsa gagwe tsa dinatla, batsadi ba gagwe gongwe le moratshwana wa gaabo. Go tshetsetsa nthla e ya tsalano, e e leng nngwe ya matshwao a maboko a bogologolo, sekai se tswa Lebokong la Pilane (Schapera 1965:55), go a nopolwa:

Ke Pilane-a-malosa,
 Mmadinale-wa-ga-Motswasejane
 Selo se mokopong ka fa Dithotho,
 Se mo kopong ka fa Twereng,
 Ba dintla ba nise ba se gwaisa,
 Se gwaisitse ke Mmamorogwana,
 Ene e le mosadi wa Matebele.

3.2.1.3 Mainamafatshwa a tshwantsho

Kunene o re mainamafatshwa a a nyalanya mmokwa le dilo tsa tlhago tse di karwang e le setlhoa sa dithata tse di kwa godimo — legodimo (lobelo, loso), tau (maatla, go gathamelamatsa, bogosa), legodi-mo (kokamaditshaba, tshireletso ya rre) j. Go tshetsetsa nthla e go latela nopolwa e e tswang mo Lebokong la Tona Archie Mogwe (Mogapi, s a 101):

Archie Mogwe mookami-a-ditshaba
 Tona ya Mafotšhe-a-sele
 Tsa lephata la gagwe di nise di a utlwa
 Ntwa ya ga Semete e okame Botswana
 Masole a teng a tlana mathe a namane
 Melelwane ba lala ba e tlola bosigo.

Kunene o tswelletsa ka go re mainamafatshwa a tshwantsho a a tle a diriswe le mainamafatshwa a mephato. Mokgwa o o tlhagelela motlele mo mabokong a Bakgatla baMosetlha a dikgoro. Go tshetsetsa nthla e go nopolwa go tswa Lebokong la bakaMmekwa (Rakgala, 1985:30) Mo temathetong e mmoki a ama mophato wa Kobue e bong, Batsididi:

Ke Mmekwa wa Kobue-Makgathwa-diala'
 Mafika a a lalang tladi
 Ga a ke a lala sebata
 Bana ba mogobe o kgorong 'go wela babedi,
 Mongwe a sale.
 Motsididi! wee!

Go tiisa nthla e ya mmokwa a nyalantswa le mophato wa gagwe go nopolwa go tswa mo Lebokong la Kgosi Sebele (Schapera, 1965:137) mo mmoki o re naya mophato wa mmokwa e bong Mathubantwa:

Motshatsha-mo-gakatsa-mala,
 More-mojewa-o-botlhoko,
 Mokgalo-o-botlhoko, monna-Rapholotshaga,
 Jaana o o godile o fetwa fela,
 O ka jewa ke monna o ka mo somola legano
 Mme re e atla fela, re o epile;
 Ga fela bosokgo bomagorometso
 Kgomo kwana e mo Mathubantweng,
 Tlogang le eme lo e kae, Mathubantwa.

3.2.1.4 Mainamafatshwa a tlhaloso

Kunene o tswelletsa kgang ya gagwe ka go re mainamafatshwa a tlhaloso a tlhala mmokwa ka kago ya mmele wa gagwe, maitseo, maitsholo, mekgwa ya go apara kgotsa wa go dirisa lerumo le thebe. Go tshetsetsa nthla e go nopolwa go tswa Lebokong la Masopha (Kunene, 1971:8) fa mmoki a bua ka ga mmele wa Masopha a re:

Kolwane le mola habo Mohato
 Le Lesotho, le kgoka e thata:
 Rope eke sa hlwaele, Letsitsa.

Kgaitse di ya Mpinane

Go digela kgang e ya mainamafatshwa, Kunene o ama lefelo la tiholego la mmokiwa, ntlha e e botibokwa e le tota fa go tla sekasekiwa leboko la Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan

3.2.1.5 Lefelo la tiholego la mmokiwa.

Kunene (1971:38) a re go le go ntsi mmokiwa o amantshirwa le lefelo la gagwe la tsalo. Go tshetsetsa ntlha e go nopolwa go tswa Lebokong la Kgosi Tidimane Ramono Pilane (Mogape, s.a. 28):

Dumela phatshwa e manaila
 Phatshwa e tlhako di tshweu morwa kgom
 Kgaitse dia mosetsana tshwana lefifi
 Namane ya mosadi a tswa kgakala
 Phatshwa e mo kgomong tsa ga Kgafela
 E naka di ntlha ga di a kgaolwa
 Di mebitlwa di tsatsibanya mmele
 Di hibiwa go tsena kwa mesetseng

3.2.2 Poko ya diphologolo le difo

3.2.2.1 Diphologolo

Kunene (1971:131) go tshagisa ntlha e ya maboko a diphologolo o nopotse go tswa mo buhang ya ga Mofolo. Chaka, fa bana ba retelelwa ke go bolaya tau e e neng e tshatsetse meraka ya bone, mme Chaka a atlega go e bolaya. Mo nopolong e Mofolo o boka tau jaana

Tshehla ya bo-Mathebele, kokomota
 Tshehla, Thokwa-lekakuba
 E kare e sa je tsa batho,
 O itjella dirobala-nageng!
 Motjhana a se na babo-mohulu
 O a n'a bolaya a be a ratha!

Fa Chaka (Kunene, 1971:31) a atlegang go falwa mosetsana mo ganong la phiri o boka phiri ka go re

Thamahane, phiri, sephaka-thamaha,
 Rangwan'a tau le letlonkana
 Ngwana wa merara e matswedintsweke!
 Thamahane, ngwana' madika-tsholo-la-phirimana
 Ana motshegare o tshabang ho le dika?
 Ke tshaba molato nthong tsa bathong!

Kunene o umaka go re mmoki o ne a sa buke tshenyu ya diphologolo tse fela, mme o ne a tshwanetshwanyanya le tsone. O isa pele ka go re maboko a dikgoro le moano wa tsone o ama diphologolo tse di boitshegang jaaka, tlou, tau, nkwe, phiri, tshwene, kwena jj

O tswelletsa ntlha e ya maboko a diphologolo ka go re le diruwa le tsone di ne di bokwa ka ntata ya mosola wa tsona mo go mmoki. Kunene o nopotse leboko la poo ya ga Kgosi Tati, Mphatlalatsane (Kunene, 1971:134) morago ga fa e sena go fenywa dipoo tsa ga Matsata

Maphatshwe ke tladi, e tjhaya hae Moqa,
 Ke tladiatsan'a letlala!
 Tholang ya kubetswa ke mosi.
 Sentsho ya tshoba tseke,
 Ya tshaba mmame o le hole-hole.

Kunene (1971:141) O isa pele ka go re kgomo ya leradu e e nang le segamo se segolo e ne e tshamelwa leboko ke badisa ba yona. Methathai a yona a go gana go gamwa le ope a ne a rodioetsa poko. Sekai leboko la leradu le le nang le segamo ke Kgomo ya leradu (Kunene, 1971:112) e neng e ragaka fa e gangwa se a tlhagelela:

Kgomo ya nlo ya marumo, seodi,
 Phatshwa-e-mokaka!
 E ohleleng kgwele, e kgotse,
 Bahami ba yona ba ntse ba lla,
 Ka bo-letlala ka bo-Maketekete
 Phatshwa ya ina seretse mafing.
 Ya se re kgai ka tlhako ya morao.

Kunene (1971:144) o tswelletsa ka go re e ne e se fela diphologolo tse di neng di bokwa, go ne go bokiwa le tse dingwe go go supa lonyatso, kgakgamatso, tshoto le tloto jj. Sekai ke sa leboko la Mmapaile (Kunene, 1971:144) se se supa kgakgamatso e mmoki a nnileng le yona fa a leta mmapaile fa thoko ga losi lwa noka:

Motjidi-matshana wa hlapa wa tshela,
 Ya re le mose wa kgitlanya kodu.
 Kodu k'o utwahala hole!

Go supa kgakgamatso Kunene (1971:144) o nopolwa Segvete fa a boka legakabe fa le bitsa lenong go tla go di phuyetsa setoto sa phologolo jaana

Gwaa! Gwaa! y'a bitsa Morena Tlake,
 Gwaa! Gwaa! A tl'o phunya malana, re je
 Gwaa! Gwaa! Njanya e shwele lekokotwana!
 Elatlhoko, ke tumelo ya Bantsho gore legakabe ke lone le le a tieng le laletse manong fa go na le
 setoto sa phologolo go tla go se phunya.

3.2.1.2 Dilo

Kunene (1971:147) a re ka mothofatso selo se se sa tsheleng mmoki o se fa botshelo, mogopolo boko
 le moya. Se se bonwa mo mafokong a pina ya setumela ka Mthapela (Kunene, 1971:148) fa a re:

Tjhutjhumakgala, ntho ya Makgowa,

Lefokolodi, tumisa kgwiti

Hoi! Hoi! le a dikela,

Hoi! Hoi! tumisa kgwiti.

Kunene (1971:152) o digela ntho e ya dilo ka go re sefufane some mmoki o se tshwanantshano a le nonwane
 o nopotse Tshosane yo o se bitsang nonwane ya setsepama e tumela.

4. Damane le Sanders

4.1 Se poko e leng sona

Damane le Sanders (1974:23 – 24) fa ba thadisa ka se poko e leng sona, ba nopotse Casalis yo o reng poko e rotlo-
 tswa ke mafega a nwa le matsholo. Kunene o thagisa sekai ka ga Moshweshwe gore o phetse go fitlha ka ngwaga
 wa 1870, mme leboko la gagwe la bofelo le ama nwa ya gagwe le Makorana ka 1836. Leboko la Kgosi Letsie II le
 ama nwa ya gagwe le Masopha ka 1898. Mokhachane mo lebokong la gagwe o umaka go falola go gagwe fa a ne
 a thopilwe. Mmoki wa Molapo o ngongoregela mokgwa o ba abileng dikgomo ka teng morago ga fa ba sena go atlega
 fa ba ne ba gapela Mathembu dikgomo ka 1835. Maboko a a mafega a thagelela mo nakong ya nwa ya lefatše ya
 ntho le ya bobedi, baboki ba ama magosi a a tsereng karolo mo dintweng tse. Mmoki fa a digela leboko la Kgosi
 Griffith o ama kgotlhang ya gagwe le mogolowe. Letsie II mo mabokong a gaSeiso, mmoki wa gagwe, George Lerotho-
 di, nako le nako o ama kgotlhang ya gagwe le bogosi jwa mogolowe Bereng. Lerothodi o ama gape bogosi jwa Seiso
 le go etela Komisinare wa Maisemane kwa Tshwane.

4.2 Mogobelo

Damane le Sanders (1974:24 – 27) ba re kwa tshimologong maboko a ne a gobelwa ke motlhami wa one. Mogobelo
 e e ne e dirwa kwa dipitsoeng le kwa matsemeng fa batho ba ne ba ikhutsutse morago ga go lema kgotsa go thagola
 matswate a kgosi. Gompieno mogobelo e sa utlwala kwa dipitsoeng le mo matsemeng. Damane le Sanders ba fa sekai
 sa mogobelo fa ba nopola Theophile Jousse fa a fa matsemogelo a gagwe fa a tswa kwa Thaba Boswa a ya Leribe, a
 utlwa banna ba motse wa Lesoana ba gobela. Sekai sa bobedi ke sa Kgosi Molapo Mmasama morago ga fa balatedi
 ba gagwe ba bowa matswateng ba filwe bojalwa. Mogobelo e ne e le go thotomatsa kgosi fa go iketlhiwe go thabisiwe
 kobe ka mmulwa.

4.3 Methalethale ya maboko.

Damane le Sanders (1974:vii) ba re baboki ba Basotho ba ne ba thama maboko ka ditlhogo tsa methalethale go akare-
 tsa le magosi, bathabani-ba-marumo, bapolotiki, hatshameki-ba-kgwele-ya-maoto, dimela, dipanaga, diphologolo le
 dipaesekela. Mosimane mongwe le mongwe o ne a tshwanela ke go thama leboko fa a le kwa lebotlong.

5. Opland

Opland (1983:38 – 40) fa a aithaitha ka poko ya Sethosa o rile, go ipelafatsa ga moema nako le nako go lera boukgogomo-
 so jo bo thagelelang fa monna a umaka diphithelhelelo tse a di; fitlheltseng fa a ipoka. Tshika tsa gagwe di atle di golagany-
 e diphithelhelelo tse le maipelo a a gagwe go bopa leboko la gagwe. Monna fa a ipelafatsa o goiega ditiro di le di ntsi, dingwe
 e le boammaruri dingwe e le tsa matlhommo fela, di le dijo-tsa-ditiro. Go le go ntsi mmoki o ka dirisa diphithelhelelo,
 mainamafatshwa, ditiro tsa motho o sele fela fa a boka mmokiwa wa gagwe. Kwa bofelong leboko la mmokiwa le felelets-
 e le le ka lwa losika lo lo dirisiwang fa go kopiwa badimo. A re poko ya Sethosa (1983:150 – 151) ga se fela poko
 ya kgalaleliso e aina boammaruri, isagwe le kgalaleliso. Poko ke mainamafatshwa a a boplweng mo dikapuoeng tse di amang
 ditiragalo tse di thagelelang mo morafeng ka bophara, e rorisa badimo le dikokomane. Mainamafatshwa a a thagelelang
 mo Aferika ka bophara e sita le kwa Yoropa wa bogologolo mo gareng ga "Celtic" le "Germanic" le mo Beibeleng ya
 bogologolo.

6. Schapera

6.1 Leboko ke eng?

Schapera (1965:1 – 3) o thagisa se poko e leng sona ka go re poko ke ngwe ya ditlhanga a tse di thagelelang motlele
 mo meratshwaneng ya Bantsho ba Aferika Borwa (Banguni, Batsonga, Basotho le Matswetla). Lefoko le la Setswana
 maboko (bongweng leboko) le tswa mo go lediri -boka, go rotlotsa, go thotokisa gongwe go galeltsa, go gakatsa batho
 ka go ba thamela mainana. Leboko le le latelang la Kgosi Lebone Molotlegi (Mogapi, s a 92) ke sekai se sentle
 se se supang thotokiso:

Dumela Morena Lebone Molotlegi wa ga Mmanotshe

Kana tota re leboga kgosi Mmanotshe a Molotlegi

Ka o rile o bona lefifi la ntshwarele-ngwana-ke-ale

Wa thusa ka kgosi Morena Lebone.

Mo temathetong e mmoki o thotokisa kgosi ka go tshameka ka mafoko go se sepe se se mo fisang mo pelong, go
 se sepe se se masisi se se ngwayang mogopolo se mo gapeletsa go boka kgosi. Leina la kgosi ke Lebone, mme o dirisa

leina le go tshameka ka mafoko:

Ka o rile o bona lefifi la ntshwarele-ngwana-ke-ale

Wa thusa ka kgosi Morena Lebone

Schapera (1965:22) go gatelelela ntsha e ya se poko e e leng sona, o nopolse Lestrade yo o rileng, poko e karwa ke Bantsho jaaka sethangwa se se tlhwatlhwa, e mo gare ga naane, pina, thotokiso, thotloetso, thone le kgakatsa

6.2 Methalethale ya maboko

Schapera (1965:1 — 2) a re maboko a tshamelwa dikgosi, matona, bagale-ba-nwa, bunlotlegi mo setshabeng e sita le basadi. Ntle le go boka batho, maboko a tshamelwa dikgoro, dirurwa, ditshenekegi, dimonyane, dimoka, ditshaba, diphologolo tse di tlhaga, ditaola jj. Mo sešeng mangwe a maboko a tshametswe dikoko, ditumela le dipuetshelela

Go totomutsa ntsha e ya methalethale ya maboko Schapera (1965:3) o nopolse Lestrade yo o reng go maboko a diteng tsa one di amang merafe, dikgaolo, batho, ditimela, diphologolo le dilo tse di sa tsheleng. **Leboko la ditumela** (Seboni le Lekhela, 1970:7) le tshagetsa ntsha ya dilo di sa tshela, go a nopolwa

Kwena, tshabana, ntata a Bojosi

Kwena, tshabana, lefatshe le a ya

Fatshe le a ya o le tshwactswa,

Phetlu a sule a go file marumo,

A go file dikgomo le a batho.

Mo temathetong e mmoki o boka lewa la mafakhudu, o reteletsa malope gonne lewa le ote bogara-bo-garantsha dingaka, selomi se tsene ka nthana ya nama, lefa le a lwelwa, le lwelwa ke podile le nakod

Schapera a re e ne e se fela boesengmang ba ba neng ba tshamelwa maboko, mosamane mongwe le mongwe e sita le kgosi o ne a tshwanela ke go tshamela leboko le o tla ipokang ka lone motung a goroga kwa gare a tswa kwa bogwera Go baya se a se umakileng fa godimo mo mpaananeng tehang le go tshamela leboko Schapera (1965:2) o nopolse Livingstone yo o kwadileng ka 1857 a le mo gare ga Bakgatla go re mosamane mongwe le mongwe o na o tshwanela go tshamela leboko.

Go digela kgang e ya methalethale ya maboko Schapera (1965:3) o nopolse Andrew Smith yo o kwadileng phetolelo ya maboko a Setswana ka 1835 o tshagisa matemogelo a gagwe ka go re, Bakwena nako le nako fa go tshagela tiro nngwe e ba e dirileng ba momeletsa tiro e mo lebokong la bone, ka go dira jaana, maboko a bone a a ipoeletsa e le tota

6.3 Boleele

Schapera (1965:2) fa a athaathla ka boleele jwa poko o nopolse Lestrade yo o rileng poko ya Setswana e bopitwe ka tematheto tse di sa kitlanang, melatheto ya yona ga e lekane le fa moribho o tshagela ka mokgwa o o cielelang sentle

7. Mogapi

Mogapi (s.a.: 8) o tshagisa ntsha e ya go re poko ke theto, kgalaletso gongwe tshagiso. Poko ke tiro ya puo ka tsela e e faphegileng, e e senolang boleng le bogonego jwa dikakanyo, diketsetso dikgatlhego le diphego tsa setshaba. Go tshagisa ntsha e ya bogonego jwa dikakanyo go nopolwa go tswa lebokong la Seromamowa sa Botswana (Mogapi s.a.: 18). Mo temathetong e e nopolsweng e, mmoki o senola ka setshwanisho sa mafu ko bokgona jwa setshaba sa Botswana mo nakong e ya teginoloji. Go a nopolwa:

Ke tshokelang lentswe ka galaotega

Ka utlwala Phaphane le Matsiloje

Kana e ka re Kanye ba utlwa mokgwasa

O wela ka Mmakgodumo

Ke tlhoka nalana tsa go napana le batana sa bogosi se nshenetsa

Se ntse se kgakathisa mhikela

Nna e rile ke fathoga ina le bidiwa

Go twe "Seromamowa" ka akabala

Ka be ke tlhoma e le ditshameko

Go tlhajwa mainane go tsamisa nako

Dilo tsa itshupa ka ponyo ya leitlho

Ka tshwarwa ke kgakge, go swaba nko go feta molomo

Go tshagetsa ntsha ya tiiso ga puo ka tsela e e faphegileng, go nopolwa go tswa **Lebokong la Leuba la 1982-83** (Mogapi s.a.: 128):

Mpheng mogala ke lome lobata go tshwara badimo

Ke tla ke botse di tsamaile bogole kae, badimo

Ntsha go a tsitsibanya, meriri e sosobana mafuta

Mmaphatshwana o letse nageng potsane e le sakeng

Lesaka le letse le le mothofo, e seyo e nsho

Mo temathetong ya bobedi mmoki o tshagisa setshwanisho sa gagwe a emaema a batla thuso kwa badimong, mme a re na mafoko:

Ke kgangwa ke mafoko, ga ke na thata

Ke jelwa ke rramatheka

Ledimo lejabatho le kometsang gotlhe

Go tswala mhikwana

Ledimo lejabatho le kobang monna

A latlhe masea phakela.

Mo temathetong ya bone moleng wa robongwe go fihlela wa somepedi mmoki o mothotatsa leuba o le tshwantshanya le sefu se badisa ba se dirisang fa ba thuya dinonyane ka bonyonyo ba motlhiwa

Seru se wetse sika loomotho
 Senonori, kgogomodumo e raleitse lefatshe
 Ya feta ka borwa jwa Afrika
 Ya kometsa e gasula
 E kgakgautlha go kgakgautlha.

Mo temathetong ya bofelo mmoki o a laya, o laya moreetsi go itokisetse tsa mmo ka go eka makeke
 Kana ke bonye makeke a gogela tlhaga mo mosimeng
 E rite ya sephat e tlhela maphususu
 A nyelela, a tunala e sele
 Mamma wa phiri kana le ene o kile a haya sekai
 E rite a kgotse a thelela.

8. Sebontsi le Lekhela

Sebontsi le Lekhela (1970:19) ba re poko ke tlhale e e rokaganyang tsa legodimo le tsa lefatshe, tsa semama le tsa mowa, tsa tlhologo tse di re dikanyeditseng le maiteko le tswelolepele ya batho, e kopanya segologolo le sešwa, e thalame ditsheyo, dihenyotse tsa tlhabologo ya bophirima le ditshenolelo tsa mekgwa le melao ya tannalefatsheng, poko ke thito mme poko le kgalaletso le kopelo le dipina le dipesalema ke medi e e tswang mo thitong, mme e oiketsepe go amama le bontlhamo ba mmu kwa e selaselang teng dijo tsa botlhokwa go fepa setlhare setlha. Poko ke sesupo sa mowa o o tlhokang botlapoloso gonno o sa bone dikarabo tsa dipotso tse o Ji botsang mo legoeleng.

9. Kakaretso

Karolo e ya go tlhalosa, se poko e leng sona, e ribolotse dintlha tse di botlhokwa tse di tla diriswang fa go sekasekwa leboko la Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Go tlhageletse dintlha tse di botlhokwa tse

- (a) Poko ya Bantsho ba Afrika Borwa ke nngwe ya diphithelole tsa maemo a a kwa godimo
- (b) Poko e e magareng a kgakatso, then le tlhagiso
- (c) Poko ya methalethale, ya magosi, bagale-ba-morumo, diphologolo, diruwa, ditshekekegi, ditaola, e vira le dilo di tshwana le melamu le tsa tlhago jaaka tlala, leuba, lelelere le komelelo y
- (d) Poko ya bagale ba go gathamelamasisi.
- (e) Mainamafatshwa a a tlhamelewang mmokiwa go mo usa pelo a ka tsena mo masakaneng a a latelang
 - (i) Mainamafatshwa a thotokiso
 - (ii) Mainamafatshwa a tsalano
 - (iii) Mainamafatshwa a tshwantsho
 - (iv) Mainamafatshwa a tlhaloso.
- (f) Molatheto gongwe tematheto e hopiwa ke mainama fela. Molatheto o ka tsaya lema le le tsa fela

(b) Mosola wa poko ya bogologolo

Matseno

Go setse go bonwe se baitseanape ba reng poko ke sona, mme jaanong go na sekasekwa se baitseanape ba ba reng mosola wa poko ke ona, segolo setonna fa o ama maboko a magosi. Mo tsematsong ya dipuo tse go tla lebelelwa tse di diriswang ke

- Finnegan (1970)
- Cope (1968)
- Opland (1983)
- Schapera (1965)
- Damane le Sanders (1974)
- Mogapi (s.a.)

10. Finnegan

Finnegan (1970:141 — 146) a re boleng jwa poko bo itshetlegile mo mekgweng ya botshelo jwa Bantsho, ka tlhago bo agilwe mo godimo ga maemo, tsalo, losika, semphato le bogosi. Ntsha e e totomatswa a ke poko e e tlhagelelang mo gare ga barui ba ba tselang maemo a kgomo kwa setlhoeng.

Mo meratshwaneng e tsalo le maemo di leng botlhokwa, dilo tse di katlaganngwa ke poko. Go le gantsi maemo a kgosi a tlhagelela mo pokong e e amang losika lwa gagwe go tloga kwa go Love.

Poko ke mekgwa wa go bona maemo mo setlhabeng le go ngoka lentlho la kgosi. Ditshepiso tse di diriswang ke mami-mane fa a na a tlhama leboko fa e le kwa bogwereng di mo gapeletsa go rwela go di fihlelela fa e le mogolo.

O digela kgang e ya boleng jwa poko ka go re poko e tlhagisa borpele mo ditsabeng — dikgomo, losika, bogosi le diphithelole mo patelelong ya ntwa. Poko, segolo setonna ya Bantsho ba Borwa ke sediriswa sa go tlhagisa histori ya morafe, e sa tshwere maemo a sona a go boloka ditlhagelelo tse di mo morafeng.

Ntsha e ya bofelo e botlhokwa mo mabokong a dikgosi gonno e tlhagisa histori ya morafe. **Leboko la Motswasele I** (Schapera, 1965: 123) ke sekai se sentle sa go tshetsetsa ntsha e. Motswasele morwa 'Legojane, ngwan'a ngwan'a Motshodi, rraagwe o sule rraagwe mogolo a sa tshela. Motswasele a nna mmaatsatshwere, Motshodi a tlhokofala ka 1770. Ba fudugela kwa Dithejwane mo ba ileng ba dhorisiwa ke Bangwaketsi. Motswasele a tlhasele Bangwaketsi a ba kobela Borwa go fihlela kwa nokeng ya Molopo, ba simolola go nna ka kgiso. Mmoki o tlhagisa tshireletso ya Motswasele jaana mo pokong, go a nopolwa:

Phologolo ya Botlhapatlou tuba.

Khunou ya noka ya Metsemotlhaba,
 Ke ne ke le noka ya Metsemotlhaba, ke nntse,
 Ke tile fa ke tlamela melapo,
 E mebe e e makgawekgawe,
 Khuduanya ya dikgwa tsa ga Tlajwane,
 Ga e e nna ya huduanya dikgwa, Ya tshwara dikgwa ya
 Ya tshwara dikgwa, ya di gobera tsothe

11. Cope

Cope (1968:31) fa a kgwa lottlhaa tebang le morala wa poko a re poko e rotloetsa mantsoelomantle mo morafeng wa Bantsho. Selo se se itshupa mo morafeng wa Mazulu gonne ke motlhabane tsa thabaneeng ka boganka mo patlelong ya nwa yo o tla letliwang go tla kwa mosate mme a nise a tlhata ka nka ya lerumo mo fasho go kaya gore o usitse ditlhogo di le kae mo patlelong ya nwa.

Poko e rotloetsa makolwane go fisega go fitlhelela ditiro tse di kwa godimo tse ba di umaditeng mo mabokong a ba neng ba a tlhama fa ba le kwa bogwera ba dirisa dijo-tsa-ditiro, ka go dirisa marpele a maemo a a kwa godimo. Poko ke boswa jwa mmoki mme batho ba ne ba e tlhokomela gore le nne sekgamshwane mme ba bo boke moeseng wa meletlo loso le ditiro tsa go kopa mo badimong. O digela puo e ya boleng jwa poko ka gore poko ke sedirwa se mo go sone go tlhagelelang histori ya morafe, losika kgosi le bagale-ba-marumo.

Ntsha e ya losika lwa kgosi e botlhokwa mo mabokong a bogologolo a magosa. Letshoko le le tlhametselele sentle le kutlana le le komota mo Setswaneng, le ama losika lwa mmokiwa (kgosi) go totomatsa ntsha ya losika, go tla nopolwa go tswa mo Lebokong la Seawelo (Schapera, 1965:50), fa mmoki o usitse bareetsi Seawelo ka go mo tlhagisa ka letlana le a mo tlhametseng lone, le go umaka gore ke morwa wa ya mang.

Thedimogane a Molefe, mmele o borethe,
 Ngwana wa ga Mmasetshwannalekgomo,
 O phadile kgomo, wabo Nyetsana
 Thebe ya tikwadikwe a bo Babopi,
 Serethetha sekangwedi a maselo,
 Thebe ya tikwadikwe tekana-batho

12. Opland

Opland (1983:37) le 243) a re poko ke segopeiso sa marpele a manta a tlhametselele mo le maimamafatshwa a bogwera ba gagwe ba mo tlhametseng one tebang le kagego ya mmele wa gagwe. O digela kgang e ya boleng jwa poko ka go re poko ya Sethosa e bewa mo dikgorong di le tshela.

- (i) Poko ya maikaelelo le tumiso
- (ii) Poko e e umakang kagego ya mmele le matisego
- (iii) Poko ya go tshedisa
- (iv) Poko e e amang diphitlhelelo
- (v) Poko ya losika
- (vi) Poko ya go rotloetsa bareetsi.

Opland o tlhagisitse ntsha e e botlhokwa, e bong ya maimamafatshwa. Maimamafatshwa mo mabokong a dikgosi ke mo mokhutlolo, mo lokwalong lwa Boka Sentle (Seboni le Lekhela, 1970:5) go tlhagelela maimamafatshwa a dikgosi go a nopolwa:

- (a) Kgosi Kgama go twe ke Ramaitetsa, Ntswetshipi, Lefika, Lelekantwa
- (b) Kgosi Tshakedi Kgama go twe ke Khurwana, Pula, Lejabatho, Lekometsabatho, Leruana, Setako, Sekgosopa, Ntswa
- (c) Kgosi Tawana a Tshidi ga twe ke Ramojakadira, Mmusa-wa-Matima-kgabo
- (d) Kgosi Seishele I ga twe ke Motshatsha-mo-gakatsa-mala, Noga-e-kgole-ya-dinoka-tse-kgosi

13. Schapera

Schapera (1965: 6) fa a tlhathatha ka botlhokwa jwa poko mo botshelong jwa Motsho a re pele tiro e ka simolela fa go na le meletlo ya nyalo, lebatla le fa baeng ba tlotlo ba jete Batswana nala, mongwe o a tile a boke a gagamaditse lentse la gagwe a tserwe ke mowa. Go totomatsa ntsha e o nopolwa Ramoshoana (Schapera, 1965: 29) yo a reng poko e tlhagisa bokgeleke jwa Batswana mo tuisong ya puo. Ditragalo di le mmalwa tsa kgotlhamo le Batswana di tlhagelela mo pokong. Go tshagetsa ntsha e e botlhokwa e tebang le maboko a bogologolo a dikgosi dikai di a latela. Schapera (1965: 29) o tlhagisa fa

- (i) Maburu a tlhasela Bakwena 1852.
 - (ii) Go thapiwa ga Bakwena go thusa Maburu mo ntsweng ya 1854.
 - (iii) Batswana ba tsena nwa ya Maburu le Maisemane 1899 – 1902.
 - (iv) Go na le mo puso e tsereganyang kgotlhang ya semorafe.
 - (v) Bakgatla ba lole le Maburu ka kgwedi ya Tlhakole 1900, ba gapela Maburu a a neng a tswa kgotlhamong le Maisemane. Nwa e e lolwe kwa Sikwane. Go tshagetsa ditlha tse di tlhagelelang fa godimo fa go nopolwa go tswa mo Lebokong la Kgosi Lentswe (Schapera, 1965: 92)
- Matlabane o wela kgabo godimo,
 O wela fela a sa e tlhalogane:
 Ya mo tshwara ya mo suputsa, Tlhagetsi,
 E e tsetseng ke Masomya,
 Ya mo kopanya le metsi a Mothopo.

14. **Damane le Sanders**

Damane le Sanders (1974: 27 — 23) fa ba kgwa tsa tlhaha tehang le mosola wa poko. Ba re nwa e ne e le kgwetlho ya bonna. Mme go kgosi ntle le bonna e ne e le tlhathobo ya boeteledipele jwa gagwe. Go tshetsetsa ntsha e go nopolwa go tswa mo lebokong la Kgosi Pheto (Schapera, 1965: 48) yo mmoki a mmokang jaana

Rranmopyane a Bakgatla, tshukudu,
Tshukudu ya ga mpheteng, ke eme.
Ge le sa mphete le tlhola dillo,
Le tlhola bommaeno go beola,
Le tlhola bommaeno go lala ba lla,
Ha bile ba senya matlhaku a batho,
Ha a gasa digotlholo le mamina

Ka go ipelafatsa kgosi e ne e tlhagisa go batho ba yona. Fa mmoki a ne a boka kgwe, o ne a sa mo tshuse bobu matlhong o ne a mo tlhagisa go batho ba gagwe jaaka moeteledipele yo o tlhwalhwa. Go tshetsetsa ntsha e, mmoki o tlhagisa Kgosi Lentswe (Schapera, 1965: 78) morago ga nwa ya Bakwena jaana, go a nopolwa

Tau tshetlha ya ga marula-letsogo,
E tshetlha ya ga mafafola-serope;
Tau e tshaba ka serope sa motho,
E tshaba ka koto la ga Gaborekwe,
Ka koto la ngwana wa ga Sebogiawe.

Mo ditematheto dingwe mmoki o ne e tlhagisa bontle jwa mmele wa mmokwa wa gagwe. Sekai se tswa mo lebokong la Kgosi Mosopha (Kunene, 1971: 8), go a nopolwa

Kolwane le mola habo Mohato
Le le sootho, kgoka e thata.
Rope eka sa hlwaele, Letsirisa,
Kgaisedi ya Mpinane.
Le hoja ebe batho ba rekuwa
Ho ka be ho rekwa Mamohonoane.

Go di tlhagelelo tse di amantshang kgosi le losika lwa gagwe. Go tshetsetsa ntsha e go nopolwa go tswa lebokong la Kgosi Sekgomo a Kgari (Seboni le Lekhela, 1970: 41)

Re eple letsholo Ramfatho:
Wa ga Madieletsa wa ga Senyarelo,
Re ye go dika maje a boPhalapye,
Re dike mafato a bo Taukgolo,
E bo phologolo di tlhajwe ka dikgotshane,
Tlou di tlhabiwe boMalwale ba batona.

Go ama losika lwa mmokwa, mmoki o tisa seriti sa mmokwa ka go tlhagisa historia ya losika lwa gagwe. Se se supetsa bareetsi fa e le setshaba se le sengwe dikokomane tsa bone. Go tshetsetsa go nopolwa go tswa lebokong la ga Motlotlegi Moswi Kgosi H.M. Makapan (Rakgatla, 1985: 33), go a nopolwa

Ke naledi e tshweu sebanabanya!
Ke naledi ya 'bo Motjile le Modiegi —
Seoka, seokamela-batho.
Ke makokonwa a tlogelwa a 'bo Motjila
Orogo o rile ke a kokona, a ba a tlhoboga'
Thiba ngwana wa Nchaupe!
O se thibe ka kutu, o thibe ka ntsha!

Mo baboking ba Basotho ga go mmoki yo o ka latofatseng kgosi ka bogatlapa. Go mo pepetaneng gore Mosheshohe a kabo a falosetse monnaawe Mokhabane yo o bolailweng mo mweg ya Mathembo ka 1835

15. **Mogapi**

Mogapi (s.a.: 8) fa a kgwa tsa tlhaha o nopotse Molamu yo o rileng boleng jwa poko ke go senola bokgoni jwa setshaba se e tlhamelwang mo go sone, e tlhamelwa sone, e bile e tlhangwa ka maikaelelo a a rileng

Ntsha e e bothokwa gone poko ke seripone se motho a kgonang go bona tswelolepele ya setshaba mo go yone. Bokgoni jo bo gagamatsang jo bo diragetseng mo Batswaneng ga bo ke bo feta bo ise bo ngoke lentho la mmoki yo o a tieng a bo gase ka manama. Sekai sa bokgoni jo bo kwa sethoeng ke bo bo tlhagelang mo lebokong la Ngaka Agrey wa Afrika (Mogapi, s.a.: 108). Ngaka Agrey o ne a na le tlhogo e e boleta, o simolotse sekolo mo gae, go a nopolwa

E rile e sa le e potlana
E ne e se ke e ya kgakala
A tloga a ya kwa Amerika fa a neng a falola ka dinaledi. Go a nopolwa
E ne e seke e e nwa fa gaufe
Fa letsheng fa go seng boteng
E ne e e nwa fela fa go nnaiz di gagela
E seng fa go nnaiz kubu, kwena le segogwane

Fa a boa kwa Amerika a apere dipurapure, a tswetse mose e se mosadi, ba mo rapetse kofa go mo dira selalome ntswa e le tau a fetoga kgwanyape. Mmoki o ama ntsha e jaana. Go a nopolwa

Tshwana e tsile e lela e kuruetsa
 Basalagae ba e utlwile
 Ba tla ba kibakiba ka dikgamelo
 Tsa tlala, le makuka a tlala letsitla

16. Kakaretso

Mo karolong e ya mosola wa poko go tlhageletse dintlha tse di botlhokwa tse di tlhagisitsweng ke baitseanape ba Finne gan, Cope, Opland, Schapera, Damane le Sanders le Mogapi

- (a) Boleng jwa poko bo itshelhegile mo mekgweng ya botshelo jwa Barotshe
- (b) Maemo a kgosi a tlhagelela mo pokong e e amang losika lwa gagwe go tloga kwa go La se
- (c) Poko e tlhagisa boipelo mo ditabeng - dikgoro, losika, bogama le dipatlhelelo mo patlalong ya nwa
- (d) Poko e tloetsa matsholomantle
- (e) Poko ke sediriswa sa histori ya setšhaba
- (f) Poko ke kgwetlo ya bonna
- (g) Poko e senola bogonego jwa setšhaba

C. Mmoki wa maboko a segologolo ke eng?

Go setse go bonwe gore baitseanape ba re poko ke eng le mosola wa yona ke eng. Jazong go matshwarodi gore go bonwe gore mmoki ke eng. Mme fa go lebelelwa ntsha e go tle lejwa se se bulweng ke

- Opland (1983)
- Schapera (1965)
- Damane le Sanders (1974)
- Mogapi (s.a.)
- Seboni le Lekhela (1970)
- Moloto (1972)

17. Opland

Opland (1983, 57 — 68) fa a tlhagisa se mmoki e leng sona le botlhokwa jwa gagwe mo botshelong jwa Montsho o nopotse baitseanape ba ba latelang:

- (i) Deakin o bitsa mmoki mopati wa magosi le mmoki wa semmuso yo o thotokasang kgosi
 - (ii) Soga a re mmoki o rotloetsa batlhabani, o boka le fa go se nwa go lokasetsa motšung e lagileng
 - (iii) Kropf a re mmoki ke mothotokise le molamedu
 - (iv) Mfeje o tlhagisa mmoki ka go re mmoki o etela naga tse di tumileng a tshageditse kgosi mo maatlong a sona
 - (v) Sityane a re mmoki ke molori yo poko e itshenolang mo go ene ka toro
- Opland o isa pele ka go re:
- (vi) Mmoki ke mogadi wa dikgosi ka go dirisa tshotlo
 - (vii) Mmoki o na le tetla ya go dirisa puo e e sa amolosegeng le fa a le mo kokouanong ya bogodi
 - (viii) Mmoki ga a na fela tetla ya go dirisa puo e e amolosegeng, o na le gona go ka kgalemela kgosi: batho ba maemo le bo-esengmang.
 - (ix) Mmoki o bua phatlhalatsa boammaaruri jo a bo bonang

18. Schapera

Schapera (1965: 5) fa a bua ka se mmoki a leng sona o nopotse Lestrade yo o reng setšhaba sengwe le sengwe se na le banna ba ba tshelang ka go tlhama poko ya magosi le batho ba ba itsholetseng, ba ba ruileng, ba dira se e se ka lorato mme e le go bona sengwe mo go mmokiwa. Go tshagetsa ntsha e go nopolwa go tswa (lebokong la Kgosi Tshakedi (Mogapi, s.a.: 48):

Morwa-r naolosa ke kopa kobo
 Ke kopile kgomo, ga o e nnele,
 Ke kopa sengwe mo pedung ya gago
 Ke kokometse kwa morago, ke kwano
 Ke apere mokuru o a mpaba.

Go tshagetsa ntsha e ya go kopa, Schapera (1965: 5) o nopotse Chapman yo o neng a jete Bangwato nala ka 1854, fa a reng o utlwile monna a boka kgosi lobaka lo lo lelele mme kwa bofelong maatlametlo a gagwe a lefiwa ka kgomo

19. Damane le Sanders

Damane le Sanders (1974: 18 — 23) fa ba tlhagisa se mmoki e leng sona ba nopotse Casalis yo o reng, mmoki wa leboko go le gontsi ke ene motlhami wa lone. Fa kgosi kgotsa motlhabani-wa-marumo a bowa kwa ntweng o tlhapa sefifi mo nokeng e e gaufi le motse, a tlhomele lerumo le kotse ya gagwe mo maafeng. Ditsala tsa gagwe di a tle di mo kope gore a di tlotlele ka se se diragetseng fa nwa e faretse mpuru o ja nkgawane, malope a kopakopela lebitla. Motlhabani o tla simolola ka go ipoka a akaretse le ditiragalo tse di diragetseng mo patlalong ya nwa

Casalis o opile kgomo lenaka fa a re mmoki wa leboko ke ene motlhami wa lone. Go tshagetsa ntsha e go nopolwa go tswa lebokong la Kgosi Kgwefane (Schapera, 1965: 46) Kgwefane morwa Masellane a Marae, o busitse Bakgatla 1760 — 1770, o lole dintwa di le mmalwa le baagisane go akaretse le Rakologadi yo a mo thopileng le setšhaba sa gagwe Pheny o e. Kgwefane o e akareditse mo lebokong la gagwe, go a nopolwa

Kgwefane a Mare, mogoga wa nwa,
 O gogile dira a di tsisa gae

Mo seng maboko a na le tshwaelo ya go supa fa mmoki e se motlhami wa leboko, mabaka a eme janna

- (i) Fa kgosi a supwa e le motho wa ntsha mo bongweng ntle le nopofo ya puo ya gagwe, ke ene motlhami wa leboko
- (ii) Fa kgosi a tlhagelela e le motho wa bobedi mo bongweng, motlhami wa leboko le ga se kgosi
- (iii) Fa kgosi e le motho wa boraro mo bongweng, motlhami wa leboko le ga se kgosi

Go aname ka bophara gore maboko a tshamelwa dikgosi le bathabani-ba marumo, maboko a a ne a tshamurwa ke banna e seng basadi

20. Mogapi

Mogapi (s.a. 11) fa a tlhagisa se mmoki e leng sona o tle, mmoki ke motseanape wa puo, motho yo o masau mo tlhologanyong yo o puo-phua, yo o tlho le ntshotho yo o tshenlha, yo o utlwang ka madi, yo o bonang ka leutlo la mowa. E re mowa e le motho jaaka ma le wena, motho wa madi le nama. fela mmoki o na le mphe ya go bonefa dilo kwa teng. mmoki ke motlogadi, mmopi le motlhami gateng ga bathabani. Ke nwe o rebiwa ka mabaka, e re go tshwaela maragogo a lootshege a tswetefale

21. Seboni le Lekhela

Seboni le Lekhela (1970: 14) ba re, mmoki, gantsi ke motho yo o rutegileng yo o nang le gona go tshabisa se a se kwadileng. Gape mmoki wa sešwa o kwala maboko a gagwe mme o na le gona go a buisa, o tshwanya diphepo o baakanya maboko a gagwe gore a utlwale monate pele a a ithuta ka pelo

Baboki ba bogologolo ba ne ba sa itse go baakanya leboko pele ba ya go le boka. Mowa wa go boka o ne o tshoganetsa ka o tsogela monna fa a bona batho ba phuthegile, mme bogolo fa a ne a kile a re pele a ko a tsatsabona ka phafana ya bojalwa go thuthafatsa madi. Se se neng se mo gakgatsa gore a boke e ne e le phuthagano e ya batho e, le kgopolo ya se go phuthaganetsweng sona. O ne a tle a itse fa go boka sentle go ka mo humisa ka ba ne ba lebojiwa ka leruo

22. Moloto

Moloto (1972: 18) fa a ne a eme bakwadi ka lefoko kwa khuduthamageng kwa Mafikeng o tlhagisitse mmoki ka go re, mmoki ke motho yo o tlho le ntshotho, leitlho le le bonelang dilo kwa pele, kwa teng, le le phumetsang. Mmoki ke motho wa tlhologanyo e e katisitsweng e e kgonang go tlhama ka mafoko dilo tse di sa bonweng ka matlho, mme di utlwiwa mo moweng, di ama pelo. Godimo ga moo, mmoki ke motseanape mo tirisong ya puo, o somarela mafoko o a pupana. Tirisano ya gagwe ya puo e moro e mafura e lebebe e monne. O feditse kgopolo e ya mmoki ka go re

- (a) Mmoki o a belegwa
- (b) Mmoki o a itshimololela
- (c) Mmoki o a tlhama, o bona bère mo rona re bonang setlhare
- (d) Mmoki o keleka dilo ka tlho le le ntshotho
- (e) Mmoki o na le leleme le le bogale
- (f) Mmoki o bona selo a se thee leina mo rona re sa teng sepe
- (g) Mmoki o tsamaisana tsela le ditsenwa le baratani
- (h) Mmoki o bona boammaaruri jwa dilo kwa legodimong le mo letatsheng re ka fa tlase ga marwale

23. Kakaretso

Mo karolong e ya se mmoki e leng sona go tlhageletse ditlha tse di supang botlhošwa wa mmoki mo bosheng wa Moraba

- (i) Mmoki o tsamaya le magosi, ke ene mmoki wa semmuso wa kgosi
- (ii) Mmoki ke mmoloki wa histori ya setšhaba
- (iii) Mmoki ke mogadi wa dikgosi le batlotlegi
- (iv) Mmoki ke motseanape wa puo, o senola bogonego jwa setšhaba

(d) Mokgwa wa go boka leboko la bogologolo

Matseno

Jaanong go setswe go bonwe se poko e leng sona, mmoki e leng sona, mosola wa poko e leng sona, jaanong go mo mpaaneng gore go bonwe mokgwa o mmoki a tlhagisang ka teng sethangwa sa gagwe. Fa go tla lebelela a se se builweng ke motseanape ba

- Finnegan (1970)
- Mogapi (s.a.)
- Schaper (1965)
- Seboni le Lekhela (1970)
- Opland (1983)
- Kunene (1971)
- Damane le Sanders (1974)

24. Finnegan

Finnegan (1970: 137) a re poko ya bogologolo e ne e sa direlwa go kwaiwa, mme e buswa, e ne e diretswe go bokiwa. Tlhagiso ya yona e a farologana mme e kete go utlwane ka kakaretso gore e bokiwa ka pele ka mafega, ka lentšwe le tsholeditseng go feta fa a bua puometlha. Mmoki o tlhagisa leboko a ikhutsa go le gonye. Go tshagetsa ntsha e ya gagwe o nopotse Grant (Finnegan, 1970: 137) yo o reng ka mengwaga 1920 o utlwiwe monna a boka a tshwerwe ke mowa, sefathhego sa gagwe se le lola, a tsholeditse mo'lamu le thebe, a tla a dira makome. O emisitse fa a setse a lapile

25. Mogapi

Mogapi (s.a. 25-26) a re mmoki o boka ka lentšwe e le tlho, gileng a tenwe ke mowa wa leboko, maitutlo a gagwe a gapegile, a thuthafetse - go ka twe e se ene wa gale. Go nomašha kakaretso, thotokiso kgotsa kgalaleliso e maitutlo

- a lebaka a ikaegileng ka yona, mmoki ka mathagathaga le marato o dirisa dikarolo tsa mamele, bogolo mabogo go etsoa go kaya le go supa ditragalo gongwe sebopego sa se a se bokang. Mokgwa o o tsewa bontshelo mo lebakong, e bile o kgathla babogedi. Fa mmoki a re
- Tilodi ya magaga legagaripa la dikgwa,
 Maita go lejwa o bonwa ka losi,
 Mmala o ka tlhola o le makgasa, oa ratwa
 Ka ke kapesa-barema, batana sa bogosi
- O supa botilodi jwa mmala wa nkwe ka go thantabetsa ka ditlha tsa menwana mo mameleng wa gagwe. Fa a re legagaripa la dikgwa, o tharalatsa menwana, a oma ka mabogo, go supa jaaka nkwe e ngaga ka dimala. gongwe e magapare la mo ditlhareng. Fa go re mulla go lejwa, mmoki o ipisa matho ka seatlha, a outlolele le lengwe, a ematse seatlha jaaka fa o kganela motho go mo atamela, kgotsa go supa fa a leng teng. E re a re o bonwa a lejwa ka losi, a twala leitho le lengwe, mme a thagise le lengwe ka diphatlha tsa menwana. Fa a re Ka ke kapesa-barema batana sa bogosi, o lema dinaka a tsholetshe magella, go etsa motho a apere seng-e. Go tloga foo o tswa dikgato tse pedi tse tharo, a ya kwa le kwa a kokoroga, go etsa motsamao le mamele a segosi.
- O digela ka go re mmoki wa Setswana e le motho yo o mafolofolo, yo o tlhaga, yo o magato, yo o tsoegileng matoko mamele wa gagwe o tsamaya le tlhaganyo go penolola maikutlo a a mo fisang pelo, jalo lebaka le tswa le lomaganane.
26. **Schapera**
Schapera (1965: 44) o tlhagisa ntsha e ya mokgwa wa go boka ka go nopolola Casalis yo o kwadleng ka 1859 fa a fa matemogelo a gagwe ka mmoki wa Motswana fa a re, re ne re atsa go utlwa monna a boka, a dira makome fa go le lebatla a tsewe ke maikutlo a leboho. Schapera (1965: 5) o gatelela ntsha ya go boka ga Batswana ka go nopolola Chapman fa a jete Bangwato ka 1854, o re o utlwele monna a boka kgosi ka mafega, a buela ka pele sebaka se se leele. Makome a a gagwe a lefwa ka kgomo.
27. **Seboni le Lekhele**
Seboni le Lekhele (1970: 19 – 20) ba re mmoki o ne a tlhata ka kobo ya methose, e e bothato, a swala tshoto ya tshwene gongwe ya nakedi, gongwe phage gongwe ya methose. Thantong o ne a apara sebaga sa ditlama gongwe tsa dinaka tsa podi le diputi mme go fololetswe sebega sa lemao mo sehageng. Lemao le le mo sebebeng le ne le dikanyeditse ke dibaga gongwe ditlama. Mo ditleng tsa gagwe o ne a tshote thobane gongwe ditlama, gongwe molamo mmogo le leru mo la segai gongwe a bo a tlatsa ka tshaka e e neng e dirisiwa ntswang fa banna ba atamelane ba se kempela gaufo, ba tsaanye ka dimpa. Lerumo o ne a le ratela gore e a re le tlhajwa fa fatshe le bo le eme ka nako. Mmoki o ne a tlhommetse jaaka motlhabani-wa-ntwa-ya-marumo, a lebege a bontshaga bogolo ka ntsha ya lefota la tshwene le a le tlhommetse mo hutseng ya gagwe. Lo ne lo taologitse kwa gudimo, la itse go obega la tloga jaaka molala wa pitsi e e go supa kwa le kwa ka molamu gongwe ka lerumo la segai ka yona tshaka ya magagane.
28. **Opland**
Opland (1983: 57 – 59) fa a tlhagisa mokgwa wa go boka wa baboki ba Mathosa a re baboki ba tsewa ke mowa ka mafega mme ba senole boammaaruri jo ba bo bonang. Go tshogetsa ntsha e a e tlhagisiwe fa godimo o nopolole bantseanape ba ba latelang.
- (a) **Scully** (Opland, 1983: 57) o ne le teng ka leeto la "Prince of Wales" ka ngwaga wa 1924 fa mmoki wa Mophahane a tlhagileng a apere dila tsa gagwe a simolola go gasa mowa wa kgosi ka mamama.
- (b) **Mafeje** (Opland, 1983: 59) o tlhagisa kokoano e e tshogetsweng ke Mtikraira go kopu dikatso, batho ba tshutse dikatso fa mmoki a sena go tsewa ke mafega a boka, a mo kopesa mo lekokolong le le neng le tlele pitsoeng.
29. **Kunene**
Kunene (1971: xii) go baya mo lebaleng mokgwa wa go boka o nopolole bantseanape ba tshwana le Dieterien le Kohler ba ba tlhagisang matemogelo a bona a mokgwa wa go boka mo Batswaneng ka go re monna o tsaroga ka mafolofolo, ka mafega a tsewe ke mowa a tsatsanka fa pele ga ditsala tsa gagwe, a tsholetshe tlhogo, a rotoise matho a nase ditoto ka sefatlhego se se: lolea se tlhantse, a tsatsanka a gasa mmokwa ka mamama, a mo goloditla a mo latswa ka leleme la tlhware, lentsewone lo sa fetoge. O tswelela ka mokgwa o e kete motho a tsewa a tshwerwe ke mantlari, e kete motho a tsewe ke bolwetse jwa dintswa. Fa a digela a tla, a oma ka molangwana wa gagwe a tlhabe ka lerumo, a femela ka thebe, a thaa molaka jaaka kgomo ya mankurwana e tlhabana. O tla galela mmu ka lonao, a thantshe lerole jaaka tlhame a tima molelo go pholosa mae a gagwe.
30. **Damane le Sanders**
Damane le Sanders (1974: 25) ba re mmoki o ne a tsogetsa e sa le phakela a ya kwa mosate, fa o tla fitlha a boka lebaka le le leele le le neng le tsaya diura di le di ntsi. Banna ba ne thologela kwa mosate go ya go mo reetsa. Kgotsa mmoki o ne a iksitse kgoro ya gagwe ka go ipoka. Fa kgosi e fitlha o ne a mo gasa ka mamama a mo goloditla ka leme la tlhware. Ba re Kgosi Jonathan Molapo o ne tsewa ke molodi wa maboko fa a neng a iphatlha a setse a gobela a opela mokolotlo baboki ba segompieno ba tlhagelela kwa matsemeng le mo dipitsong. Fa mmoki a gaketse, a ikgadikanya, a elela taaka noka e ja ditlhokwa, babogedi ba thela lojalaba, ba duduetsa, ba tlhabe megolokwane go rotloetsa mmoki go ntsa ka tshwene, go mo lotsa, go mo gakatsa le go feta, go mo gadikanya go ntsa bojotlhe wa gagwe.
31. **Kakaretso**
 Mo karolong e ya mokgwa wa go boka, bantseanape ba tsholetshe ntsha tse pedi tse di bontshokwa:
- (a) Maboko a bogologolo, a ne a tlhamelwa go bokwa e seng go kwa wa mme a buetswa.
- (b) Mokgwa wa go a boka ke go a boka ka mafega ka lentsewone mmoki a dira makome.

32 Mokgwa wa patlisiso

Fa go kelekwa mokgwa wa go batlisisa wa leboko le la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan ge e le sengwalwa go tla tshelwa bofoku lenaane le

- (a) Tiriso ya theipi (setsayamantswe) le histori ya kgosi H.R.M. Makapan. Mo ntlheng e go tla diriswa theipi go tsaya dikgang tse di tla bong di lebane le dipotso go re gorogisa kwa historing ya kgosi Makapan
- (b) Metara, dipharologantsho tsa metara pokong ya segologolo ya Setswana. Mo go tla sekasekwa se se builweng ke baitseanape ba Finnegan (1970) Schapera (1965), Cope (1968), Guma (1967), Kunene (1971), Mogapi (s.a.) le Lekhela le Sebomi (1970) tebang le metara mo pokong ya bogologolo
- (c) Tshhekatsheko ya metara lebokong la kgosi H.R.M. Makapan. Mo go tla lebelelwa fa se se ribolotsweng ke baitseanape ba Finnegan, Guma Jj, se tsamaelana le leboko la kgosi Makapan
 - Tshuloso ya metara melawana e e luolang metara
 - (i) Molawana wa kurugano wa metara
 - (a) Ditiro tse pedi tsa molawana - Fa go tla lebelelwa tiro ya go arada le go gapeletsa gore diripa tse di bope bongwe, komota
 - (ii) Molawana wa tshwano
 - (b) Poapoeletso. Go tla lebelelwa dielemente tsa poapoeletso, methalethale ya poapoeletso le diputerone tse di tihagisiwang ke poapoeletso
 - (c) Moribo. Fa go tla lebelelwa se baitseanape ba tshwana le Schapera (1965), Sebomi le Lekhela (1970), Mogapi (s.a.) ba se buileng tebang le moribo
 - Thulaganyo ya tematheto ka kakaretso. Fa go tla lebelelwa se se tihagisiwang ke baitseanape ba Groenewald (Thutadingswalo B.A. (Hons), Seuothe sa Leboa), Setshedi (Thutadingswalo B.A. (Hons) Setswana), Cope (1968), Guma (1967), Kunene (1971) tebang le thulaganyo ya leboko ka kakaretso
 - (d) Tshhekatsheko ya leboko la kgosi H.R.M. Makapan ge e le sengwalwa. Fa go kampanwa le tihago e, go tla lebelelwa (a) diteng, (b) thulaganyo ya leboko le le (c) setaele. Setaele some se tla sekasekwa mo diripeng di le pedi: (i) diteori tsa setaele ka kakaretso, (ii) baitseanape ba ba kwadileng tebang le setaele
 - (e) Tshoetso e e tla tsewang go bonwa gore leboko le la kgosi Makapan le wela mo mhameng ofe wa maboko. Jaanong tema ya mokgwa wa go batlisisa e adilwe, go tla samololwa ka patlisiso

Tsamaiso ya dikgang

Go kampana le namane e tona e ya tiro ya tshhekatsheko ya leboko la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan tshika tshoko e tla aiwa mo dikgaolong di le tihano

Kgaolo ya bo 2. Mo kgaolong e go tla angwa tiriso ya teipi fa go kokoanngwa dintlha tebang le histori ya kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Go kokoanya histori ya kgosi Makapan go tla diriswa litso ya bakakanyi ba, borree Sello Mabe, Mphane Madikwe, Nshimane Malebye, Tau Malebye, Tshane Mareme, Ntshu Malebye le bomme Nyalali Sentsho Moemagadi Malebye, Modiegi Mmushi, Mmantsekele Moraka, Masekwetla Molepo le Sherila Setshedi

Kgaolo ya bo 3. Dipharologantsho tsa metara pokong ya bogologolo ya Setswana. Mo go tla sekasekwa ka bofokwa lenaane le.

- Metara ke eng?
- Theo ya metara
- Molatheto le tematheto
- Thulaganyo ya ditokololo tsa poapoeletso
- Thulaganyo ya tematheto ka kakaretso
- Moribo

Kakaretso

Kgaolo ya bo 4. Tshhekatsheko ya metara lebokong la kgosi Makapan. Mo kgaolong e go tla bonwa gore a ditlhiswa tse di tihagisiwang ke baitseanape ba tshwana le bo Finnegan, Damane le Sanders Jj tse di tihagisiwang mo kgaolong ya bo 3, a di a tihagelela mo lebokong la kgosi Makapan

Kgaolo ya bo 5. Tshhekatsheko ya leboko la kgosi H.R.M. Makapan ge e le sengwalwa. Mo tsamaisong ya kgaolo e go tla lebelelwa lenaneo le ka tshhekatsheko e e tseneletseng, go setswe ditlhogwana tse morago

- Diteng, di tihailwa ka mafoko a a supeng maikutlo
- Thulaganyo ya leboko la kgosi Makapan. Fa go tla lebelelwa fa leboko le le tsamaisana le se se ribolotsweng ke baitseanape ba tshwana le boKunene, Cope Jj
- Setaele. Go tla angwa setaele kakaretso le (a) le se baitseanape ba ba kwadileng ka ga poko ba reng setaele sa poko ke sona. Kakaretso

Kgaolo ya bo 6. Tshoetso ya gore leboko le la kgosi Makapan le wela mo mhameng ofe wa maboko. Mo go tla lebelelwa fa leboko le le nyalana le se se buileng ke baitseanape ba tshwana le Kunene, Cope, Damane le Sanders, Schapera Jj tebang le maboko a bogologolo, mme kwa bofokong go tsewe tshoetso e e nepagetseng

Kgaolo ya bo 2

Tiriso ya theipi (setsayamantswe) le histori ya kgosi H.R.M. Makapan.

Matseno

Pele go ka latlhelela patlisiso ka theipi bofoku, a go lebelelwe se baitseanape ha rileng patlisiso ke sone

Allen (1984: 634) fa a thanola patlisiso a re, patlisiso ke mokgwa wa go senka dintlha tebang le serutwa ka makaelelo a go bora kiso ka ga se se rileng. Thanolo e ya Allen e arabela nokgwa wa patlisiso o o tla dirisiwang fa go senkwa dintlha (histori, semelo le maboko) tebang le kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan.

Naledi e tshweu sepanyabanya

Ngwana' boModlegi le Motjile.

Ke Seaparankwe Seapesadinkwe tse dingwe.

Tiriso ya theipi (setsayamantswe)

Go filhelela maikaelelo a go bona dintlha tebang le botshelo, puso, semelo sa kgosi fa e le metho setshabeng e se kgosi mo maemong a gagwe le maboko a gagwe. Setsayamantswe se tla dirisiwa fa go busanwa le basadibagole le diputswa ka go bo dikarabo tsa bone di le telešana. Dipotso tse di lebuganeng le bone ke tse:

1. Rre/nkoko ka nako ya ge Bakgatla bagaMoseitlha ha bowa Ntsogatsana, o ne o le kana kang?
2. A o ke o thadise ka ga botshelo ba nako e go.
3. Tiro ya basadi e ne e le go dira eng?
4. Ya banna e ne e le go dira eng?
5. Tiro ya makotwane e ne e le go dirang?
Makgarebe/methepana e ne e itshola jaang?
6. A bogodu jwa leruo bo ne bo atle mo nakong ego?
7. A tlala e ne e le teng jaaka fa e gaketse mo nakong e?
8. Lo ne lo thusana jaang ka nako ya go lema?
9. Batsetse ba ne ba itshola jaang?
10. Motsing o go kgosi e ne e le mang?
11. Ka nako ya nwa ya pitsana, niwana e lolweng mo dibotswane mo gare ga Bagwaduba le Bakgatla, e simolotse ke eng?
12. Rre/nkoko o wa mophato ofe?
13. A o ke o boke mphato wa lona.
14. O tswa semphatong le bomang?
15. Puso ya kgosi Mathibe e ne e ntse jaang?
16. Theka ya kgosi Mathibe ke mang?
17. Kgosi Mathibe o ne a belegwa ke mang mo boseeng jwa gagwe?

Dipotso di ne di le ka maphata a le pedi:

— Tsa bakgomana ha mosate le dikgosana tsa metse ya Sekgatla ka fa tlase ga Kgosi Thipe Victor Ramono Makapan gonne dikgosana le bakgomana ba mosate ba itse go kwala, bone ba rometswe dipotso tse ba neng ba tshwanetse ke go di araba ba iketlile:

- (a) Bakgatla ba na le dikgoro di le kae?
 - (b) Rakgoro ke bomang?
 - (c) Dikgorwana di kae? Ke di fe?
 - (d) Tiro ya kgoro ke eng mo setshabeng?
 - (e) Kgodi ya Kgata-Ndebele e simolotse leng? Modulasetilo e le mang?
 - (f) Kgosi Mathibe o tsene mo bogosing ka ngwaga ofe?
 - (g) Fa o ne o le kgosana mo nakong ya kgosi Mathibe, puso ya gagwe e ne e le jaang?
- Tsa bakakanyi ba ke ba tlhopetsweng ke dikgosana tsa metse ya Sekgatla — Kgomokgomo, Dikebu, Mmakubjane, Ngobu, le Moseitlha — ke borre Sello Mabe, Mphane Madikwe, Ntshimane Malebye, Tau Malebye, Tshiane Mareme, Ntshu Malebye le bomme Njalodi, Sentsho, Moemagadi Malebye, Modiegi Mmushi, Mmantsekele Moraka, Masekwetla Molepo le Sheria Setshe di. Gonne dikarabo tsa bone di ne di le telešana, go ne go dirisiwa theipi fa ba araba dipotso
- (i) Mephato ya dikgosi tsa Bakgatla bagaMoseitlha go simolola ka kgosi Ncaupe I go filha ka kgosi Thipe II ke efe?
 - (ii) Go ya ka kiso ya gago ya bogosi jwa Bakgatla bagaMoseitlha, ke baka la eng mmoko a re kgosi ke leru a boe gape a re kgosi ke pula?
 - (iii) Leru le pula di kaya eng mo setsong sa Sekgatla?
 - (iv) Pula ya tsheola ke eng?
 - (v) Setshele le Motswasele ke bomang?
 - (vi) Seroro ke go reng?
 - (vii) Mmamalebye ke mang?
 - (viii) Ntlokgolo ya bo Mmushi, Mmushi ke mang?
 - (ix) Setshele le Malebye ke bomang?
 - (x) Mmapete a Madumo, Mmapete ke mang?
 - (xi) Motsha a Rakau ke kwa kae?
 - (xii) Tabane a boModisa a boTlholwe ke kwa kae?

Maungo a tiriso ya theipi e nnile histori ya kgosi Makapan e e latelang:

Histori ya kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan.

Seishwantsho sa Kgosi Makapan

Go matshwanele gore go bonwe tshika ya bakakanyi ba

- (i) Rre Sello Mabe
- (ii) Madikwe Mphane
- (iii) Tau Malebye
- (iv) Mme Modiegi Mmushi
- (v) Mme Mmantsekele Moraka
- (vi) Mme Moemagadi Malebye
- (vii) Mme Njalodi Sentshe
- (viii) Mme Mmasekwetla Molepo le
- (ix) Mohumagatsana Sheila Setshedi, le bogosi ba Bakgatla bagaMoseitla wa magana le kgomo Mmammutu.

1. Rre Sello Mabe

Sello Mabe — Ramaebana, mosimane-wa-Moime, Sesekisamathari, Segogole-sa Malope — o bone tshene ka letseto ka 1894 mo motseng wa Moime. Ba fudugetse mono gaMoseitla ka 1900, ba tsena mo kgorong ya Matsameng ya bagaMabe. Mogwabe Kolomiti, o ntile molledi wa Seaparankwe fa a belegwa ka ngwaga wa 1904. Ka ngwaga wa 1911 ba fudugela kwa motseng wa Kgomo-kgomo, Buffelsdrift 131, mme ba thibeletsa mo karolong e go tweng Malope. O tsene mo nyalong e e bontshelo le mme Boiyane Swarathe ka ngwaga wa 1925. Mo motseng wa Kgomo-kgomo rre Mabe o ne a tshageditse ntlha e e bontshelo ya Pusoselegae, e ne e le motseta yo mogolo wa kgosana, rre Malope, a mo tseela dikgang kwa lekgotleng le segofo la kwa Mmammutu Laboraro mongwe le mongwe. Mo nakong e, ene le kgosi Seaparankwe ba ne ba nshana seimong. Ka ngwaga wa 1964, morago ga lose lwa kgosana Mmitlwane Malebye, a tsena mo setlong sa boeteledipele jwa motse wa Kgomo-kgomo. O dule mo bokgosaneng ka ngwaga wa 1986 ka ntlha ya bolwetse. O tlhokofetse ka ngwaga wa 1988.

2. Rre Madikwe Mphane

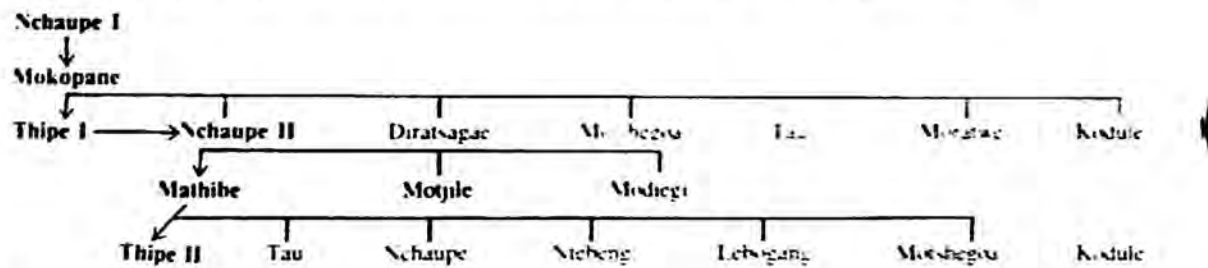
Madikwe Mphane — ke Mmamarele-a-tlhase, moana kolobe, ngwana letsetswa le bua le tshaga — o belegwe ka ngwaga wa 1909 mono ga Moseitla, Goedgewagt. Ke ngwana wa Ramapulane le Nkarapa, Nkarapa ke wa bagaMalebye, dikgosi tsa Bakgatla bagaMoseitla. Ka ngwaga wa 1940 fa kgosi a tsena mo nyalong e e bontshelo le mme Dikeledi Pilane, rre Madikwe e ntile tlhatsi ya gagwe. Fa a le mo malatsing a khunologo, o ne a atsa go isa kgosi kwa mafelong a a tshwanang le Gouteng. Fa a bowa kwa makgaweng ka 1970, o tsene mo botseteng, a nna motseta o mogolo wa kgosana Ratlhonyane Malebye mo karolong ya Pitsagaeloe. Morago ga lose lwa kgosana, o ntile moemedi wa kgosana Masilo a tsaya dikgang kwa Magabeng, a di tsa mono mo kgotleng ya Pitsagaeloe. Modimo o sa mo adimile malatsi.

3. Rre Tau Malebye

Tau Malebye — Tau ya digolokwane tsa Ramadi 'a Tagane, motho wa boNkgapeng Kokuna, ke kukuna le tau Lepulana letsho — o belegwe ka 1919 mono ga Moseitla-a-magana-le-kgomo, Mmammutu. Ke lentibiso la Karsara le Mmaru. Rre Tau ke ngwana rangwane 'a kgosi, ke kgosana ya ntlha mo Sekgatlang yo o amogetseng setifikheiti sa "Recognition of Headman:

Dikebu — Wildebeeskuil: Bakgatla: District Moretele: Year 7/2/1/7/1** a se abetswe ke tantonu kgosi Dr. L.M. Mangope Kgosi Victor Ramono Thibe Makapan o eletswa ke rre Tau Malebye Rre Malebye ke kgosana ya kwa Dikebu le Moema.

4. **Mme Modiegi Mmushi**
 Modiegi Mmushi — ngwana' nthwesantshwesane yo o se nang morwesi, yo o rileng go rwesana a tlogelwa — o belegwe ka 1898.05.07 mono ga Mosetlha-a-magana-le-kgomo, Mmammodu. Ke lentibolo lwa kgosi Tlhabane-a-Machechele Nchaupe Makapan le Mmatladi. Mmatladi o belegwe kwa Kgadubeng a tswa mo kgorong ya tsaKgoka. Modiegi ke kgadi e kgolo ya bana ba kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, o tsene mo nyalong e e boitshupo le rre Makanye Mmushi ka 1922. Histori ya Bakgatla bakaMosetlha e letse 'na go ene Modimo o sa mo adimile malatsi.
5. **Mme Mmantsekele Moraka**
 Mmantsekele Moraka — Mphatlhe ka lerole mosetsana, letsae le ka tlhuthusa la tswa ngwana wa serongwapaleng — o belegwe ka 17/12/1931 mono ga Mosetlha. Ke ngwana'ngwana' Diratsagae tangwana' gwe Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Ke ngwana' Mogosi le Motshwanetsi Rakumakoe, Motshwanetsi ke Mmapajane wa Setumo. Pele Mmantsekele a tsene mo nyalong e e boitshupo le Mosite Moraka ka 1955, e ne e le molledi wa bana ba kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Ke morutabana mo sekolong sa Tau Sebele Middle School.
6. **Mme Moemagadi Malebye.**
 Moemagadi Malebye — Mantsho tsatsarapa tshetshela' maoka, morwedi a fagana senyane selapisa bafolledh — o belegwe ka 1880, e le ngwana wa Phopolo le Serufe Pete 'a Madumo, kwa Kgwadubeng. O tsene mo nyalong e e boitshupo le Kristofa Malebye ramogolo 'a kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Moemagadi fa e le ngwejana o ne a tsamaya le Mmatladi, mmaagwe Kgosi H.R.M. Makapan. O tlhokafetse ka 1990.
7. **Mme Njalodi Santsho**
 Njalodi Santsho — Mmekwa wa Kobue matswallaphofu, bana ba ba kileng ba gata Tsaditsana bathe ba e tshaba — o bone tlhabe ya letsatsi ka la 25/08/1905 mono ga Mosetlha, e le ngwana' Ramagatana le Gaboutlwele Kopanye. O tsene sekolo le kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan mono ga Mosetlha ba rutwa ke morutabana Nthosa Phuri mo sekolong sa Wesele. O tsene mo nyalong e e boitshupo le Makgwakgwa Santsho ka 1925. O tlogetse lefatshe le le ka kwano ka la 24/11/1991.
8. **Mme Mmasekwela Molepo**
 Mmasekwela Molepo — Ngwana' Kgaswe kgolo scapasa Magaba, moledi wa pitsa ya basetsana — o belegwe ka la 02/02/1939 kwa Ngobi ya melhabe ya botshipo — e le ngwana' Kgaswe le Malebo Mmushi. Mmushi 'a Tagane scopela koma, tlapa legolo le kgokologa thabeng. Ke setlogolo sa Mmampona a mponole ruri, basimane re ba madi a go tlakatlala le naga, ke ramogolo 'a kgosi. Mmasekwela o tsene mo nyalong e e boitshupo le Ramafodi Molepo ka ngwaga wa 1966. Ke mogoigo mo Mmamatsetsa E.L.C. mono ga Mosetlha.
9. **Mohumagatsana Sheila Setshedi**
 Sheila Setshedi — ngwana' boMantsekele o o tlhako segolo, kgaisedia Nkotolwana o motsho, Nkotolwane 'a tlhabiso — o belegwe ka la 30/04/1950 kwa Shakung, ke ngwana wa Tshelo le Shonkane Setshedi sa Magaba magabanela teng. Ke setlogolo sa mosate, ke ene a le esi mo bakakanyeng ba me yo o itseng lehoko la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan go le boka a apere diala tsa baboki ba Sekgatla. O matlato o tsewa ke phefo fa a boka. Ke modiredi mo femeng ya Tiger Clothing kwa Babelegi.
 Go ya ka bakakanyi ba ba tlhagelelang fa godimo fa, bogosi jwa Bakgatla bakaMosetlha-a-magana-le-kgomo go simolola ka kgosi Nchaupe I. Sekopo-sa-ditshwene bo eme jaana:
 — Bogosi jwa Bakgatla bakaMosetlha go simolola ka kgosi Nchaupe I go fitlha ka kgosi Thipe II

Ela tlhoko:
 Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan ke kgosi e e busitseng morago ga Kgosi Nchaupe II Mmasekopyane Makapan k.g.r. kgosi ya bone morago ga kgosi Nchaupe I.
 — Mephato ya dikgosi tse:
 Kgosi Nchaupe I. Sekopo-sa-ditshwene. ke Legata
 Kgosi Mokopane. Mokopane-wa-tlhogo-tsa-Matebele. ke Lethamaga
 Kgosi Thipe I. Mokhachane-o-mosweu. ke Lekoba
 Kgosi Nchaupe II. Mmasekopyane-Nchaupe-wa-Bakgatla. ke Letlakana
 Kgosi Mathibe. Seaparankwe-sa-Bakgatla. ke Lefatlha

Kgosi Thipe II, Ramono, ke Moretele

Histori ya gagwe

Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan o belegwe ka ngwaga wa 1904 mono ga Mosetlha a magana le kgomo. Mmamamudu, e le ngwana wa bobedi wa kgosi Nchaupe II Mmassekopyane Nchaupe wa Bakgatla Ngwana wa lefelo e le Modiegi. Mo bosceng jwa gawe o belegwe ke Kolomiti Mabe wa Matsimeng Mogoloe. Modiegi a re fa basadi bagoto ba mo tlaetsa ba ne ba re:

Mmakgabo wa bo Maruputlane
 Hularela metshwane o e tlogele
 O lebise bana Ntsogatsane
 Ntsogatsane lefatshe la Bakgatla le le ratiwang
 Ke banna le basadi,
 Le ratiwa ke boRaketse Madingwana
 Ke mafatshe la mofela.

O simolotse sekolo mono gae ba rutwa ke morutabana Nthosa wa Kereke ya Wesele Go tswa fa gae a ya kwa Kilnerton kwa a falotseng mophato wa borataro. Go tloga Kilnerton a leba Kapa kwa a falotseng mophato wa marematlou.

Ka ngwaga wa 1927 Phatwe a tihola malatsi a le pedisupa, a tsena mo bogosing jwa Bakgatla baka Mosetlha, majane-manyobonyobo, bana ba mmamafura-a-teko, magaba-magabanela-teng, Mmooko-wa-nwa-o-o-babetseng-Sekitla. Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, e ne e le kgosi e e mathagatlhaga, e e lefelo le le mshótsó, a na le ponelopele, e le moetele-dipele e seng moetepele. O tshwaragantse Matebele a ga Kekana le Bakgatla ba tikologo ya Moretele go bopa lekgotla la: Kgatla-Ndebele Regional Authority. Lekgotla le la tla la itsege ka la: Bantu Authority. La fetoga la itsege ka la: Territorial Authority. Diphetogo tsothe tse di tihagelela kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan e le modula-setilo wa kgotla. Kgotla e e ne e akaretsa meratshwana e: Bakgatla baka Mosetlha, Matwaduba, Matebele a Kekana, Bakgatla baka Mmakau, Bakgatla baka Motsha, Bakgatla ba Marapyane, Bakgatla ba Seabe, Barolong ba Nokaneng (Roorfontein) le Baphuting baka Nawa.

Go okamaditšhaba go, ga go a ke gwa feta bo e se bo ngoke lefelo le le bonelang teng iwa mmoka, yo go fithelewang a mo gasa, a mo laiswa ka leme la tlhware a re:

Ke naledi e tshweu sebananyabanya
 Ke naledi ya 'bo Motjile le Modiegi
 Sedika seokameladitšhaba, seokamelabatho

Mo ditšhabeng tse a di okameng, leina la gagwe le le la fetolwa go "Seapesadinkwe". Phetogo e e tswa ke gobo kgosi a busitse nako e telele go gaisa dikgosi tse dingwe, mme mo nakong e, a tihomile dikgosi di le dintsi mo bogosing

Seaparankwe sa Bakgatla ga o sa le seaparankwe
 O se sega meja,
 O seapesadinkwe.

Mokakanyi wa me, Mmanjalodi Sentsho a re morago ga go atlega go koba Orogo, badisa ba ne ba tihamile pina e ba neng ba e opela ka maitiso ba tlotlomatsa kgosi, ba re

Ngwana' Bakgatla o ile a busa setšhaba
 A ntsha Orogo,
 Orogo a tswa a nasanasa,
 A ngatle mosela jaaka ntswa a phintse.

Mnaki o tsaya mafoko a a badisa, mme a oketsa lebaka la gagwe ka go re

Ke makokonwa a tlogelwa a 'bo Motjile,
 Orogo o rile ke a kokona a bo a lilehoboga

Mo lefapheng la thuo, kgosi Mathibe, o tlogeletse setšhaba sa gagwe metswedi e e sa leng. Ka ngwaga wa 1948 kgwedi ya Diphlane e tihola malatsi a le nne, a bula sekolo sa Nchaupe II Memorial Secondary School.

Mo ga Mosetlha o tlogela dikolo tsa poraemari di le nne

Mmamamudu, Mosetlha, Thipe le Makapanstad.

Kwa ga Tladi, Leeukraal 414, mo karolong e go tweng l etseletsele la bo Mmanjalodi moetsana wa sekwala, o agile Tladistad Poraemari.

Kwa Moretele a aga Setumo-Sephete Poraemari

Kwa Dikebu a simolola sekolo se se neng se tsenwa ke badisa matsiboa morago ga go tihathela dikgomo. Gompieno sekolo se se itsagala ka la Rantebeng Poraemari.

Kwa Bolantlokwe a aga Nyakale Poraemari

Kwa Ngobi a aga Ngobi Poraemari

Kwa Kgomokgomo, Buffelsdrift 131, a aga Kgomokgomo Poraemari.

Jaaka sekolo sa Rantebeng, le sone se simolotse e le sa badisa

Kwa Kontant a aga Moerane-Sefako Poraemari.

Kgosi e ne e le sekgantshwane sa bana, ka nako ya meletlo ya segopotso sa matsalo a Morena Jeso Keresete, bana ba ne ba tlhama dipina tsa diturupa go mo tlotlomatsa Turupa ya Mosate ka fa tlase ga moeteledipele Mareme, ba ne ba tihamile pina e e tsereug sefoka fa diturupa di ne di gaisana kwa mosate ka ngwaga wa 1933.

Ke Seaparankwe sa Bakgatla
 Ke lebone le bonesetsa ditšhaba

Mmuleleng ditsela a tsene ka Tshwane ya Mmamelodi
Ke Mokgatla, ke kgabo kgolo
Mmuleleng a tsene.

Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, o tsene mo nyalong e e boitshepo le Dikeledi Pilane, ka la Phatwe a tihola malatsi a le masome a mabedi ka 1940. Mo nyalong e ba tshogofaditswe ka bana ba le supu: Thape, Tau, Nchampe, Ntsheng, Mojaki, Motshogo le Kudule.

Mme Dikeledi o tlhaga kwa gaabo kwa Moruleng e le wa mophato wa Macheecheele, ka jalo thaka tsa gagwe mono ga Mosetlha ba tsena mo mophatong wa Macheecheele

Kgosi mo pusong ya gagwe e e utlegileng o ne a engwe nokeng ke dikgoro tsa Bakgatla di le sometlhano

Go ya ka phasalatso ya Department of Native Affairs Ethnological Publications no 17, e e ntefadiwang ke kgotla ka la 7/3/1988, dikgoro di eme jaana:

1. Kgoro ya Mosate ka fa tlase ga kgosi ka boena Dikgorwana tsa kgomo e ka tse

- (a) Motshwane
- (b) Tshwane
- (c) Matsirima
- (d) Malope
- (e) Khunwana
- (f) Madibo

2. Kgoro ya Mosadi-mogolo, rragoro ke Setshedl Dikgorwana tsa yona ke

- (i) Maswaana
- (ii) Molema
- (iii) Batsopye gongwe Rantsima

3. Kgoro ya Mmekwa, rragoro ke Mmampono Mareme Cia e ne dikgorwana

4. Mmamarama, rragoro ke Modikwe Kgope.

Dikgorwana tsa yona ke:

- (a) Pitse
- (b) Kgoka

Kgosi o laelane le lefatshe le le ka kwano, a bilelwa kwa badimong ka 1966 Phukwa a tihola malatsi a le sometlhano Robela ka kagiso Lefatla, o dirile.

(i) **Leboko la Kgosi Hendrick Rantebeng Makapan**

Leboko le la kgosi Makapan ke leboko la thotokiso, mmoki o rotisa kgosi ka ntata ya modimo ya gagwe le botswerele jo bo gagamatsang. Bokgeleke jo bo serolwang ke leboko le, bo tla tlhagelela mo rupaneneng la le sekanekwa

Leboko:

Leru le tswa Borwa le duma
 Leru la Borwa le dumela teng
 Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana
 Leru le ka seola ga Motsha a Rakau.
 Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe
 Le gaabo mogolo a kgosi a le ye go seola ga Mmapeto a Madumo
 Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa
 Modumo wa lona wa akaretsa ditshaba.
 Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele
 Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re:
 Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.
 Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile
 Fa ke tsamaya ke tlosa dinao.
 Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla.
 Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjile.
 Phofa dikhibidu ya boRrakeagile.
 Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi.
 Malebye le Setshedl sa Magaba.
 Thiba o tshware ka kutu ngwana Nchampe.
 Ahee! Kgabo!

(ii) **Mokgwa o Sheila Setshedl, wa kgoro ya Mosate, a le bokileng ka teng**

Sheila Setshedl o tlhagile a tlhometse ka diala tsa gagwe, a bofile matlhoa mo maotong, tuku mo dinokeng, a tsnotse iefeelo mo lebogong la moja.

Fa a re: Leru le tswa Borwa le duma, o supa kwa Borwa, a supe kwa Leboa, a phuphutha a tsaya dikgato di le tharo a name, a kibakiba ka tlhako mo gatshe go dira modumo ka matlhoa go etsa leru le duma.

Fa a re: Leru la Borwa le dumela teng, o ema thwi, a kibakiba go le gompe gore matlhoa a se dire modumo o mogolo A dire makome gore bareetsi ba thele lošalaba, ba tlhabe megolokwane. Fa a re: **Le gaabo Tabane a boTlholwe**

Le gaabo mogolo a bo kgosi . . .

O supa kwa Borwa ntlheng ya Hebron, a boe a supe kwa Kgwadubeng, Swartbooi stad. A tulle gape go rotloetsa megolokwane. Fa a re: . . . Mokgatla a fetela Bokwena . . ., o itshwara mo nokeng a tsamaya ka bonya go etsa monna wa sekgorana se

tsamaisa matepe. Mo gare ga meduductso, le megolokwane. fa a re: **Leatswe la Mokgatha le duma sedumedi, o a sebaseba.**
Fa a re: **Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye, o supa kwa mosate a nse a tula, a gata ka popota go supa tswelole-**
pele. A dire makone go rotloetsa bareetsi go thela lošalaba, Fa a re: Seroro se rwelwe ke nna . . . , o tsaya taku e a e bofileng
mo dinokeng, a e beye mo godimo ga tlhogo. O tswelapele ka go tula, fa a re. Ahce! Keabo!, o khubama ka mungo/ a
etsa metho a dumedisa kgosi

Kakaretso

Kgaolo e ya bobedi, e bopa pinagare, tihaka ya tshkatsheko ya leboko le la kgosi Hendrick Rametseng Mathibe Makapan, dihlelo ditla rulelwa mo go yone. Go tihageletse:

- (i) **Histori ya bakakanyi ba me go tihagisa tshika ya tume le bogosi, segoa le kgosi Hendrick Rametseng Mathibe Makapan.**
- (ii) **Histori ya kgosi Makapan.**
- (iii) **Leboko la kgosi**
- (iv) **Botwerere jo mmoki, Sheila Setshedi, a le bokileng ka teng go senola bofeng, bonontlhatlho, bogomogo le bokgoni jwa**
modhami wa leboko le. Mmoki o senotse sentle gore leboko le ke lebaka la go bokwa e seng la go buiswa le kwadlwe.
Ntsha e e tshagetsa gore leboko le ke leboko la bogologolo.
Kgaolo e ke pulamadibogo ya tshkatsheko e e tla lateang

Kgaolo ya bo 3

Dipharologantsho tsa metara pokong ya bogologolo ya Setswana

Go setswa go buiwe se bantseanape ba reng pokong ke noma, se ba rileng mosola wa pokong ya bogologolo ya Setswana, se ena se bukgwa wa go boka leboko la bogologolo le bukgwa ya patlisiso. Jaanong go matshwanedi go tsewe go lefotsewe se bantseanape ba reng metara pokong ya Setswana ka eng? Mo tsamaisong ya kgang e go tla latelwa letanano se morago.

3 Matseno

- 3.1 Metara ke eng?
- 3.2 Theo ya metara
 - 3.2.1 Katogano
 - 3.2.2 Tshwato gongwe poeletso

A. Pharologano mo gare ga molatheto le tematheto

- (a) Molatheto
- (b) Tematheto

Matseno

- Tematheto e e utlwanang ka palo ya molatheto
- Tematheto e e se utlwanang ka palo ya molatheto
- (i) Finnegan (1970:128 – 129)

B. Tokoloto gongwe elemente ya metara

- 1 Poeletso ya medumo (molatheto le tematheto)
- 2 Poeletso ya mafoko, kutu ya lefoko le seripa sa lefoko
- 3 Poeletso ya dipolelwana
- 4 Poeletso ya kgopolo go dirisiwa makatagongwe
- 5 Poeletso ya palo ya dinok (molatheto le tematheto)
- 6 Poeletso ya moribo (molatheto le tematheto)
- 7 Poeletso ya palo ya molatheto
- 8 Morumphetso

C. Thulaganyo ya ditokoloto tsa metara

- (i) Moribeto
 - (a) Poeletso ya medumo
 - (b) Poeletso ya moribo
- (ii) Tematheto
 - (i) Poeletso ya moribokarolo
 - (ii) Methalethale ya poeletso ya medumo
 - (a) Poapoeletsothakore
 - (b) Poapoeletsothekamo ya molema go ya magang
 - (c) Poapoeletso e e thalaganang
 - (d) Poapoeletso ya kgaotswe
 - (i) Poapoeletso kgaotswe go ya molemeng
 - (ii) Poapoeletso kgaotswe e e thalaganang
 - Schapera (1965:16)
 - Groenewald (Thutadingswalo B.A. (Hons.) Yunibesithi ya Tshwane, *Sevetho sa Letswa*: 53 – 57)
 - Setshedi (Thutadingswalo B.A. (Hons.) Yunibesithi ya Bophuthatswana, *Setswana*: 1987)
 - Cope (1968)
 - Guma (1967:143)
 - Kunene (1971:53 – 67)
 - (i) Kaelo ya mainamafatshwa go tsa g.
 - (ii) Kaelo ya maane

Kakaretso

3 Matseno

Go pokong ya dipuo tsa bantsho ba Aferika go fihlelela matsing a, babatliswa ba setse ba e tlhokomela, ba e batlisisa, ba e tihagisa gonne e le ditlhangwa tse metswa ya vona e ikopetseng go tloga kwa ga Lowie fa e santse e bokwa – e le th kokiso, pele di kokoanngwa, di kwalwa mo tlhologong ya tsona. Mo sešeng Opland (1983:59) o umaka gore bothata tebang le metara mo dipuong tse bokgakala le go rarabololwa. Opland a re bukwalo lwa ga Rycroft lo na le mosola, tume fela Rycroft ga a atlega go thalosa mathata ao go kgotsofata. Opland a re tharabololo ya mathata ao gongwe e lebane le tihagiso ya pokong. Kgang e go e amolosege ka gonne, tihagiso go umaka Wimsatt le Beardsley (Sebeok, 1960:366) ke tiragatso, tume poe fa go le pokong, ke sedirwa se se kgotlhelelang. A go tlogelwe se Opland e se buileng gonne bothata mo ikopete. Fa go buiwa wa ga metara, go a re go buiwa ka setse se se buhileswa sa molatheto le tematheto.

3.1 Metara ke eng?

Ka tshwato ya metara, mmathetso e batlisisa elemente e e buhileswa ya pokong molatheto. (Groenewald, 1966:110-11)

Metara ke thulaganyo ya tsa dikgopolo tse di tshwana (ho puo) ditumaneho. Ditumaneho e di tumaneho tse tse di tumaneho jo bo laolang maboko wa puo. Thulaganyo e e lelelele ke melawana ya karogano ya metara.

Karogano
Tshwano

2 Theo ya metara

Go ya ka thanolo metara e laolwa ke melawana ya karogano. Kgotsa go kgagagana le tshwano go thagisa Groeneveld (1988:35). Phegelwana (sesura) ke theo ya karogano, karogano e ga e thagelele ka bonono, ka palo go mabokwana wa bobedi) tehang le molatheto o o tšipang mola diripa tsoopedi. mme karogano e e kaya fa diripa di lekana. maemo a tekatekano le tshwano a tshwanetse ka go bonela. Phegelwana (sesura) ga se boitshwano le mo laolangwa le boitshwano go bopa bongwe jo bo ikemetseng ka busi. Seane se

Kgomo e tshwarwa ka ditsoke, motho o tshwarwa ka leleme. Khatlo e thagelela maraga ga lefoko leleme le le thagelelang e le tshwantshiso ya se se filweng. kgomo e tshwarwa ka ditsoke le motho o tshwarwa ka leleme, e gapeletsa seane se go nna bongwe. Phegelwana (sesura) e tšipa bongwe jo diripa di le pedi e hwe e di makame le bokhu tlo. Mo nakong e e masisi e, nyalano gareng ga diripa tse ke yona thagelele ya metara. Ntle le kgag e e boitshwano e e dimoko tse di lekanang ga di supe fela tekatekano. Le fa metara o thagelelang teng go tšuka Sapota (Sebeok, 1960:237) ga go lekane go tsaya bongwe jwa diripa fela ka go lebelelwa (a) palo ya dimoko. gongwe moreetsi le tšipa phetogantsho mo e e thagelelang ka ntha tsoopedi tsa phegelwana (sesura) jaaka moribho, poeletso, tšefosano go o tšhola. Go ya ka ene go dingwe "disafetogeng" tse di ka dirisetswang thanolo ya metara fa go tšewa tšmetso. Jaanang go a tshwanetse go mo nopola ka botlalo. Ene a re disafetogeng tse ga di bofelelw fela mo phetogantsho ya thanolo ya metara. Thano- lo ya maboko inangwe a ka nne a retelelwa go thagisa poeletso ya phetogantsho ya popapolelo mo maemo othe, go simolola ka popoletso ya dipaterone tse di tšeseng tsa polelo. Fela jaaka phetogantsho ya phetogantsho ya metara, poeletso e tshwanetse ke go nna le paterone. Popoletso e tshwanetse go se fetoge tehang le ditšha tsa metara jaaka molatheto le tematheto. Le fa phegelwana le molelwane wa molatheto di wela go go bogongwe mo molatheteng di sa lekane go thanola metara. Lenaneo la thantmetara le tshwanetse ke go bava bopara go akaretse ditšha tse.

Mo Sesothong sa Leboa, Groeneveld (1966) a re disafetogeng di thagelela ka ka tšewa tšwa mo phetogantsho ya sekgala (mo phetogantsho ya poeletso ya popapolelo) se se thagelela mo tšeseng sa puo. Mo thapeteng mangwe go thagelela ditšholo tse ntha tehang le poko mo dipuop tsa Bamusa.

Damane le Savers (1973:174 - 175) ba supa fa poeletso ya makaelagongwe tšaka e e seka se tšeseng sa puo ke go ya ka bone, ke theo ya tshwano gareng ga bongwe jo bo tshwana jo bo kgapetse ka tšaka.

Tshwaele.

Opland (1981:195) o setse a umakile fa thanolo ya metara ya poko ya tšamšo e sa kgotse go thantšwa ka tšeseng wa go tšhola, go e thanola ka tiragalo go sa amolege. Matsapa a a tšeseng ke Cope (1968). Damane le Savers (1974) a tshwanetse ke go tšhwa meriti, a tšhokomelwa sentle. Sapota (Sebeok, 1960:237) o thagisa kgomo e thantšwa ya metara e welang mo polelwane le molelwane wa molatheto. Ke ka matšaka a a tšhokomelwa e tshwanetse go go thagisiwa sentle go bona maemo a karogano a a tsayang gareng ga diripana tse di ikemetseng ka busi. go e e letelelwa na?

Mo ditumaneho tse di latelang melao e mebedi e ya metara e tšesekwa gantšho le tšhokomelwa thulaganyo ya tematheto.

3.2.1 Karogano.

Tiro ya karogano

Phegelwana e na le ditiro tse pedi tse di botšhoka tehang le poko ya "polelwane" le "molelwane wa mola" e a gapeletsa felo go le gongwe, e aroganya le go nyalana diripa gore di bope bongwe jo bo ikemetseng ka busi. Seane se se laolang se tšeseng tsa ntha e:

Mosadi ke tshwene, o jewa mabogo.

Mmui o thagisa seane se e le komota, o eletsa fa se ka karwang jalo fa se thagisa. Ka palo mmui o thagisa dikgopolo e le lefoko le le losi fela, dikgopolo di bopa bongwe jo bo tshwanaganeng, bo thagisa molatheto. Karogano e e na diripana go tšisa phetogantsho mo bongwe, bongwe jo bo supa diripana di tšhakane di gapeletse go tšhwa tšhwa gore mmui gongwe moreetsi a se ke a batšhisa se kamano gareng ga diripana tse e leng yona go tšhokomelwa molatheto kamano e, e ka ya ka tšela ya "tshwantshiso" gongwe ya "katoloso". Dikgopolo tse di thagisiwe ke Janse van Halle (1956:77).

Kamano ya tshwantshiso:

Sekai ke seane se

Pela go gola ya lesodi, ya molala kgwenyape e a e tsaya.

Pela (ya lesodi) e thantšwa ke ya molala ka tshwantshiso. Kgogaganyo e e tšhokomelwa mo tšeseng wa bongwe tšaka makaelagongwe, a a ka kelekwang ka tshwantshiso. Tshwano e thagisiwa ka maemo a tshwantshiso. Ka palo dijo le lesodi thagisa kgogagano ya tshwantshiso, kamano ya tshwantshiso e tšweletse pele ke lesodi le bitša: Dijo di bitša bagwera, lesodi le bitša baeng.

dijo le lesodi, bagwera le baeng di nyalanyang go tšisa tshwantshiso.

Kamano ya katoloso:

Monna (ke nku) mo seane se

Monna ke nku o lelela teng, ke katoloso ya lesodiwana le tšhwa ka se o lelela teng ka katoloso e e thagelelang e e

letiro Kamano ya katoloso e tsweliswa pele ke lefokwana o lelela teng, le le tlaletswang lefokwana le monna ke nku. Ntsha e ke e ntsha mo tshakatshekong ya tematheto.

Go tswa mo tshakatshekong ya dikai tse, nyalano e e nyalana le tshagiso ya Saporta. Dumane le Sanders le fa ntsha ya tshakatsheko e sa tshwane.

4.2.2 Tshwane gongwe poeletso

Matseno

Fa go thadisiwa ka ga tshwane le leng molawana o e leng motho o mongwe wa metara go lebanwa le molatheto le tematheto, ka gonne molao o wa tshwane o tsa kullwana fa gare ga dikarolo tsa molatheto le tsa tematheto.

(a) Molatheto: Phage ga e etu, go etu nakelo 16 00

Kullwana mo gare ga dikarolo tsa molatheto o di tswa ke poeletso ya (a) ledi, (a) ba palo ya dinoko tse 6 ka mo dikatolong tswapedi, nngwe le nngwe (a) digalo tse 2 tsa moribo wa karoo.

(b) Tematheto: Sekai go tisa ntsha e e umakilweng fa godimo fa se tswa lebokong la kgosi Bathoeng II (Schapera, 1965:178), go a nopolwa

O loitse tshaka, monna Mokgadi
 Tshaka ya gago o e leke bogale
 Tshaka e tla rema yo o balabalang
 E tla rema yo o rumolang kgosi

Tshwane gongwe kullwana fa e tshagiswa ke poeletso ya (a) tshaka, ka maboga wa poupoeletso ya tshwane.

A. Pharologano mo gare ga molatheto le tematheto

Matseno

Pharologano mo gare ga molatheto le tematheto e tshagisa sentle fa bobedi bo tshagisa mo gare ga temathetong.

(a) Molatheto

Molatheto ke poeletso e e nang le metara. Sekai se se nepagetseng ke seane se se tshagisiwang mo seane na le seane le moribokarolo ka dinoko tse di lekanang ka palo mo diripeng tswapedi.

Mosadi ke tshwene, o jewa mabogo 2 2

Seane se se ka kwalwa jaana (letshwao le ... le dirisiwa jaaka seane)

Mosadi ke tshwene, //

O jewa mabogo,

Palo ya dinoko ke

Mosadi ke tshwene, 6

O jewa mabogo, 6

(b) Tematheto

(i) Tematheto e na le molatheto

(ii) Tematheto ke kgopolo e e feleletseng jaaka temana ya poromo

Sekai sa tematheto

Leru le tswa Borwa le duma,

Leru la Borwa le dumela teng;

Pula e ka seola ga Mosefha a Magana,

Leru la seola ga Motsha a Rakau,

Le gaabo Tabane a Modisa a boTshohe,

Le gaabo mogolo a bogosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo

Pharologano fa e lebagane le bogolo le kgopolo e e feleletseng

Bogolo:

Tematheto e e na le molatheto le tharo mongwe le mongwe o na le diripana di le pedi.

Kgopolo e e feleletseng:

Mimoki o tshagisa setshwantsho sa leru le tswa Borwa le duma le tswa le kgadimantla. O tshagisa keletso ya gare ka ka simolola go na kwa Magabeng, mme la ya Marapyanane a boTshohe, le sa lebele kwa Mosefha le kwa Kgadubeng kwa bogogolo a bogosi

Bogolo jwa maboko ka kakaretso e ka nna

(a) Molatheto, jaaka diane tse di nang le metara. Dikai go tshagisa ntsha e di a latela

(i) Mosadi ke tshwene, // o jewa mabogo.

(ii) Kgomo e tshwarwa ka dinaka, // motho o tshwarwa ka leleme

(b) Molatheto e e rileng, jaaka tematheto ya naane. Go tshagisa sekai se tswa lebokong la kgosi Tshaka (Radtke, 1975:55). Go a nopolwa

Kobegolo ya Mazulu mathata,

Batho ba yona ba nse ba sa botha,

Batho ba yona ba detse lefatsho,

Ba botatlwe e seng ka dimpa di kgosane

Mozulu yo o tlhomile dira sekai.
 E le tselanyana e sa welweng ditla.
 Segai sa gagwe se gabaka batho.
 Tshaka ya tema dikgata batho.
 Ya phunay mogodu wa lesea tharing.
 Ya runa letsetse le nta moring

Go le gortsi melatheto e ka rulaganngwa gore (a) e utlwane ka palo e e rileng mme e itsege ka la tematheto (b) e e sa lekaneng ka palo, mme le yona e itsege ka la tematheto

(a) **Tematheto e e utlwannang ka palo ya melatheto.**

Sekai go tswa Lebokong la Setlogolo (Molefe, v a 17) Go a nopolwa

- 1 Motlo o mogolo gaabo mogolo
 Malome o loma thoto tsa setlogolo
 Ka loso o tsosa tlhogo ya setlogolo.
 Kgapo ya ntsha ke mpho ya ga malome
 Le tuelo ya ntsha go tla itse malome
- 2 Malome o ka tsaya go se nna thero
 Le serope o ka se tsaya ditlhogo
 Tsa setlogolo ga a tlhoke go di rera
 O ka se rontshwe ke ope ditsa-gagwe
 Setswana sa Lekgoru se thele jalo

Leboko le le na le ditematheto di le nne, nngwe le nngwe e na le mela e le tlhano

(b) **Tematheto e e sa utlwannang ka melatheto.** Sekai se tswa lebokong la **Matshego a gakaletla** (Molefe, v a 25) Le boko le le na le ditematheto di le robongwe, ya ntsha e na le mela e le pedi, ya bobedi e na le e le supa, ya boraro e na le e le nne, ya bone e na le e le supa, ya boraro e na le e le nne, ya bone e na le e le tlhano, ya bothano e na le e le tharo, ya botshelela e na le e le tshela, ya bo supa e na le e le robedi, ya bo robongwe e na le e le leome, ya bo robongwe e na le e le tshela. Go nopolwa tematheto ya ntsha le va bobedi

- 1 Re na le matshego go tshetsa kgosi,
 Dikgoro tse nne tse dikgolo tsa ga Kgafela
- 2 Kgosi ke Sebeso
 Matshego-a-pitsa-a-malhatlegwa pele
 Mosate o o sekoti,
 Barwa ntšwa e jele ntsanyana tsa vona
 Ba ga Ramolamu o lobong
 Metlapa e e sekeng e ya kgonnye
 Molelo o tima, ba ora moogotsi

Finnegan — (1970:128 — 129) fa a atthaaltha ka bolelele jwa poko ya setso, o tlhagisitse ntsha ya go re mola o ka tsaya leinana le le yosi fela. Go tshetsa ntsha e sekai se tswa lebokong la **dikgomo** (Mogape, v a 21) **Makoba** a mabedi a a bopang molatlaco o, a kgaolwa ke sesura, e leng tlhagelelo ya metara. Go a nopolwa

Mmalenkhuwamarumo,

Seapaletoutou

Ntsha e ya mola o tsaya leinana le le yosi fela e tlhagisitse gape ke Sebosi le Leakhela (1970)

Schapera (1965:16) fa a atthaaltha ka ga molatheto a re go kwalwa ga leboko motlo a le go bletsisa, kgatelelo e wela mo tumanosing ya serakamafelo, mme noko ya bofelo e fiwa kgatelelo e e teletana, se se kaya bokhutlo jwa mola. Dikai tse di latelang di tswa go Schapera (1965). Go a nopolwa

- 1 Masellane letlapa leikadi
 Le sale le ikala kwa badimong
- 2 Phologolo ya Bothapatlou
 Khunou ya noka ya Metsemothaba

O tswetsa ntsha e ka go re mo dipatlisisong tse a di dirileng mo merateng ya Batswana, o tsele maboko a le robedi, mme a sekaseka mela e le 432. Diphatlhelelo e nne

Mo mabokong a le robedi, mela e le 24 e na le mafoko a le 2, mo meleng e le 188 e na le mafoko a le 3, mela e le 176 e na le mafoko a le 4, mela e le 42 e na le mafoko a le 5, mola o le yosi o na le mafoko a le 6, mola o le yosi o na le mafoko a le 7. Kwa bofelong o tlhagisitse tshwetso ya go re baboki ba Batswana jarka baboki ba Maseruane ba ba neng ba dirisa molao wa "iambic pentameter" le bone ba na le molao wa makga a le tharo. Go tshetsa ntsha e ya Schapera sekai se tswa lebokong la **kgosi Isang** (Schapera, 1965:103). Go a nopolwa

Rramalebanyz othebe tshweu
 Othebeshweu monna-Ramakuka agakgow
 Thebe esegwa keMakoba agakgow
 Esegwe kerraagwe-Mapula

B. Tekololo gongwe elemente ya metara

Poepoletso e imogwa fa e le

- (i) Poepoletso ya mafoko, dipolelwana, karolo ya mafoko, makaelegongwa
- (ii) Poepoletso ya dinoko tse di lekanang gongwe tse di batlileng go lekana mo molathetong

- (iii) Tekatekano ya moribokarolo gongwe moribo molathetong
(iv) Morumophetso

1. **Poeletso ya medumo.**

Molathetong: Ka ge e le lekoba, o kobile batho (Schapera, 1965:92)

Mo sekaing se metara o tswa ke poeletso ya lefoko koba.

Temathetong: RaMojakadira, nwa e legopo,

O nwa e marapalala boo thota,

E kete sekgwa se namile

Minusi wa matibakgabo, kgalema.

Kgalemela dira, di tloge, di eme,

Dira belebele, di ye go reetsa,

Belebele tsie ya monale, segomwane sa ngwana

Mo sekaing se mmoki o boeletsa medumo e, belebele, -ngwane le ngwana

2. **Poeletso ya mafoko, kutu ya lefoko le seripa sa lefoko.**

Kumene (1971:68 – 101) fa a kgwa tsa lotlhaa ka ga poapoeletso ya mafoko o re: poapoeletso e ka nna estetiki, e ka nna botlhaswa le go ngena marapo. Poeletso e e botlhaswa e lerwa ke poeletso ya mafoko ntle le go a katolosa ka dikgopolo tse di ntsha, jaaka fa motho a ka tshwanela ke go kwala. O se bue ka mo phaposengborutelo, maka a le lekgolo. Poeletso e e estetiki e dirisa dikatoloso tse di rileng. Poeletso ya molhale o o lera kgogedi, mowa wa patiso ka goba moreetsi a emela dikgakgamatso tse di fa nako le nako fa mmoki a boka. Le gone poeletso e e dirisa keledi ya dikgopolo. Poeletso ya mafoko e raya poeletso ya kutu tse di thagisang kgopolo e e rileng. Sekai "ja" le "fetola" di tsaya maemo a a latelang

ja / dza /

jele / dzile /

jele / dzilwe /

jesa / dzisa /

jela / dzela /

jella / dzella /

jega / dzega /

jana / dzana /

fetola > fetotse jj

Fa lefoko "ja" gongwe "fetola" le latelwa ke lengwe la mafoko a mo godimo o molathetong e e latelang tsagalo e e tsagala jaaka poeletso. Sekai go tshetsetsa se tswa mo Lebokong la Kgosi Kgama Mathiba (Schapera, 1965:187). Go a nopolwa:

Mmamathula wa ga ka mfetola batho,

O fetotse boMonabya basetsana,

O betla boMatsunayane dirokana

Mmamathula yo o magarapa

O betlile ditwabonare

Mo nopolong e, fetola le fetotse, betlile le betla di kaiwa e le poapoeletso. Le diphetogamedumo e e thagisang mo mafokong jaaka go bopiwa ngotlo le bonamagadi

tau — taugadi, tawana

-tsho, itshonyana, -tshwana

lenong, lenonyana

tshwene, tshwenegadi jj.

Go tshetsetsa se se thagelelang fa godimo fa, sekai se tswa Lebokong la Tshwene (Mogapi, s a 122). Go a nopolwa:

Mmamokgatiti wa lewa

Tshwene ke naiwa mmeleng

Makopong ga ke naiwe

Ke sirelediwa ke seriba

Tshwene fa di ya masimo

Go eta tshwenegadi pele

Mo nopolong e tshwene le tshwenegadi e kaiwa e le poapoeletso

Matlhalosi a lefelo:

ntlo, ntlong

thaba, thabeng jj.

Ke dikai tsa poeletso. Go tshetsetsa mlha e go nopolwa go tswa Lebokong la Leuba la 1982-83 (Mogapi, s a 120). Go a nopolwa:

Mpheng mogala ke lome lobota go tshwara badimo

Ke tle ke botse, di tsamaile bogole kae, badimo

Ntlhang go a tsitsibanya, meriri e sosobana mafuto

Mmaphatshwana o letse nageng potsane e le sakeng

Lesaka le letse lele mothofo

Mo nopolong e sakeng le lesaka ke poapoeletso

Kwa ntle ga go dirisa mafoko a a farologanyeng, mme a raya selo se le sengwe fela, lefoko le le lengwe le ka badiwa ka ditsele tse di farologaneng, go fetola medumo mengwe ya lona

Dika:

- Kolopa – konopa
- lerago – lesago
- lerope – lesope
- pholo e tona – pholo ya tona
- leobu – lebodu – legobu
- lesoba – leroba jj

Le ona a kaiwa e le poapoeliso. Ga tshetsetsa ntlha e go nopolwa go tswa **Lebokong la Kgosi Tshetedi** (Schapera, 1965: 222) go a nopolwa

Tšhaba di mthilhetse tela mo maropeng
 Mo masopeng a ga traagwe di mthilhetse

Mafoko a maropeng le masopeng a kaiwa fa e le poapoeliso

Poeletso ya dikgalo tsa mafoko, go latela dikai go tswa mo go Schapera

- (i) Ga sala go konopa Rramokonopi (1965: 132)
- (ii) O sa belegwe ke se belega batho (1965: 67)
- (iii) Ka ge e le Lekoba, o kobile batho (1965: 97)
- (iv) Kgaklala a gakisa batho mafoko (1965: 198)
- (v) Magwapitlana — gwapitlana (1965: 73)

3. Poeletso ya dipolelwana

Poeletso ya dipolelwana e tlhagelela fa mmoki a tutetse, a fegelwa go gatelela kgopolo e e raeng gore moreetsi a e tseve tsia, a e lathele bofoku gongwe a e tshela moriti. Go sedifatsa sekai se tswa **Lebokong la Kgosi Isang** (Schapera, 1965: 104) Go a nopolwa:

- O fetile ngwana ga Motswasele a Legwale
- O fetile kgope ntswe la Mokwena
- O fetile Mmakanke, a feta Modipe
- O kana ka ntswe la gabo Mmatone
- O kana ka Matlhore, Rramelebanya
- O kana ka Matlhore, le Sefike
- Ke ntswe le gabo Pilane a Pheto
- Ke ntswe la gabo Kgetse a Segolo

4. Poeletso ya kgopolo go dirisiwa makaelagongwe:

Tegeniki e ya go dirisa makaelagongwe e kaya kitso ya mmoki le nonofo ya gagwe mo go diriseng puo. Go dirisa ntlha e gore leboko la gagwe le se ke la kgoba batho marapo, la tlapela bareetsi jaaka nama ya kolobe, mme se tlhagise maefhagatlha ga. Sekai go tshetsetsa se tswa **Lebokong la Kgosi Seepapitso IV** (Mogapi, s.a. 84) Go a nopolwa

A ko lo reetse ba ga Mokgalo
 Lo tlhwaase ditsebe lo reetse thata
 Lo reetse banna ba gaSetlhong
 Tlhong se mmotlwa, se bonnye bogolo.

Mo temathetong e mmoki o dirisitse makaelagongwe a lefoko, go utlwelela, lo reetseng, lo tlhwaase ditsebe le reetseng thata. Go totomatsa ntlha e ya makaelagongwe, mo **Lebokong la Tautona Masire kwa Lerala** (Mogapi, s.a. 78) mmoki o dirisitse makaelagongwe a lefoko, go utlwa. Go a nopolwa

Bagaetsho tlhwaang ditsebe lo reetse lothe
 Tautona wa rona wa Batswana ke a go rapela
 A e ke e re o le teng fa ke bua o ke o nthetse
 Mme ke re ke senya o tle o intswarele
 Re ne re ntse re utlwile fa o tla bonala

Makaelagongwe a a dirisitsweng ke a utlwa – tlhwaang ditsebe nthetse utlwile reetse

5. Poeletso ya palo ya dinoko

Molathetong: Monna ke nku, o lelela teng Dinoko tse 6 6

Moribokarolo o tlhagelela gabedi mo ntheng tsoopedi

Monna ke nku, o lelela teng 2 2

Temathetong:

Batho ba nle ba sena go swa bothe. 12
 Ba a swa bothe ba bo ba latoga batho 12
 Ba ya felong go se ke go boiwa. 12
 ya re suping ga tlhoga lethogea 12

(Schapera, le Lekhele, 1970: 34)

6. Poeletso ya moribo

Molathetong: Mosa di ke tshwane o e wa mabaga 2 2

Moribokarolo fa o tswitswe gabedi ka ntlha tsoopedi tse sesata

Temathetong:

E go pa matlha re a boSentu 5.

Mo dikang tse mmoki o boeletsa medumo e, konopa le konopi, koba le kobule

(b) **Poeletso ya moribo**

Sekai se tswa Lebokong la kgosi Bathoeng II (Schapera, 1965:178) Go a nopolwa

O loo tse tsha ka, monna Mokgadi 2/2

Moribo o tuisiwe gabedi ka ntlha tsoopedi tsa sesura

Dinoko di tshela ka ntlha tsoopedi tsa sesura

O lootse tshaka, monna Mokgadi 6/6

(ii) **Tematheto**

Poeletso ya moribokurulo

Schapera (1965:61) fa a araba puiso ya go re ditokololo tsa moribo ke di le... kgatelelo mo Setswaneng e lerwa ke kgatelelo ya noko ya bofelo ya lefoko kg... kgatelelo ya tumanosi ya serakabofelo tiragano e e tihagisa moribo. Sekai go tshagisa se tswa Lebokong la Molefe Molefe (Schapera, 1965:61) Go a nopolwa

Ke moléu wa mailóla,
 Molebelédí wa marópe a bátho',
 Modísa wa masópe a ga nimaágwé,
 La ga Moodíáne a Setlanyáne,
 Yo o téllweng ga twe lebeléla.

Mogapi (s.a.:27) o tihagisa ntlha e ya moribo ka go re moribo o mo dipineng le mo diragalong tse dintsi mo botshelong. Motho, kgonio, kgotsa phologolo nngwe fela fa e tsamaya e gata dikgato tse di lekanang. Pina fa e opelwa, e tsamaya ka dikgato tse di rileng. Sekai go tshagisa ntlha e se tswa mo sefelong sa Tumele ya Basapostolo (Kopelo ya Kereke ya Lutere, 1987:5) Go a nopolwa

... m : f | s : k s | s s | s s : | | : a m m t r d

ke a du-me la mo Mo-di-mong Ra - ra motha-ti yo tthe

Modumo wa koloi e e sa ntseng e itekanetse, o utlwala o tsamaya ka dikgato tse di lekanang, tse tsotlhe tse, ke dikai tsa moribo tse selo se diragalang ka tsona. Mmoki fa a boka o digela lentse la gagwe a be a kgwe mowa, ka dikgato tse di lekanetseng. Go tshagisa go nopolwa go tswa Lebokong la Ngaka Agre wa Afrika (Mogapi, s.a.:108). Mo tematheto e e nopolsweng e, letshwa le "" le kaya kano ya moribo o mmoki a o tsayang fa a boka. Letshwa o le "" le kaya bofelo jwa mola fa mmoki a kgwa mowa. Tematheto e e tsaya kano ya moribo le 3 palogare. Go a nopolwa:

Tshwana / e tsile / e kuruetsa //
 Banna / ba Yuropa / ba e / utlwile,
 Ba tla / bba kiba / kiba ka / dikamelo
 Tsa tlala / le makuka / a tlala / letsitla
 Motho a re / ga lo a / e gama / lo rokoditse
 Tlang / ka ditsega / le di / phethekge //
 Go game / fela ba / ba itseng / go pura,
 Basimane / ba ka / e nota / ba e otisa

Mogapi o isa pele ka go re 'moribo' go ka tse ke mogato le thulaganyo e botshelo bo tsagaleng ka vone. Phetso go tse mo gare ga leboko le porouse ke gore moribo wa poko o na le puterone e e tihamaiseng. Go tshagisa ntlha e go nopolwa sekai go tswa Lebokong la kgosi Ramono (Schapera, 1965:96). Mo tematheto e e nopolsweng letshwa le "" le kaya kgatelelo ya tumanosi ya serakabofelo tse mmoki o di dirang fa a boka. Tematheto e e na le kgatelelo ya palogare ya 3. Go a nopolwa:

Monwa:na mosu:pa ditsha:ba	3
Mokolome:tsa wa ba:na ba Sepe:re	3
A ka go su:pa ka o:na o ka swa	2
O supi:le Rranryo:ba a ribe:la	2
A su:pa Mako:pye a swa mototwa ne	2
A swa a swe:la ru:re baa se	2

Sekai sa hobedi go tshagisa se tswa Lebokong la kgosi Pilane (Schapera, 1965:54) Tematheto e e tsaya kano ya moribo le kgatelelo ya 3 palogare. Go a nopolwa

Dume la pha tshwa e manai la	3
Pha:tshwa e tsha:ko di tshwe u mo rwa kgosi	5
Kgantsa:di a mosetsa na tshwa na lefi fi	4
Pha:tshwa e mo kgo:mong tsa ga Kgafe la	2
E na:ka di ntlha ga di a kgao:lwa	2
Di mabi:tlwa di tsitsiba:nya mme le	2
Di hibi tse go tse na mese tseng	2

(iii) **Methalethale ya poapoeletso ya medumo**

Matseno

Poapoeletso e ka dirisetswa metara ya molatheto gongwe ya tematheto, madiro wa vone ke go tsa mo:na wa tshwane Bontsi jwa dikai di tla itshetlagela mo thulaganyong ya tematheto. Fa go sekasekwa poapoeletso go tla latelwa letanetso le le methalethale ya poapoeletso morago

(a) Poapoeletsotlhakore

- (b) Poapoeletsotshekamo ya molema go ya mojeng
- (c) Poapoeletso e e tlhatlaganeng
- (d) Poapoeletso e e tlhatlaganeng
- (e) Poapoeletso ya kgaotswe
 - (i) Poapoeletsokgaotswe go ya molemeng
 - (ii) Poapoeletsokgaotswe e e tlhatlaganeng

(a) Poapoeletsothakore

Poapoeletso e, e ama molatheto o le oti fela e gatelela bongwe gongwe tshwanaganeng ya molatheto

Dikae go tshegetsa ntsha e

- 1 Ke motso wa 'bu le a duma 'a bogale
Kgoka wa Ramupitika, Ramupitika a Tladi

(Rakgalla 1985:12)

- 2 A supa Makopye a swa mototwane
A swa, a ba a swela ruti, buase

(Schapera, 1965:96)

Poapoeletsothakore ga e tlhagelele motlele mo mabokong a bogologolo a dikgwa, gonne batlhami ba one ba ne ba tshama ba eme ka dinao. Mo mabokong a dikgosi a kokoantsweng ke Schapera (1965) poapoeletsothakore mo e tlhagelelang e tlhagelela gangwe fela. Sekai mo Lebokong la Kgosi Ramono (Schapera, 1965:96) le le nang le molatheto e le 94, e tlhagelela gangwe fela.

(b) Poapoeletsotshekamo ya molema go ya mojeng.

Paterone e ya poapoeletso fa e tlhagelela mo mabokong, e fa maboko lenko la ditsha Go tshegetsa ntsha e seke se tswa Lebokong la Kgosi Molefi Molefe (Schapera, 1965:61) Go a nopolwa

Mogwe wa ga Mmamotshabi kgagapa,
Ga se kgagapa ya go tsaya sa mongwe,
Kgagapa ya go gagapela dilalome nageng
Kgatlapi o jetse sebata nageng
O jetse thokwana le maroo. Kgatlapi.

Paterone e tlhagelela jaana:

Go totomatsa ntsha e, go nopolwa go tswa lebokong la Kgosi Tshakedi (Schapera, 1965:222)

Tshaba di mhlithetse fela mo maropeng
Mo maropeng a ga rraagwe ba mhlithetse

Fa go dirisiwa dialfabela paterone e tlhagelela jaana

(c) Poapoeletso e e tlhaganang.

Paterone e ya poapoeletso e tlhagelela fa ntsha ya pele ya molatheto e nna ntsha ya bobedi ya molatheto o o latelang mme ntsha ya bobedi ya molatheto wa ntsha e nna ya pele ya molatheto wa bobedi. Dikae go tshegetsa ntsha e di a latela

- (i) Sa ntsha se tswa Lebokong la Kgosi Tshakedi Khama (Schapera, 1965:222) Go a nopolwa

Tshaba di mhlithetse fela mo maropeng
Mo maropeng a ga rraagwe ba mhlithetse

- (ii) Sa bobedi se tswa mo Lebokong la Kgosi Molefi Molefe (Schapera, 1965:61) Go a nopolwa

Batho ba kile ba tsenwa ke legwere
Ke noga e tla, tlhatlaganya- batho

Paterone e tlhagelela jaana

(d) Poapoeletso e e tlhatlaganeng.

Paterone e ya poapoeletso e e tlhatlaganeng e tlhagelela fa maboko gongwe makakagongwe a boeletswa mo dikarolong tse di tshwanang tsa molatheto Go tshegetsa ntsha e dikae di tla latela

- (i) Se tswa mo Lebokong la Kgosi Bathoeng II (Schapera, 1965:178) Go a nopolwa

O lootse tshaka monna Mokgatla,
Tshaka ya gago o e leka bogale
Tshaka e tla rema yo a balabalang

Paterone e e tlhagelelang mo e jaana

a
|
a

- (ii) Sa bobedi sa tswa mo Lebokong la Kgosi Bathoeng II (Sebom le Lebbela, 1970: 35)
Se umakeng Ralesego, jefatshe
Se umakeng lefatshe, la mhetlha.
Ga nke a gopola bomannaawe
Ga nke a gopola Mokgalagadi

Paterone e tlhagelela jaana

a
|
a

b
|
b

(c) **Pospoeletso ya kgaotswe**

Paterone e ya pospoeletsokgaotswe e tswa ke pospoeletso a tsengwa ke molatheto gongwe melatheto mo gare
Go tlhagelela methalethale e e latelang ya dipaterone tsa pospoeletsokgaotswe

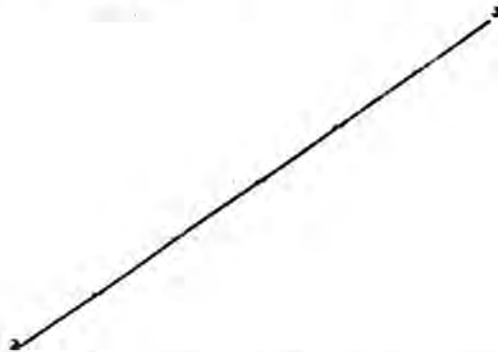
- (i) Pospoeletsokgaotswe go ya molemeng
(ii) Pospoeletsokgaotswe e e tlhatlaganeng

(i) **Pospoeletsokgaotswe go ya molemeng.**

Sekai se tswa mo Lebokong la Kgosi Tshekedi Khama (Schapera, 1965: 225) Go a nopoelwa

Kgomo e mo sakeng a tsetse, tshunyane,
E mo sakeng loorraSerogola
Kgomo ya ga gabo Peto thamaga,
Ya ga gabo Mokhutshwane e a tlhaba,
Re bonye e phatlalatsa bakgethisi,
E thudile Pelaelo mokgethisisi, e thudile Sekeluru,
Tshunyana e thudile mahula-phofu.

Paterone e ntse jaana:

(ii) **Pospoeletsokgaotswe e e tlhatlaganeng.**

Sekai se tswa mo Lebokong la Kgosi Pilane (Schapera, 1965: 57) Go a nopoelwa

Mosadi wa ga ka a nshwaella
O tsera nama e bapile le tlhogo.
Mosadi wa ga ka o tsera letsoho

Paterone e tlhagelela jaana

a
|
a

Schapera (1965: 17 – 22) ta a kgwa ntlha ka ga tlhatlaganeng ya tematheto, o tlhagisa methalethale e e latelang ya pospoeletso

(i) **Pospoeletsokgaotswe kgotsa tepatepano.**

Sekai go tswa Lebokong la Kgosi Pheto (Schapera, 1965: 48) Go a nopoelwa

- Letlhola bommaeno go beola**
Letlhola bommaeno go lala ba lela
- (ii) Poeletso e e tloganyang, mo go yona mola wa bobedi le wa boraro e boeletsa kgopolo e seng mafoko
Sekai se tswa Lebokong la Kgosi Molefi Molefi (Schapera, 1965: 61) Go a nopolwa
Molefi a matlotla
Molebeledi wa marope a batho
Modisa wa sope la ga mmagwe
- (iii) Poeletso ya keledi ya dikgopolo, mo sekaing se go boeletswa kutu -suthu, jama
Go tle Nkwale a suthu seema
A suthu ka moratwi, ka Morwanang
Mokgadi le e ne a suthu seema
Ene a suthu ka Mmatlhanelo
(Schapera, 1965: 56)
- (iv) Poeletso ya kgopolo, mo meleng e le tharo go boeletswa a kgopolo maro mafoko mo meleng wa bobedi
a thakatlhakane:
Ke thiba tsela e yang Motlhabatse
Ditsela tsa BooMatlhaku ka di thiba
Ka thiba tsela di yang Lehurutshe
(Schapera, 1965: 138)
- O isa pele ka poeletso ya mothale o ka go re mafoko a ntha mo meleng a ka kaya kgopolo e e tshwanang
mo sekaing se se nopolweng moadi yo o unakiwang ke motho a le moeng. **Matlhodi ke Pidiwe:**
Nneele kgomo, mogatsa-Matlhodi
O nneye kgomo, mogatsa-Pidiwe
Nneele namane, ke go ookile
(Schapera, 1965: 105)
- (v) Poeletso ya keledi ya dikgopolo
Go tse Rramono o kobile Maburu
O kobile Maburu ka fa Kaye
(Schapera, 1965: 105)
- (vi) Poeletso ya go isa kwa setlhoeng, e tlhagiswa ke mokgwa wa go boeletsa kgopolo mo meleng e e
salaneng morago go fitlha kwa setlhoeng
O fitlile ngwana gaMotswasele a Legwale.
O fitlile kgope ntswa la Mokwena
O fitlile Mmakanke, a feta Modipe.
O kana ka ntswa la gaabo Mmatome
O kana ka Matlhore, Rramalebanya
O kana ka Matlhore le Sefike.
Ke ntswa la gaabo Pilane a Pheto
Ke ntswa la gaabo Kgetse a Segolo.
Ke ntswa la gaabo Rrabailekae.
Ke ntswa la gaabo Tshwabi a Seeka
(Schapera, 1965: 104)
- (vii) Poeletso ya kutu ya lediri, mokgwa o o tswa kamano gareng ga motlhetso. Diaka go tswa go Schapera
(1965). Go a nopolwa:
(a) Ga sala go konopa Rramokonopi (137)
(b) O sa belegwe ke sebelegabatho (67)
(c) Ka ga e le Lekoba o ba kobile (97)

– Groenewald (Thutadingwalo B.A. (Hons.) Yunibesithi ya Tshwane, Sesotho sa Leboa, 1988: 55 – 57) ta a kwa
tswa lotlhaa ka ga elemente e e bothokwa ya tematheto, thulaganyo ya motlhetso, o tshagasa ditlha tse

- Karogano
- Kutlwano Tshwane
- Morumo
- Poeletso
- Poeletso ya keledi
- Poeletso ya paterone ya moribo
- Poeletso ya palo e e lekanang ya dinoko
- Thulaganyo ya tematheto
- Paterone ya morumophetso
- Tswetsopele ya kgang

– Karogano

Mo mabokong a dikgosi le bagale a bogologolo, molelwane wa kgangano, e seng wa metara o boma sentle. Seka
go tshagatsa ntha e se tswa Lebokong la Kgosi Motswasele I (Schapera, 1965: 123) Go a nopolwa
Phologolo ya Bothapatlou tuba.

Khuniso ya noka ya metsemothaba.
Ke ne ke le noka ya Metsemothaba, ke nntse
Ke rle fa ke tlamela melapo.
E meme e e makgawekgawe.
Ba nkgapela dikgomo tsa ledule

Fa inelwane ya kgaogano e bonala sentle, e tisa bokemodi ba dikgomo tsa tsele. Bokemodi se bo tsheswa ke mediro e mebedi ya molelwane ya kgaogano le tshwane. Modiro wa go tshwaragana e tshwaranya dikgomo tsa ka tsele tse pedi, (i) ya tshwantshiso le (ii) ya katoloso.

(i) Tshwantshiso

Mo sekang se se nopolwang se, mmoki o tshwantshanya mmoki wa lefatshe go tswa Lebokong la Kgosi Bebele Schapera (1965: 13).

Motshatsha moyakatsa mala.
Mote mojewa o bothoko.
Mokgalo o bothoko, monna Rapholohlega.
Jaana o godile o setwa fela.
O ka jewa ke monna o ka mo somola legano.
Mme re atla fela, re o epile,
Ga fela bosokgo homagorometsa

(ii) Katoloso

Mmoki o kgona go atolosa setshwantsho ka go kaya fela mowa a boka mmakwa a gagwe. Mo sekang se se tla nopolwang, mmoki a atolosa setshwantsho ka go boka monwana ntwana debagetsa ya Kgosi Ramono. Go nopolwa go tswa Lebokong la Kgosi Ramono (Schapera, 1965: 96).

Monwana mosupa ditshaba.
Nokolometsa wa bana ba Seperu.
A ka go supa ka o na o ka swa
O supile Rrannyoba a ribela.
A supa Makopye a swa mototwane.
a swa, a ba a swela rure, baase.
A tshoka le go ka rula, nta yagaPoule

-- Kutlwano/Tshwane

Kutlwano gare ga dikgolometa le melatheto di tswetswagwe. Ke ya Morumophetso le Poeletso.

(a) Morumophetso

Morumophetso ke tshagelelo ya medumo e e tshwanang kwa bofelong wa medu. Ntsha e ya go tshwanya medumo ya noko tsa bofelo ga e tshagelele mo mabokong a dikgomo le a bagale a bogolopole, e tshagelela fela mo mabokong a magareng le a segompino. Go nopolwa go tswa lebokong la Tlala (Molele, 1965: 52). Go a nopolwa:

Tlala bogale e matlho a bogale
E bona ba ba ganang go iteka
E ba gakalele e ba thukhuthule.
E ba tsenye logong mo maragong
Mme tiro ya marago e sa bonale

-- Poeletso (ya mafoko diripana tsa mafoko)

Sekai go tshetsetsa se tswa Lebokong la Kgosi Bathoeng I (La matlha) Sebata (Schapera, 1970: 25). Go a nopolwa:

Se umakeng Ralesgo, lefatshe,
Se umakeng lefatshe, la mbeltha.
Ga nke a gopola bomonawe.
Ga nke a gopla Mokgalagadi
Le Makabe ga nka a gopola.

-- Poeletso ya keledi

Sekai go tswa lebokong la Kgosi Sebele (Schapera, 1965: 13). Go a nopolwa:

Ke bona a gogagoga ntsikile,
Ntsikile a le seriri sa tau lefaiole

-- Poeletso ya paterone ya moribo

Sekai go tshetsetsa ke seine se e teng seretse se tshwanya medu.

Mon.na ke sele pe, o la la a adimu lwe
Se ka kwalwa jaana
Mon.na ke sele pe.
O la la a adimu lwe

-- Poeletso ya palo e e lekanang ya dinoko

Se tswa lebokong la Kgosi Montshiwa (La Boramo) Sebata (Schapera, 1970: 26). Go a nopolwa:

Kgopakgopa ya boMmaMontshiwa.
E na e tlhwa e gopa ka la boTshube
Ka fa matlhatshaneng a gopa noko.
E gopa matlhape a boSenteta.

E re ba tlhola ba qolela.
 Ba tshale bo nhang mo ganong.
 Bo nna mo ganong e se leleme.

Thulaganyo ya tematheto

Groenewald o tswetsapele kgang e ka go re temathetong e tswa mo kwa ka rufu tona ya motlaping a tswa mo kwa go tshegetsa se tswa **Lebokong la Loso** (Raduladi, 1937:10). Go a nopolwa. Mo sekaing wa mmoko o datlase patrone e ya morumphetso. -ga, -di, -me, -mo.:

E rile ke utlwa ba re o sule ka tshoga	a
ka nyera moko, ka rothisa keledi	b
Lefatshe la ntshofala, di dikologa,	a
Letlho la me la benya jaaka naledi,	b
Sengwe sa seba pelong khubidu ya me,	a
Sa re "Se lele, ke thata ya Modimo	a
Dikeledi tsa kgala mo letlhaeng la me	a
Loleme lwa ana magalapa godimo,	a
Ka didimata fela ka nna semumo.	b

Iswetsopele ya kgang

Groenewald o isa pele ka kgang e ya thulaganyo ya tematheto ka go nopolwa Cope (1968) yo a rifeng. Tshwaetona ya poko ya motsing wa puso ya kgosi Tshaka ke tlhagiso ya tematheto e le tlhagiso ya kgopolo e e teleletseng. Go nopolwa go tswa go **Lebokong la Masellane** (Schaper, 1965:45). Mo temathetong e mmoki, Mobodisa, o thotokisa Masellane ka mokgwa wa gagwe wa go tlhasera meratshwana e e mabapi le ene. Go a nopolwa:

Masellane letlapa le ikadile,
 Le sa le le ikala badimong,
 Motshana molla-ditlere,
 Mosenya kgakgatshe tsa bangwe,
 O setla a sa lalediwa.

Setshedi (Thutadingwalo B.A. (Hons.) Setswana o tlhagisa mlha ya go tshatsha ba maboko a Setswana a bogologolo ba farologanye le bathami ba maboko a magareng le a segompieni ka kgang e tswa mo kwa ka rufu tona ya motlaping a tswa mo kwa go tshegetsa se tswa **Lebokong la kgosi Sebele** (Schaper, 1965:137). Mo sekaing se mmoki o tlhagisitse paterone ka go utlwanya ditumanosi tse tsa bofelo:

-a, -o, -a, -a, -a, -o, -e, -o. Go a nopolwa:

Motshatsha mogakatsa mala	a
More o jewa o bothoko	b
Mokgalo o bothoko, monna Rapholotshega,	a
Jaana o godile o fetwa fela	a
O ka jewa ke monna o ka mo somola legano	b
Mme re o atla fela, re o epile	a
Ga fela bosokgo bo magorometso	b

Cope (1968) fa a kgwaa lotlhaa ka go thulaganyo ya poko a re seabe se segolo se se tlhageletseng mo pokong ya motsing wa puso ya Kgosi Chaka ke tlhagiso ya tematheto ya poko e le tlhagiso ya tiragalo e e teleletseng. Sekai go tshegetsa mlha e se tswa **Lebokong la kgosi Masellane** (Schaper, 1965:45). Go a nopolwa:

Masellane letlapa le ikadile,
 Le sa le le ikala kwa badimong,
 Motshana molla-ditlere,
 Mosenya kgakgatshe tsa bangwe,
 O setla a sa lalediwa.

Cope o tsweletsa kgang e ka go nopolwa Kuene yo a rifeng o baya tiro ya go rulaganya tematheto mo maruding a mmoki **Magolwane**. Tematheto e ka rulaganngwa ka kaelo ya tlhagiso go isa go pheetso. Thulaganyo e tsaya maemo a:

- (a) Tlhagiso
- (b) Katoloso
- (c) Kgolo
- (d) Pheetso.

Go ditematheto dingwe tse di ka nhang fela tlhagiso le pheetso. Sekai go tshegetsa mlha e se tswa **Lebokong la Batlokwa** (Sehom le Lekhela 1970:25). Go a nopolwa:

Re mafitshwana a go rekwa ka kgang
 Mateta kgomo a se botho

Mo sekaing se mmoki o tlhagisa kgopolo tsa motsing wa ntshafu tsa go tshatsha ba maboko a Setswana a bogologolo. Sekai se tlhagiso, katoloso, kgolo le pheetso se tswa **Lebokong la kgosi Segomo Kgama II** (Sehom le Lekhela, 1970:45). Go a nopolwa:

E tlharetle, ekatra ya Maphatshwane,
 Kwarata e e tshaka bonatshane,
 Ga e na e motshana le bonnye.

E ntse e tllaletela go ditaya.
 Ka re bouye e kgalema ja Letshaneng
 E duma e gonokela Nkeme,
 Mokalaka Ngwato a tshaba a sa ipate.

Mo moleng wa ntsha le wa bobedi, mmoki o tlagisa polelo ya gagwe mo moleng wa boraro le wa bone, mmoki o katolosa puo e a e tthagisitseng mo meleng ya ntsha le wa bobedi. Mo moleng wa bothano le wa botshelela, mmoki o godisa katoloso e a e tthagisitseng mo meleng ya boraro le bone ka kgatelelo. Mo moleng wa bosupa, mmoki o ruma tthagiso, katoloso le kgolo e a tthagisitseng dikgopolo tsa bogale jwa Kgosi Sekgoma Khama ka go fa setshwanatsho sa Mokalaka a tshaba

(a) **Guma**

Guma (1967:143) a re thulaganyo ya maboko a tshwana le dikoma ka popego ya mela e le mebedi. Mola wa ntsha o tthagisa kgopolo, wa bobedi o a e feleletsa ka kgatelelo. Ntsha e, e, nyalelana le kaelo ya Cope ya tthagiso go isa go pheetso.

(b) **Kunene**

Kunene (1971:53 – 67) o tthagisa kgopolo ya go re mo mabokong a setso tematheto e itshetlegile mo godimo ga kgopolo e e feleletseng. Ka jalo ditematheto tsa maboko a setso ga di lekane, selo se se tsholwa ke gore batlhami ba maboko a setso ba ne ba tlhama ba eme ka dinao, ba sa kgoroletswe ke melawana e e rileng. O digela kgopolo e ka go re, e ne e le bana ba setso e seng makgoba a sona.

O tthagisitse thulaganyo ya tematheto ka (i) **Kuelo ya mainamafatshwa go isa go** (ii) **Kaelo ya naane**.

(i) **Kaelo ya mainamafatshwa**

Kunene a re mainamafatshwa a a tllhagelelang mo mabokong a setso a tllhagelela ka methale e e latelang:

- (a) A a tthagisang mmokiwa go bareetsi
- (b) A a bitsang mmokiwa go mo tlhaba bothhale
- (c) A e nnang sediri sa tematheto
- (d) Tematheto e ka nna ya mainamafatshwa fela
- (e) Tematheto e ka nna mainamafatshwa — naane mainamafatshwa

(a) **A a tthagisang mmokiwa go bareetsi.**

Mo temathetong va mothale o mmoki o tthagisa mmokiwa gore bareetsi ba mo itse ka go mo tllhamele mainana. Go tshhegetsatsa ntsha e sekai se tswa mo **lebokong la Kgosi Pilane** (Schaper, 1965:55). Go a nopolwa:

Ke Pilane a Malose.
 Madinale-wa-ga-Motswasejane.
 Selo se mo kopong ka fa Ditlhoulhe.
 Se mo kopong ka fa Tswereeng.
 Ba dintlha ba ntse ba se gwaisa.
 Se gwaisitswe ke ba ga Modise.
 Se gwaisitswe ke Mmamorongwana

Mo temathetong e mmoki o tllhamele mmokiwa, Pilane, leinana Madinale-wa-ga-Motswasejane le a mo tthagisitseng ka lone mo go bareetsi.

(b) **A a bitsang mmokiwa go mo tlhaba bothhale.**

Mo setsong sa Bantsho ke mmoki a le esi yo o ka kgalang kgosi ka tshotlo go mo tlhaba bothhale, go mo lemosa ditlhamorago tsa ditiro tsa gagwe. Go tshhegetsatsa kakanyo e sekai se tswa mo **lebokong la Kgosi Tshosa** (Seboni le Lekhela, 1970:33). Go a nopolwa:

Sekamodi wa matshelephala.
 Busa o etse Kgama, o etse Pudungwana ka Kofi.
 Matlhaolwa a marwana:
 Motho ga e re a bolela le kgosi
 E re ka moso a namele kwena.
 Kgomo tsa bo di lema makoro.

Mo temathetong e mmoki o tllhamele mmokiwa, Tshosa, leinana Sekamodidi-wa-Matshelephala, le a mo tthagisitseng ka lone pele a mo tlhaba bothhale.

(c) **A e lang sediri sa tematheto.**

Mo mothaleing wa tematheto e mainamafatshwa e nna sediri sa tematheto. Sekai go tshhegetsatsa se tswa lebokong la Kgosi Bathoeng I (Seboni le Lekhela, 1970:37). Go a nopolwa:

Kgomo phepa ga e kaiwe bosigo;
 E tie e gangwe somo le phuthegile
 Letsatsi le babola, sigo bo sele.
 E bo e le gone e gangwang thata
 Maswa a kwena a lekanye lekoko

Sediri	letiro	
Kgomo-phepa	ga e k'we	bosago (letlhalosi la fela)
(Kgomo-phepa) ke sediri se se tshaloganyegang	eile e gangwe phathegile	somo
Letsatsi	le babola	sira (bo selet) (letlhalosi la nako)
(Kgomo-phepa) ke sediri se se tshaloganyegang	e bu e le gone e gangwang	thata (letlhalosi la mokgwa)
Mašwi-a-kwena	a lekanye	lekoko

(d) **Tematheto e ka nna ya mainamafatshwa fela**

Sekai go tshegetsa ntlha e se tswa mo **lebokong la kgomo** (Mogapi, s.a.: 21). Go a nopolwa
 Mmalenku-wa-marumo
 Seapaya-letoutou
 More-mhisa-banna-ditedu
 Dinya-mafura-di-sa-tloleng.

Tematheto e e bopilwe ka mainaina fela.

(e) **Tematheto e ka nna mainamafatshwa-naane-mainamafatshwa**

Sekai se tswa mo **lebokong la Kgosi Kgama II** (Seboni le Lekhela, 1970: 42). Tematheto e, e simolola ka leinaina, Ramailetsa, go tshagelele naane, go e feleletsisa go tshagelele leinaina, Matshobane. Go a nopolwa
Ramailetsa wa ga gabu Raditladi,
 Ntswetshipi yoo Mmankobotsa,
 La ga gooraMogatsa Api le Balebetse.
 Lefika le ka tlola le legodimo,
 La tlola la gatisa selo molala
 Ya re go lelwa ra itulela fela
 Ra re, "Lefika ke wena o le gothileng".
 Lelekantwa le epetse lefika kgatlhong tsa naga.
 Dikgatlhong tsa Mmitlwe le sefidikwe
 Fa gare go tsenye matshaba a swe otlhe.
 Go tsenye matshaka a ga **Matshobana**,

(ii) **Kaelo ya naane**

Kunene a re naane e e tshagelelang mo temathetong e tsaya maemo a a latelang:

E ka itshetlega mo go mmokiwa

— **E bua ka ene le ditiro tsa gagwe tse di rileng:**

Naane ya mothale o e ama ditiro tsa mmokiwa tse di rileng. Sekai go tswa mo **lebokong la Ngaka Agrey wa Aferika** (Mogapi, s.a.: 108). Mo temathetong e mmoki o tlotlomatsa go rutega ga Ngaka Agrey wa Aferika ka go mo tshwantshanya le kgomo e e segamo e letse digoba, e tlhama e ikgama e kuruetsa. Go a nopolwa

Tswana e tsile e lela e kuruetsa
 Basalagae ba e utlwile
 Ba tla ba kibakiba ka dikgamelo
 Tsa tlala, le makuka a tlala letsitla.

— **E bua le ene ka thotloetso**

Sekai go tshegetsa ntlha e ya thotloetso se tswa **lebokong la Kgosi Bathoeng II** (Schapera, 1965: 176). Mo temathetong e mmoki o rotloetsa Kgosi Bathoeng II go se ikobonye, a emise tlhogo, a kuke seguba, a tsholetse lentswe la gagwe la segosi, a fe ditaelo. Go a nopolwa:

O lootse tshaka monna Mokgadi,
 Tshaka ya gago o e leke bogale
 Tshaka e tla rema yo o balabalang
 E tla rema yo o rumelang kgosi

E ka itshetlega mo go bareetsi

— **E tshagfisa kamano ya bone le mmokiwa e le mosireletsi wa bone.** Sekai se tswa **lebokong la Kgosi Tawana a Tshidi** (Seboni le Lekhela, 1970: 51). Tema e, e ama katlego e Kgosi Tawana a Tshidi a nnileng le yona fa a atlega go sireletsa morafe wa gagwe mo tshaselong ya Mapono a gaMozilikazi. Go a nopolwa:

Ramojakadira, ntwale logopo,
 O ntwale morapalala boo thota,
 E kete sekgwa se namile.
 Mmusi wa matimakgabo, kgalema,
 Kgalema dira, di tloge, di eme,
 Di re belebele, di ye go reetsa.

E bua le bone (bareetsi)

Sekai se tswa **Lebokong la Kgosi Bathoeng I** (Sebomi le Lekhela, 1970: 36). Tematheto e e ama bo-setlhogo jwa ga Kgosi Bathoeng I jo a neng a na le jone; O ne a le setlhogo mo a bileng a ne a tlasela bomonnaawe, mme mmoki o tsibosa bareetsi go itota, ba tlhokomele. Go a nopolwa.

Se umakeng Ralesego, lefatshe,
Se umakeng lefatshe, la mhetla;
Ga nke a gopola bomonnaawe,
Ga nke a gopola Mokgalagadi
Le Makabe ga nke a mo gopola,
Ralesego o tla tsoga bosigo,
Letsatsi le tswa a le gooNku
O ntse fela kwa sepitlaganyaneng,
Ntwa ya gagwe e tla aba Setebele.

E ka itshetlega mo mmabeng

— **E bua le one ka lonyatso**

Sekai se tswa mo **Lebokong la Ntwa ya Maburu** (Schapera, 1965: 92). Mo temathetong e mmoki o nyenyetatsa Maburu fa ba ile ba nyatsa Kgosi Lentswe, ba mo kaya botlhofo ka ba tswaetse go jela Botswana dikgomo tsa bone. Fa ba ne ba kopane le dintu di fuduga, ga bola, ga nka, lerumo la ja motho. Go a nopolwa

Motlabane o wela kgabo godimo,
O wela fela a sa e thalogane,
Ya mo tshwara ya mo suputsa, Tlhagetsi,
E e tsetsweng ke Masonya;
Ya mo kopanya le metsi a Mothopo,
A o lemilwe ke kgomo tsa Mokgatla,
Mahura a o tholang a a ja,
A a ja makwana a dinkutona.

— **E bua le one ka kgalemo go o tsibosa**

Sekai se tswa **Lebokong la Kgosi Pilane** (Sebomi le Lekhela, 18070: 53). Tematheto e e simolola ka naane, mme e felelele ka leinaina, SejaNkabo-a-Tawana. Go a nopolwa.

Re kile ra ineela ditšhaba,
Ra ineela, ka eetshego marefo;
SejaNkabo a sale mmotlana,
A sale mo tharing ya Asebodio;
Ke mmonyane a thatlosa motho lekaba,
A na le mmaba a ya go bolawa;
SejaNkabo-a-Tawana!

E. Kakaretso

Kgaolo e ya boraro e nnile kgaolo e e mosola e le tota, go tlhageletse maiteko a go thanola metara ka Opland (1983), a re **poko ke selo se se kgotlhelelang**, metara e le thulaganyo ya medumo ya puo. Theo ya metara, Groenewald (1988), e tlhagisa melawana e mebedi, (a) wa tshwano gongwe poeletso le (b) wa karogano, e e lerwang ke phegelwana. Karogano e arola diripana tse mme e gapeletse go di nyalana gore di bope bongwe jo bokomota. Tshwano (e leng mokhutlolo wa metara) e tiisa kutlwano fa gare ga dikarolo tsa mola theto le tsa tematheto. Poapoeletso e tswela kutlwano mo gare ga mela ya tematheto. Poapoeletso e lemogwa e le methalethale ya poapoeletso.

(a) Poapoeletso ya dikgopolo ka go boeletsa mafoko le dipolelwana.

(b) Poapoeletso ya dikgopolo ka go boeletsa dikakanyo ka makaelagongwe.

Morumophetso le poeletso di farologana jaana: Morumophetso o ama dinoko tsa bofelo tsa mela ya tematheto, fa poeletso e ka ama (a) mola o le osi, (b) mela e e farologanang ya tematheto jaaka tepatepano, poeletso sogaotswe jj.

(c) Morumophetso o tlhagelela mo mabokong a magareng le a segompieno.

Kgaolo ya bo 4

Tshekatsheko ya metara lebokong la kgosi H.R.M. Makapan Matseno.

Fa go lathelwa leboko le la kgosi H.R.M. Makapan bofoku go bona metara ya lone, leaneo le le tla latelwang ke le

A. Tlhaloso ya metara: melawana e mebedi e e laolang metara

1. Molawana wa kgarogano wa metara.

a. Ditiro tse pedi tsa molawana o

2. Molawana wa tshwano

b. Poapoeletso

c. Moribo

3. Kakaretso.

A. Tlhaloso ya metara: Melawana e mebedi e e laolang metara Matseno.

Go tswa mo dithibolong tse di tlhageletseng mo kgaolong ya bo 2. Dipharologantsho tsa metara pokong ya Setswana ya bogologolo, metara o tlhagisiwa ke sesura le morumo wa molatheto. Popapolelo e tswelletsa tiego ka phegelo, mokgwa o wa go dirisa phegelwana (,) le phegelo (:) mo pokong o kgaoganya melatheto diripana di le pedi gongwe go feta. Mme go ya ka motheo wa tekatekano gongwe nyalano di tshwanela ke go lekana gongwe go tshwana. Go tla angwa pele molawana wa karogano, mme go latele ditiro tse pedi tsa molawana o. Go ya ka thanolo ya go re tematheto ke kgopolo e e tletseng, leboko le le tswa ditematheto di le nne.

Tematheto ya ntlha

Tematheto ya ntlha e na le melatheto e le tharo, molatheto mongwe le mongwe o digela ka molelwane o o tsepameng (khutlo le phegelo). Go ya ka molao wa karogano molatheto mongwe le mongwe o na le diripa tse pedi, di arogantshwe ke methalo e

Leru le tswa Borwa le duma, //

Leru la Borwa le dumela teng;

Pula e ka seola ga Moseitlha a Magana, //

Leru la seola ga Motsha a Rakau;

Le gaabo Tabane a Modisa a boTlholwe, //

Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola la Mmapete a Madumo

Tematheto ya bobedi

Tematheto e e na le melatheto e le pedi, wa ntlha o na le diripa di le tharo, wa bobedi o na le di le pedi jaana:

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa, '.

Modumo wa lona wa akaretsa ditshaba, //

Wa utlwala go ya Bophirima go boSetshela wa bo Motswasele;

Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re: //

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

Tematheto ya boraro.

Tematheto e e na le melatheto e le pedi, wa ntlha o na le diripa di le pedi, wa bobedi o na le diripa di le tharo

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile, '.

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao;

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla, //

Seroro se rwelwe ke nna wa boModiegi le Motjile, //

Phofa di khibidu ya boRrakeagile.

Tematheto ya bone.

Tematheto ya bone e na le melatheto e le pedi, mme mongwe le mongwe o na le diripa di le pedi.

Ke nna wa ntlho e kgolo yaabo Mmushi, //

Malebye le Setshedi sa Magaba;

Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe, //

Ahee! Kgabo!

a. Ditiro tse pedi tsa molawana o

Ditiro tse pedi tsa molawana o wa karogano ke (a) go aroganya, le (b) go amanya diripa tse Kamano ya diripa tse e ka nna (i) tshwantshiso kgotsa (ii) katoloso gongwe kao.

Tematheto ya ntlha

Kamano ya melatheto mo temathetong ya ntlha ke ya tshwantshiso, k.g.r. molelwane o amanya diripana tse ka go di lekanya

Leru le tswa Borwa le duma le lekannngwa le **Leru la Borwa le dumela teng**, **Pula e ka seola ga Moseitlha a Magana** e lekannngwa le **Leru le ka seola ga Motsha a Rakau**, **Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe** e lekannngwa le **Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo**.

Leru le tswa Borwa le duma, //

Leru la Borwa le dumela teng;

Pula e ka seola ga Moseitlha a Magana, //

Leru le ka seola ga Motsha a Rakau, //

Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe,

Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo

Tematheto e ke ya tshwantshiso gonne mmoki o boka leru ntswa a itebagantse le go boka kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, Seaparankwe, Mosegameja ya dibata tsa magosi.

Tematheto ya bobedi

Kamano mo melathetong ya tematheto e ke ya katoloso kgosi mmoki o atolosa meelwane ka go ama maeto a ga kgosi le go tuma ga ditiro tsa gagwe ntswa leina la kgosi le sa tlhagelele. Molelwane wa **Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa** o atolosetswa go **Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba** wa kura mo go **Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele**. Molelwane wa **Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re** wa atolosetswa go **Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi**.

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa, //
Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba, //
Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele, //
Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re, //
Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

Mo temathetong e ka tlhopo ya madiri a -fetela, -akaretsa, -utlwala, utlwa, duma, a a kayang tiro, mmoki o atlegile go boka kgosi ntle le go umaka leina la kgosi, o kaya fela.

Tematheto ya boraro

Kamano fa gare ga melatheto e ke ya katoloso, mmoki o atolosa meelwane. O tlotomatsa ditiro tsa ga kgosi, tswelopele ya gagwe, le go gaisa bogosi jotlhe jwa Sekgatla ntswa a sa umake leina la kgosi. Molelwane wa **Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile** o atolosetswa go **Fa ka tsamaya ke tlosa dinao**. Molelwane wa **Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla** go atolosetswa go **Seroro se rwelwe ke nna wa boModiegi le Motjile** o kure ka **Phofa di khibidu ya boRrakaegile**.

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye a boMotjile, //
Fa ka tsamaya ke tlosa dinao; //
Ke gatela pele nna ngwana wa boModiegi le Motjile, //
Seroro se rwelwe ke nna wa boModiegi le Motjile, //
Phofa dikhibidu ya boRrakaegile.

Tlhopo ya mafoko a ke **tsamaya, ke tlosa dinao, ke gatela pele** a kaya tswelopele. Ka go a amanya le **le simolotse**, mmoki o atlegile go boka kgosi ka ntata ya ditiro tsa gagwe ntswa leina la Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan le sa tlhagelele, mme o feleletsa ka go re: **Seroro se rwelwe ke nna wa boModiegi le Motjile**, le gona fa o thagisa losika lwa ga kgosi e seng kgosi.

Tematheto ya bone

Kamano fa gare ga melatheto ya tematheto e ke ya katoloso, mmoki o ama ntlha e e botlhokwa e le tota, losika lwa ga mmokiwa. Molelwane wa **Ke nna wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi o atolosetswa go Malebye le Setshedi sa Magaba**. Molelwane wa **Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe** o atolosetswa go **Ahee! Kgabo!**

Ke nna wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi, //
Malebye le Setshedi sa Magaba; //
Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe, //
Ahee! Kgabo!

Mmoki o rotloetsa kgosi ka go thagisa losika lwa gagwe, le ntlo e kgolo ya mosate ya malapa a gaabo, **Yaabo Mmushi**, fa mmoki o ama lelapa lwa ga Rremogolo Ou Mmushi. Malebye ke dikgosi tsa Bakgatla бага Mosetlha. Mo moleng wa boraro, mmoki o ama losika lwa ga kgosi, **Ngwana' Nchaupe**, ntswa a sa tswelotse leina la kgosi. O konosetsa tematheto e ka go dumedisa kgosi ka go mo tlotla, Kgabo!

2. Molawana wa tshwano.

Molawana wa tshwano mo gare ga dikarolo tsa melatheto le tematheto tsa leboko le di tiisiwa ke (i) poeletso le (ii) moribo.

(i) Poapoeletso

Ditokololo/dielemente tsa poeletso

Dielemente tsa poapoeletso tse di tlhagelelang mo lebokong le ke:

Tematheto ya ntlha

Leina	(leru, Borwa) Leru le tswa Borwa le duma Leru la Borwa le dumela teng
Lediri	(seola, duma, dumela) Leru le tswa Borwa le duma Leru la Borwa le dumela teng Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana Leru la seola ga Motsha a Rakau

Tematheto ya bobedi

Lediri (utlwala, utlwa, duma)
Wa **utlwala** go ya Bophirima go boSetshele wa boMotswasele
Ya re Bapedi ba **utlwa** le **duma** ba re:
Lentswe la Mokgatla le **duma** sedumedi

Tematheto ya boraro

Makaelagongwe (tlosa dinao, gatela pele)
 Fa ke tsamaya ke tlosa dinao
 Ke gatela pele nna ngwana' Mokgatla

Tematheto ya bone

Elathoko, mo temathetong e ga go tlhagelele poapoletso

Thulaganyo ya ditokololo tsa poapoletso

Methalethale ya poapoletso e e tlhagelelang mo lebokong le ke e:

- (i) Poapoletso e e tlhatlaganeng
- (ii) Poapoletso e e tlolaganang
- (iii) Poapoletsotshekamo go ya molemeng

Tematheto ya ntlha

Poapoletso e e tlhatlaganeng

Ka poapoletso e motlhami wa leboko le o leka go gatelela. **leru, seola, ga Mosetlha a Magana, ga Motsha**

a Rakau, le gaabo

Leru le tswa Borwa le duma
 Leru la Borwa le dumela teng
 Pula ka seola ga Mosetlha a Magana
 Leru la seola ga Motsha a Rakau
 Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe
 Le gaabo mogolo a bokgos; a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

Paterone e e tlhagelelang ke e:

(ii) Poapoletso e e tlolaganang

Ka poapoletso e motlhami wa leboko le o titse mokgwa wa gore leboko le le se ke la kgoba moreetsi marapo. Poapoletso e e tlhagela jaana:

Leru la Borwa le dumela teng
 Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana
 Leru la seola ga Motsha a Rakau

Paterone e tlhagelela jaana:

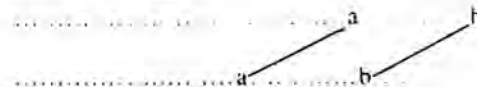

(iii) Poapoletsotshekamo go ya molemeng

Ka poapoletsotshekamo go ya molemeng, motlhami wa leboko le o kaitle kitso ya gagwe ya papapolelo ya Setswana.

Leru le tswa Borwa le duma
 Leru la Borwa le dumela teng

Paterone e ntse jaana:

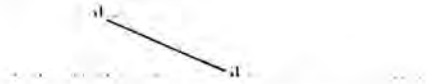

Tematheto ya bobedi

(i) Poapoletsotshekamo go ya njeng

Ka poapoletso e motlhami o sa supa kitso ya gagwe ya papapolelo ya Setswana
 Wa utlwala go ya Bophirima go boSetshela wa boMotswasele
 Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re:

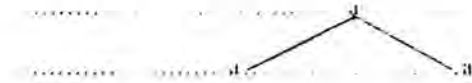
Paterone e tlhagelela jaana:

(ii) **Poapoeletsotshekamo go ya molemeng le njeng**

Le fa motlhami o supa kitso ya gagwe ya popapolelo ya Setswana
Ya re Bapedi ba utlwa le **duma** ba re:
Lentswe la Mokgatla le **duma** sedumedu

Paterone e e tlhagelang ke e

Tematheto ya boraro

Mo temathetong e go tlhagelela poapoeletsotshekamo go ya molemeng. Ka yona motlhami o supile nonofo ya gagwe ya puo ya Setswana ka go dirisa makaelagongwe.

Fa ke tsamaya ke **tloša dinao**
Ke **gatelela pele** nna ngwana' Mokgatla

Paterone e tlhagelela jaan:

Tematheto ya bone

Ga go tlhagelele poapoeletso mo go yone

(ii) **Moribo**

Tiro ya moribo tebang le metara e fa leboko mosito wa kgokolo, o o tshwarang moretheto wa leboko. Moretheto o o tlhagisiwa ke kgatelelo ya tumanosi ya **serakabofelo** jwa lefoko. Motlhami wa leboko le o dirisitse palogare ya 4 mo seripeng sengwe le sengwe jaana: Elatlhoko, letshwao le " " mo ditemathetong tse e kaya kgatelelo ya serakabofelo.

1. Le:ru le tswa Borwa le duma (4)
Le:ru la Borwa le dumela teng (4)
Pu:la e ka seo:la ga Mose:tlha a Maga:na (4)
Le:ru la seo:la ga Mot:sha a Ra:kau (4)
Le gaa:bo Taba:ne a boModi:se a boTlho:lwe (4)
Le gaa:bo mogo:lo a bokgo:si a le ya go seo:la ga Mmape:te a Madu:mo (6)
2. Ya re Mokga:tla a fete:la Bokwe:na n:tlheng ya Mogo:pa (5)
Modu:mo wa lo:na wa akare:tsa ditsna:ba (4)
Wa utlwa:la go ya Bophiri:ma ga boSetshe:le wa boMotswase:le (4)
Ya re Bape:di ba utlwa le du:ma ba re (4)
Le:tswe la Mokga:tla le du:ma sedume:di (4)
3. Monongwa:ga le simolo:tse kwa Mmamale bye wa boM:ma:la (4)
Fa ke tsama:ya ke tlo:sa di:nao (3)
Ke gate:la pele nna ngwa:na wa Mokga:tla (5)
Sero:ro se rwe:lwe ke nna ngwa:na wa boModie:gi le Motu:le (6)
rho:fa dikhibi:du ya boRrakeagi le (3)
4. Ke nna ngwa:na wa n:tlho a kgo:lo yaa:bo Mmu:shi (6)
Male:bye le Setshe:di sa Maga:ba (3)
Thi:ba o tshwa:re ka kutu ngwa:na Nehau:pe (5)
A:hee! Kga:bo! (2)

Moribo o wa kgokolo, o dira gore leboko le le ka bokwa kgotsa la gobelwa mongwe a tlhabeletsa jaana

Motlhabeletsi: Leru le tswa Borwa

Mogobelo o araba ka go re: Le tswa Borwa le duma

Motlhabeletsi: Leru la Borwa

Mogobelo a araba ka go re: Le dumela teng

Kakaretso

Jaanong go weditswe tema ka ga tshkatsheko ya metara lebokong la kgosi Makapan go a tshwanela gore go kelekwe ditshwaelo tsa baitseanape di bapisiwa le leboko la kgosi Makapan

Ishwaelo tsa baitseanape di bapisiwa le leboko la kgosi Makapan.

Ibulaganyo ya ditematheto tsa leboko la kgosi Makapan.

Go ya ka tshwaelo ya Cope (1968) ya go re tematheto e tlhagisa kgopolo e e teleletseng, tlhagiso e e ama leboko la kgosi Makapan jaana

Tematheto ya ntlha:

Leru le tswa Borwa le duma, //

Leru la Borwa le dumela teng;

Pula e ka seola go Moseitlha a Magana;

Leru la seola go Motsha a Rakau;

Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe;

Le gaabo mogolo a kgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

Mo temathetong e ya ntlha, ka tshwantshiso, mmoki o tlhagisa setshwantsho sa leru le tswa Borwa le kgalema le benya. Leru le la Borwa le bori, le farologana le matlakadibe, leru la go tswa Borwa ga le a galeta. Leru le le fetoga e nne pula ya tshoala e e simololang kwa gaMoseitlha. Mmoki o tlhagisa keletso ya gore leru le le ka seola kwa Marapyane, la akaretsa kwa Mokwena le kwa Kgwadubeng

Tematheto ya bobedi

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa,

Modumo wa lona wa akaretsa ditshaba;

Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele,

Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re: //

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

Mo temathetong e ya bobedi, kgopolo e mmoki a e tlhagisang ke ya kaediso, o santse a tswela setshwantsho sele sa leru la Borwa fa le benya, le kgalema, le duma le akaretsa merafe ntle le letshogo jaaka matlakadibe leru la Borwa. Mmoki o tlhagisa kgakamalo ya Bapedi fa ha makatswa ke keru le la Borwa le sa tlhage ka mathata, tshenyo — le duma sedumedi.

Tematheto ya boraro.

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao;

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla.

Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjile;

Phofa dikhibidu ya boRrakegile.

Mo moleng wa ntlha wa tematheto e, mmoki ka kaediso o sa tswela setshwantsho sa leru se se tlhagelelang mo temathetong ya ntlha le ya bobedi. O fetola setshwantsho seo go nna sa pula ya tshoala go tlhagisa kgopolo ya ditiro tsa kgosi. Mo moleng ya bobedi le wa boraro, mmoki o ama kgopolo e e amang tswelopele le tswelopele ya mmokiwa wa gagwe, mme a digele tematheto e ka go tlhagisa semelo sa mmokiwa wa gagwe — maila-go-fenngwa.

Tematheto ya bone

Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi.

Malebye le Setshedi sa Magaba;

Thiba o tshware ka kutu ngwana Nchaupe.

Ahee! Kgabo!

Mo moleng wa ntlha wa tematheto e, mmoki o tlhagisa kgopolo ya losika lwa mmokiwa wa gagwe, o tswela kgopolo e ya losika ka go tlhagisa dikgosi le dikgosana tsa Bakgatla baMoseitlha. Mo moleng wa boraro ka phefotso, o a mpampetsa, o tlhopa mafoko ka kelotlhoko o eletsa mmokiwa wa gagwe go senka dinaka go ithokomela.

Go ya ka kaelo ya Cope (1968) ya tlhagiso go isa go pheetso, ditematheto tsa leboko le di amega jaana:

Tematheto ya ntlha.

Tlhagiso: Leru le tswa Borwa le duma, //

Mmoki o tlhagisa kgosi ka go dirisa ditiro tsa gagwe, kgosi ke moeteledipele wa morafe wa Bakgatla baMoseitlha, ke modulasetilo wa **Kgotla la Kgatla-Ndebele Territorial Authority**, k.g.r kgosi ke kokamaditshaba, ka jalo mmoki o mo tlhagisa e le leru, kokamaditshaba.

Kgolo: Leru la Borwa le dumela teng;

Mo moleng wa bobedi mmoki o godisa tlhagiso ya kgosi e le leru ka go le tshoala, go le fetola Leru la Borwa. Borwa bo kaya lefelo kwa go letseng khumo ya Afrika Borwa teng, ke metse e makarapa a tswang teng a re tsholetse tse di monate — dingaiba le mallékéré

Katoloso: Pula e ka seola gaMoseitlha a Magana, //

Leru le ka seola ga Motsha a Rakau;

Mo moleng wa boraro le wa bone, o katolosa leru la Borwa ka go le fetola pula ya tshoala, pula e e lerang lethabo mo bathong le mo diphologolong le mo tlhologong, mmoki o eletsa fa pula e e ka seola kwa ga Moseitlha le kwa Marapyane a boTeke

Pheetso: Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe,

Le gaabo mogolo a kgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

Ka pheetso mo moleng wa bothano le wa botshelala, mmoki o eletsa la namatshego e e tletseng bagaMose Uha le ba Marapyane e ka leba kwa Mokwena le kwa Kgwadubeng Swaarthoostad, kwa gaabo mogolo a kgosi.

Tematheto ya bobedi.

Tlhagiso: Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa, //

Mo moleng o wa ntlha, mmoki o dirisitse tloto e Bakgatla ba e supang fa ba dumedisa kgosi ya bona. Mokgatla! Mokgatla fa, go tewa kgosi, Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Gona mo moleng o, mmoki o ama maeto a kgosi fa a ralala a ya kwa bogwe ba gagwe kwa Saulspoort.

Katoloso: Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba;

Mo moleng o, mmoki o katolosa tlhagiso e ya maeto e e tlhagelelang mo moleng wa ntlha ka go a fetolela go modumo wa leru. Modumo fa ke go tuma ga kgosi mo meratong ya Bantsho

Kgolo: Wa utlwala go ya Bophirima ga hoSetshele wa hoMotswasele, //

Ya re Bapedi ba utlwa bu re: //

Mo moleng wa boraro mmoki o godisa katoloso ya gagwe ka go ama go tuma ga kgosi, mme ka pheteleliso e e fetang selekano a re e utlwala le kwa bogweng jwa gagwe kwa Bakgatleng bagaKgafela

Mo moleng wa bone o santse a katolosa go duma ga leru, tumo ya ditiro tsa kgosi, ka go re Bapedi ba gagamalela tumo ya leru ka go re tumo ya kgosi e bori ga e tshwane le tumo ya leru la Borwa, matlakadibe, le le tlišang mathhomolapelo, masetlapelo le tshenyo.

Pheetso: Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

Mo moleng wa bothano mmoki o digela kgolo e e tlhageletseng mo moleng wa bone ka go re ditiro tsa kgosi di bori, di bonolo.

Tematheto ya boraro.

Tlhagiso: Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile, //

Mo moleng o mmoki o tlhagisa kgosi ka go umaka maungo a ditiro tsa gagwe fa a re di simolotse go bontsha ditholwana monongwaga kwa ga Moseitlha-a-magana-le-kgomo.

Katoloso: Fa ke tsamaya ke tlosa dinao, //

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla;

Mo moleng wa bobedi mmoki o katolosa tlhagiso e ka go ama tswelelopele ya ga kgosi, a boe gape a katolose tlhagiso ka go ama kgatelopele le tlhabologo e e lerwang ke mmokiwa wa gagwe.

Kgolo: Seroro se rwelwe ke nna wa boModiegi le Motjile, //

Mo moleng wa bone mmoki o godisa katoloso ya gagwe ka go tlhagisa ntlha ya go re mmokiwa wa gagwe o rwele tlhoro, o tsere sefoka, o eme ka magetla mo dikgosing tsa Bakgatla bagaMoseitlha

Pheetso: Phofa dikhibidu ya Rrakeagile.

Mo moleng o mmoki o digela leboko le ka go tlhagisa semelo sa kgosi, ka-monwana-ga-ke-supiwe, mmina-ka-ditsentsekwane.

Tematheto ya bone.

Tlhagiso: Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi, //

Mo moleng o, mmoki o tlhagisa mmokiwa wa gagwe ka go umaka ba lolapa le golo la gaabo kgosi ebong lolapa la ga Rremogolo Ou Mmushi.

Katoloso: Malebye le Setshedi sa Magaba;

Mo moleng o mmoki o katolosa tlhagiso e ya losika lwa mmokiwa ka go tlhagisa bogosi jwa gaMoseitlha le dikgosana tsa bone.

Kgolo: Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe, //

Mo moleng o mmoki o godisa katoloso ka go eletsa mmokiwa wa gagwe go senka thuso ya bommankge, boreaitsi, bonkadingala fa di bua maaka.

Pheetso: Ahee! Kgabo!

Mmoki o digela tematheto e ka go dumedisa mmokiwa ka tloto ya segosi: Ahee! Kgabo!

Kakaretso

Mo kgaolong e go tlhageletse mekgwa e melawana ya metara e amang melatheto ya leboko le ka teng

— **Karogano.**

Ditiro tsa yona tebang le leboko le

— **Tshwano**

(i) Poapoeletso, methalethale ya yona

(ii) Moribo

Go tloga mo kgaolong e, go tla lebelelwa leboko le la kgosi Makapan ge e le sengwaiwa

Kgaolo ya bo 5

Tshekatsheko ya leboko la kgosi H.R.M. Makapan e le sengwalwa

Matseno

Tshekatsheko ya leboko la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan ge e le senwalwa, go tla lateiwa lenaane le morago

- (a) Diteng
- (b) Thulaganyo ya leboko la kgosi Makapan
- (c) Setaele
 - Baitseanape ba ba kwadileng tehang le poko
 - Diteori tsa setaele ka kakaretso
- (d) Setaele se se tlhagelelang mo lebokong la kgosi Makapan
- (e) Kakaretso

(a) Diteng

Diteng tsa leboko le di tla akarediwa ka mafoko a a sa supeng khuduego, maikutlo gongwe kakanyo mabapi le mmokiwa. Bothokwa jwa kakaretso ya diteng bo tla senoga ge setaele se sekwasekwa. Go fokotsa khuduego/maikutlo a mmoki, kakaretso e tshwanela go ba le ditlhokego tse di rileng. Go ya ka ditlhokego tseo, dipolelwana tsa kakaretso di tshwanelwa ke go baya. — Seripana (khutshwane), bogolo fa e le: **Sediri + lediri + sedirwa, Polelwana ya Sediri + letlhaodi + lediri + letlhalosi + sedirwa + letlhaodi** e ka letlelelelwa a a nang le bokao jo bo anameng, e seng tlhaloso e e rileng. Jaanong ditematheto tsa leboko le la kgosi Makapan, di tla akarediwa:

Tematheto ya nthla

Leru le tswa Borwa le duma,
Leru la Borwa le dumela teng;
Pula e ka seola ga Mosetlha a magana,
Leru le ka seola ga Motsha a Rakau;
Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe,
Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

Kakaretso ya tematheto e e tla akaretswa ka go re:

- (i) Kgosi e a kgalema ntle le kgalefo (mela e mebedi ya nthla)
- (ii) Tiro tsa kgosi di simolotse kwa Mmammodu, kwa Marapyane a boTeke, kwa Hebron le kwa Kgwadubeng

Dintlhatshagetso tsa kakaretso

Go ya ka setso sa Sekgatla sa Mosetlha, kgosi ke kokamaditshaba, o tshwana le leru le le okameng lefatshe. Mo temathetong e mmoki o tshwantshanya kgosi le lera le le tswang Borwa, Matla-ka-dibe, leru le lerang mathata ka go rutiomolola dithulelo tsa matlo a batho, mme kgosi Makapan o farologane le leru le ka gobo, go ya ka bakakanyi ba me kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, e ne e le motho yo o bori, yo o bonolo, yo o botho, yo o dikakanyo tse di fodileng, tse di mosola. O tlhagisitse dilo tsa tswelelopele mo setshabeng sa gagwe, a boa a di fetesetsa kwa Marapyane a boTeke le kwa Hebron, a sa lebala kwa gaabo mogolo, kwa Kgwadubeng.

Tematheto ya bobedi

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa,
A ya Bophirima kwa gaabo Setshele wa boMotswasele,
Modumo wa lone wa akaretsa ditshaba,
Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re:
Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

Kakaretso ya tematheto e ka mafoko a a sa supeng khuduego:

- (i) Bogwe jwa kgosi bo kwa Saulspoort
- (ii) Go tuma ga gagwe go aname mo ditshabeng.

Tshegetso ya kakaretso e

Kgosi H.R.M. Makapan o tsene mo nyalong e e boitshepo le Dikeledi Pilane kgantsediabo Setshele le Motswasele, kwa Saulspoort. Tumo ya puso ya kgosi le tswelelopele ya kakaretso e aname mo merafeng e e farologaneng ya thari e ntsho, utswa a le bori, a se bogale. O ne a sa tuma ka bosula.

Tematheto ya boraro

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile,
Fa ke tsamaya ke tlosa dinao,
Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla,
Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiege le Motjile,
Phofa di khibidu ya boRrakeagile.

Kakaretso ya tematheto e ka polelwana e e sa supeng khuduego:

Kgosi e tswelela pele

Tshegetso ya kakaretso

Go ya ka bakakanyi ba me, kgosi Makapan e nnile kgosi ya nthla mo tikologong ya Moretele go simolola projeke ya thuo ya dikgomo, "Breeding Scheme".

Tswelelopele ya kgosi mo setshabeng sa gagwe. Namatheto ya bone e e tshabana monwana wa mosate wa Sekgatla sa Mosetlha. Ntle le semelo se sa gagwe. Bona kgosi e ne a tlhoma ba ba baleng, ba batlho, ba ba tshabana e e maswelele ya go jela bakgatla ditsadibana, le ba ba tshabana le mosate.

Tematheto ya bone

Ke nna ngwana wa ntle e kgolo ya bo Mmusi
 Malebye le Setshedi sa magaba;
 Thula o tshware ka kuru ngwana' Nchaape.
 Ahee! Kgabo!

Kakaretso ya tematheto e ka polelwana e e sa supeng khaduego. Kgosi ke mo-atlegi.

Tshegetso ya kakaretso e

Go ya ka bakakanyi ba me, khukhu ya bogosi jwa Bakgatla bakaMosetlha ke lolapa la Ou Mmushi. Mmushi yo ke Mmushi wa Sekgatla e seng Mmushi wa Sekwena kgotsa wa Setwetla. Dikgosana tsa Bakgatla baka Mosetlha ke Malebye, le Setshedi sa Magaba e le batseta tsa mosate. Bakgatla bakaMosetlha ba damediana ka go dirisa moano wa bone. Ahee! Kgabo!

(b) **Thulaganyo ya leboko la kgosi Makapan**

Matseno

Thulaganyo ke seripa se se botlhokwa se se laotwang ke maikaelelo se bopa thito ya kgang se thulaganya diteng histori (Groenewald, 1988: 22). Kgankolo mo go tlhameng ga leboko le la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan. Nkwe e e malho mahibidu, batana sa dikgwa, e ne e le go dimofatsa ditiro tsa ga kgosi. Sekai se se latelang se sedimosa ntlha e.

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjje

Mmoki o a bo a tshwantshanya ditiro tsa kgosi le dithata tsa magodimo, pula ya tshela. Fa mmoki o godisa ditiro tsa kgosi go feta selekano, maikaelelo e le gore bokao jwa tsone bo popomale, botwasalale jaaka monwana wa phetlhi, boammaruri bo senoge, maikutlo a utlwale sentle. Ka kgatelelo e mmoki o atlegile go gasa mmokiwa wa gagwe kgosi Seaparankwe, seapesa-dinkwe tse dingwe, ka mainaina a go godisa ditiro tsa gagwe gore di fete tsa motho wa nama le madi jaaka nna le wena, mme a di lekanya le tsa pula ya tshela e e lerang boitumelo mo thagong le mo nthong.

Fa go tshelwa thulaganyo ya leboko le bofofu, go tla sekwasekwa dikgang tse di amang mo temathetong nngwe le nngwe. Mme go salwe lenaane le morago:

Matseno
 Mmele wa leboko
 Setlhoa sa leboko
 Bokhutlo jwa leboko

Tematheto ya ntlha

Mmoki o simolotse leboko le ka go re, kgosi e a kgalema, e kgalema kwa ntle le kgaleto. Kgopono e namofofo e thagisa mo meleng ya ntlha e mebedi ka go re:

Leru le tswa Borwa le duma

Leru la Borwa le dumela teng

Ka tiriso ya lefoko le leru, mmoki o ne a opile kgomo lenaka, kgosi ntle le go nna kgosi ya Bakgatla bakaMosetlha, kgosi e ne e le modisa, mogakolodi wa dikgesi tse di mabapi, e le sethare se se moriti o o tshididi. Motsing ditshaba di wetswe ke leru le letsho lwa loso, kgosi o ne a ba tlhoman, setsa kgosi e ntsha. Kgosi e ne e le sethunya se se monko o o monate mo setshabeng sa gagwe, e ne e le modulasetilo wa Kgotla ya Kgatla-Ndebele. Mmoki o isa pele ka go re, kgosi ke kgosi ya tswelelopele, kgosi ya namatshogo:

Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana

Leru la seola ga Motsha a Rakau

Pula go ya ka setso sa Bakgatla bakaMosetlha, e kaya kgora, khumo, boitumelo-jwa-tlago, mokatagana, khutlo-ya-tlala, pulo, namatshogo le go-tlhaba-kgobe-ka-mmutlwa. Kgosi mo pusong ya gagwe Bakgatla bakaMosetlha ba ne ba tshela mo boitumelong, ba a ja monate, ba tlhabile kgobe ka mmutlwa, Makapanstad, Mmamudu, e le paradisi, botshabele lo jwa ditshwana le batlholagadi. Go ne go rena khutso, kagiso, kgora, lesekere le khutlile, dijo e le ntletsentletse bakgatla mo tikologong ya Moretele e ntile setshaba sa ntlha sa go simolola "Breeding Scheme" go tlhabolola leruo la Bakgatla ka go dirisa dipoo le dikgomo tsa maradu tse di nang le mmele e e nonofleng, kwa Bedwang. Ba simolola thuo ya dikgomo tsa nama kwa Leeukraal 414. Tlala mo Bakgatlang bakaMosetlha e ne e le moolwane, kinane, naane, Monna mongwe le mongwe o ne a na le tshimo e a neng a tshwanela go e lemela ba lelapa la gagwe. Tshimo ya mosate, letswate, e ne e lengwa ke setshaba mme mabele a yona a thusa mongwe le mongwe yo o welang ka fa tsong, raletheka a tsene ka fa tlong. Bafeti-ba-tselele ba ba phirimeletsweng ba ne ba isiwana kwa mosate, mme ba fepiwa ka mabele a tshimo ya letswate. Mafoko a le ka seola a lera keletso e mmoki a nang le yona gore namatshogo e e fetele kwa ditshabeng tsa baagelane:

Leru la seola ga Motsha a Rakau Motsha a Rakau ke Marapyane a boTeke, Skilpadfontein, kwa ga mma-oo-gana, ntate-o-dumela go nnye. Mmoki o digela tematheto e ka go eletsisa fa namatshogo e e mo Bakgatlang bakaMosetlha e ka ya le kwa bogogolo a bokgosi.

Le gaabo mogolo a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

Kakaretso

Mmoki o a bo a tshwantshanya ditiro tsa kgosi, seripa sa gagwe sa go ama botlho tsa bua le merate wa gagwe le namatshogo.

Setaele ke dikgosana tsa Bakgatla baMosetlha. Magaba ke moano wa Bakgatla o ba ipuditseng ka one fa ba sena go atlela go tona Bahwaduba baSekitla mo ntweng ya pitsa ya leboka mo Dibotswane. Ba ne ba re: ga ba a kgotsotlala, ba sa le magaba, ba gabalitse jaaka dintšwa-tsa-majelakgareng. Ba ne ba ipoka ba re: Re Magaba magabanela-teng. Mmoki o isa pele ka go kgosi e senke dingaka go mo tusa mo pusong ya gagwe.

Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe

Nchaupe ke Mmasekopyane, Nchaupe wa Bakgatla, ke seboreledi sa boNchaupe, ke rraagwe kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, scapesa-dinkwe tse dingwe. Mmoki o digela leboko le ka go dumedisa kgosi ka thotlo e kgolo, ka go dirisa moano wa kgosi:

Ahee! Kgabo!

Kakaretso

Mmoki o wetsa leboko le ka go tlhagisa kgoro e kgolo ya mosate wa bakgatla baMosetlha, e bong lelalapa le legolo la ga, Ou Mmushi. O ama gape le dikgosana tsa Bakgatla, Malebye le Setshedi. Thulaganyo e e dira gore leboko le le nne komotata. Le digela ka go thotla kgosi, Kgabo!

Thulaganyo ya ditematheto

Mmoki o rulagantse ditematheto tsa leboko le mo go usang pelo, thulaganyo e e rephusa motho pelo, e a kgotsotlala, ditematheto di salane morago sentle k.g.r. nngwe le nngwe e tsera maemo a yona ka tshwanelo.

- (a) **Mo temathetong ya ntlha**, mmoki o amile kodu ya kgosi, o tlhagisitse ntlha e ka go bopa ka mafoko setshwantsho sa leru le gaola mo loaping le kgalema, le duma. Gone fa o amile le namatshego e a eletsang fa e ka akaretsa Bakgatla baMosetlha le Bahwaduba baSekitla le kwa Mokwena, **gaabo Tabane**. Mo temathetong e bogolo jwa bogosi jwa kgosi bo a retwa.
- (b) **Tematheto ya bobedi**, mmoki o amile maeto a kgosi fa a ralala a ya kwa bogweng jwa gagwe kwa Bakgatleng baMosetlha le kwa Saulspoort, mme a feta ka masimo a metse ya Bakwena baMosetlha. Gone mo temathetong e mmoki o ama serralo sa kgosi, kgosi o bori, o bonolo. Se se tlhagisa kamano ya gagwe le batho. Mo temathetong e mmoki o gatelela puso ya kgosi.
- (c) **Tematheto ya boraro**, tematheto e ke yona setlhoa sa leboko le, e tlhagisa ditiro tsa ga kgosi mo sešeng, kgatelopele ya gagwe mo pusong. Ditiro tse di bopa karolo e e bothokwa ya leboko le. Tematheto e ke setlhoa sa leboko le, gone mo go yone mmoki o fitheletse maikaelelo a gagwe a go dimofatsa ditiro tsa kgosi. Maatla a kgosi, bokgoni jwa kgosi bo a bokwa.
- (d) **Tematheto ya bone**, go tloga kwa setlhoeng sa leboko le mo temathetong ya boraro, mmoki o fologela kwa tlase ka boiketlo ka go tlhagisa kgoro ya kgosi, dikgosi tsa Bakgatla baMosetlha le dikgosana tsa bone. A sa le fa, o eletsang kgosi go senka borraitsi, bomankge go phirimetsa baloi le bantlhoi ba gagwe. O digela leboko le ka go dumedisa kgosi ka moano wa yona. Kgabo! Mo temathetong e mmoki o gatelela losika lwa gagosi, mmokiwa wa gagwe ke ene kgosi tota — ga se kgosi ya maitlomo.

C. Setaele

Matseno

Setaele go ka twe ke manontlhotlho a tiriso ya puo, bokgeleke ba go tshwantsha, go taka ka mafoko, go kgona go fetola ditiro boammaaruri. Setaele ke bontlhanngwe jwa tshwantsho ya leboko. Mo goo latlheleng karolo e bofofu, go salwa lenaane le morago:

- Baitseanape ba ba kwadileng tebang le poko
- Diteori tsa setaele ka kakaretso
- Baitseanape ba ba kwadileng tebang le poko.

Matseno

Fa go lebelelwa se baitseanape ba ba se kwadileng tebang le setaele sa poko, go tla salwa lenaane le morago:

1. Kunene
2. Schapera
3. Mogapi

- 1. **Kunene** (1971: 155 — 166) fa a kgwa tsa tlhaa ka ga ditlhagelelo tsa sebopego tsa poko ya bagale le dikgosi, o nopotse Makhokolosa A. Mokhomo mo lokwalong lwa gagwe, **Sebabatse**, ka bonna Mokhomo o lokologile, ga a ipofa mabogo ka go dirisa melawana ya seeng ya moribo le morumo. Fa a boka mmokiwa wa gagwe o dirisa setso ka go tlhagisa mmokiwa ka mekgwanakgwana e tshwana le, paterone ya poapoelletso, tepatepano ya makaelagongwe le tshwantsho, tiriso ya maina-mafatshwa. Nopolo e, e tlhagisa dintlha tse di bothokwa tse e leng letshwaro la setaele sa poko ya bagale le dikgosi:

(i) **Paterone ya poapoelletso**

Ka teginiki e mmoki o senola maikutlo a gagwe, a eletsang moreetsi a ka tsamaisana le ene tsela, a ka utlwisisa se mmoki a eletsang a se ela tihoko, a se tsaya tsia. Go tshwantsho ntlha e go nopolwa go tswa **Lebokong la kgosi Molefe Kgafela** (Schapera, 1965: 115)

Ga ba tlhwe ba a ja, batho Batloug
Ga ba tlhwe ba a ja, ba lebile fela,
 Di setse di ba ba tlisa diphafana
 Basadi le bone ba anega ngati.
 Mmakebitseng wa e anega le mogatsa' Sebowu;
 Ba re, Mmatshetsha o tla e sola,
 Ka moso ge re boa kwa masimong

Ka poelletso ya mafoko a "**Ga ba tlhwe ba a ja**", mmoki o tlhagisa tselego e Bakgatla baMosetlha ba tshwantsho mo

- go yona ka lobaka lwa loSekere, ba tlapetswe ke diretswa, ba lebile teta
- (ii) **Tepatepano ya makaelagongwe le tshwantshiso**
 Dikai tsa makaelagongwe: legwere – lesole, namane – lerole, tshuba – tsa motwane – mmomo, tlhagala – sekaku, legwane – lepodu, thito – kutu
Tshwantshiso
 Ka tiriso ya teginiki e ya tshwantshiso, mmoki o supa zitso ya gagwe ya go taka ka mafoko. Go tshetsa ntlha e go nopolwa go tswa **Lebokong la kgosi Tshekedi Khama** (Schapera, 1965: 223)
 Kwano Tshekedi ga gabo lejabatho
 Kwano ga gabo lekometsa-batho
 Leruarua le marapo a thata.
 Sekai sa bobedi se tswa go **Lebokong la kgosi Mmasellane** (Schapera, 1965: 45)
 Mmasellane letl'apa leikadi,
 Le sale le ikala badimong,
 Montshana mollu-ditlere
 Mosenya-kgakgatehe tsa bangwe.
- (iii) **Tiriso ya mainamafatshwa**
 Ka tiriso ya teginiki e ya mainamafatshwa mmoki o senola kitso ya kitso, kgono, bokgeleke jwa gagwe go usa mmoki-wa wa gagwe pelo gore a mo putswe ka kgomo. Dikai tsa mainamafatshwa e tswa **bukeng ya Seboni le Lekhela** (1970: 5). Go a nopolwa: Moneta dikgomo o di bitsa, **Malenku-a-marumo, seapaa-letoutou, modimo-o-nko-e-metsi, seleso-monnawa-Bokalaka, modimo-wa-mo-gae, totlhanya-ditshaba** jj. Kgosi Kgama lebokong gagwe o bidiwa **Ramailetsa, Ntswetshipi, Lefika, Lelekantwa**. Kgosi Tshekedi Kgama ene ga twe ke **Khunwana, Pula, Lejabatho, Lekometsabatho, Leruarua, Sefako, Leru, Serame, Sekgoropa, Tlalo la kgomo, Setlhare se se makokoma, ntsu**.
 Dithagiso tse tsa sebopego sa leboko tse di thagisitsweng ke Kunene, di tla dirisiwa fa go tsewa tshoetso ya gore leboko la kgosi Makapan le wela mo mhameng ofe wa maboko.
2. Schapera (1965: 15 – 25) Fa a kgwa lotlhaa ka ga dithagiso tsa sebopego tsa leboko, o thagisa **poeletso ya kgatelelo, poeletso ya madiri, poapoeletso ya setlhoa** e le thagiso sebopego sa leboko se se fithelwang mo merafeng ya batswana.
Poeletso
 Poeletso e thagisiwa ke dikišinare ya Sekgowa ya Oxford e le tepatepano, ka tlhagano kgotsa popego ya mela, dikapolelo gongwe mafoko.
 Go tshetsa thagiso e ya poeletso, sekai se tswa **Lebokong la Kgosi Isang** (Schapera, 1965: 104). Go a nopolwa
Ke ntswe la gaabo Pilane a Pheto
Ke ntswe la gaabo Kgetse Segolo
Ke ntswe la gaabo Rrabailekae
 — **Poeletso ya kgatelelo**
 Ka poapoeletso ya kgatelelo mmoki o a bo a tutetswe, a le legonyana, a fisega go gatelela ntlha e e rileng gore moreetsi a e tsee tsia, a simolole go e tshela bofoku.
 Dikai go tshetsa ntlha e di a latela:
 (i) Se tswa **Lebokong la kgosi Bathoeng II** (Schapera, 1965: 178). Go a nopolwa:
 (ii) Sa tswa **lebokong la Ramono** (Schapera, 1965: 98)
Batho bonang, Pilane o itsetse
Pilane o itsetse ka pelokgale
Le ka lebelo e kete rraagwe
E kete rraagwe, ene Pilane
 Tlhagiso e ya Schapera tebang le poapoeletso ya kgatelelo, poapoeletso ya madiri le poapoeletso ya setlhoa, ke tshenolo e e bothokwa ka gone e thagisa letshwao le maboko a bogologolo a ka tlhailwang mo go a segompiano ka lona.
3. **Mogapi** (s.a: 69) a re fa a umaka ka ga dithagalelo tsa sebopego sa leboko a re poko ya Setswana, jaaka e le kola le lebebe la puo ya Setswana, e tswa le puo e, kwa ga Lowe, e tla e ntse e le tlhololo, e itshwanela. Ga e laolwe ke melawana ya dipuo di sele, tsa seeng, e bile ga e itshwenye ka melawana eo. Motlhami wa poko e ya Setswana ke motho yo o nang le mpho ya go dirisa puo ka tsela e e faphegileng, a age ditiragalo mo ditlhaloganyong tsa bareetsi ka mafoko a gagwe, mme a ba a tsitsibose mowa le maikutlo ka botswerere le bothakga jo bogolo. Dikai go tswa go Schapera di tshetsa ntlha e ya go tsitsibosa mowa wa bareetsi:
 (a) Fa go bokwa **kgosi Molefe wa Bakgatla** ga twe ke:
Rramathibedi-wa-dikgabo-tsa-gae.
 (b) **Kgosi Mmakotso** ga twe:
Magama-di-bothoko wa ga Kgafela (1965: 47)
 (c) **Kgosi Pheto** ga twe ke:
Tshukudu ya ga mpheteng -ke- eme (1965: 48)
 (d) **Kgosi Senwelo** ga twe ke:
Thebe ya tikwadikwe tekana-batho
Serothotha-Madima
Kgatla-dirite-wa-bo-Rrammotshwane (1965: 50)

(c) Kgosi Pilane ya tse ke:

Tau ya mabunya a ga bophalaphala

Phologolo kwa mariteng-a-ditshwene. (1965: 54)

Mogapi o tlhagisitse ntlha e e bothokwa. mamamafatshwa, e e leng letshwao le maboko a segologolo a ka tlhaolwang ka lone mo so a segompiono. Motlhami wa maboko a bogologolo, o ne a tlhamela mmokwa mainana go mo usa pelo, gore a tle a mo duele. Ka setso sa Sekgatla, leboko le ne le duelwa ka kgomo gongwe ka sethunya sa butsane – setalatsa batho.

Kakaretso

Baitseanape ba, Kunene, Schapera le Mogapi ba tlhagisitse dimlha tse di bothokwa tebang le poko ya bogologolo.

– Kunene o tlhagisitse paterone ya poapoetso, tepatepano ya makaelagongwe, tshwantshiso le methaethale ya mainamafatshwa

– Schapera o tlhagisitse poeletso e e isang kwa setlhoeng

– Mogapi ene o gateletse bothokwa jwa puo ya poko. Dimlha tse di tla akarediwa fa go kelekwa setaele se se thagelelang mo lebokong la kgosi H.R.M. Makapan.

Diteori tsa setaele ka kakaretso

Matseno

Go setswe go bonwe se baitseanape ba se lwadileng tebang le poko ya bogologolo, go matshwanedi go bona se baitseanape ba tshwana le Allen (1963), Malope (1980), van Bruggen (1925), Ingarden (1960), Kerkhoff (1962) le Céline (1974) ba se kwadileng tebang le setaele ka kakaretso. Mme kwa bofelong go lejwe tsa maaiso ya tshkatsheko ya leboko go ya ka Groenewald (1991) go lebilwe lenaane le:

(a) kakaretso e e se nang le khuduego

(b) Go tshwantshanya dipolelwana tseo le tematheto e e nopotsweng go tswa lebokong la Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan

(c) Go tla lejwa dipharologantsho tsa setaele, k.g.r. bonontlhotlho jwa tiriso ya puo e e lobebe ka motlhami fa a latswa kgosi Seaparankwe, tilodi ya magaga seapesadinkwe, ka loleme lwa tlhware. Dipharologantsho tseo tsa setaele di tla sekasekwa mo go tseletseng ka go di lebaganya le mokhutlholo wa kgang.

Allen (1963: 38) fa a bua ka setaele mo bukeng ya gagwe ya **“Reading A Novel”** a re setaele ke mokwadi ka boena, setaele ke ntlhanngwe e e kwa godimo ga semelo sa mokwadi, a ka se kgone go se fetola, se tshwana le marapo a sefatlhe go sa gagwe.

Tlhagiso e ya Allen e tlhagisa semelo sa mokwadi se se nang le tshwaelo mo bokwading jwa gagwe, k.g.r. sekwalwa sa mokwadi ke seipone sa mokwadi. Ka jalo tlhagiso e ga e tlhagise sepe tebang le leboko.

Malope (1980: xi) mo matsenong a buka ya gagwe: **Mathoko, Mathoko** a re setaele ke mokgwa o mokwadi a lelang go re tlhalosetsa botshelo ka ona, ka go dirisa puo. Mokwadi yo mongwe a ka anela fela kwa ntle ga go dirisa maano a a jaaka mmuisano mo pading ya gagwe. Yo mongwe a ka dirisa mmuisano mme a sa dirise teme e tshwaneiseng moanelwa fa go tlhokegang. Mongwe a ka dira gore fa moanelwa a sa itse Setswana, a mpa a se gweretlhe, gore semelo sa moanelwa yo, se thagelele sentle. Mokwadi mongwe a ka dira gore a re neele kanelo e le ena mmui k.g.r. mokwadi e bile e le mongwe wa baanelwa, mme yo mongwe a ka re neele kanelo ka mokgwa wa pego, a tlhalosa fa le fale mme e se mongwe wa baanelwa ba padi.

Tlhaloso e ya Malope e phathaletse e le tota ga e tentebane mo godimo ga poko.

Tlhagiso e ya Allen le Malope, ga di tlhagise kgopolo e ya setaele sentle, di paraletse jaaka monwana wa phetlhi. Le fa go tshelwa puo ya **van Bruggen** (1925: 13) bofoku tebang le setaele ga e use pele, ka gonne a re setaele se tlhagisa, senola, pepentsha maikutlo a mokwadi. Go tlhagisa kgopolo e e komota tebang le setaele re tshwanela ke go buisa **Ingarden** (1960) fa a re:

... (das literarische Kunstwerk) erreicht seinen Höhenpunkt in der Offenbarung der metaphysischen Qualitäten (1960: 314)

Tse e leng “die metaphysischen Qualitäten”, di bitswa “Wesenheiten” tsone ke “das Erhabene, das Tragische, das Furchbare, das Erschütternde das Unbegreifbare, das Dämonische, das Heilige, das Sündhafte, das Reizende, das leichte, die Ruhe.”

Fa a tswelapele a re: ‘Das eigentlich Künstlerische, liegt aber in der Weise dieser Offenbarung im literarischen Kunstwerk.’

Maiteko a Céline (1974: 932) a tsena sentle fa, ene a re:

“Je crois que le rôle documentaire, et même psychologique, du roman est terminé, voilà mon impression. Et alors, qu’est-ce qui lui reste? Eh bien, il ne reste pas grand-chose, il lui reste le style, et puis les circonstances ou le bonhomme se trouve. Proust évidemment se trouvait dans le monde, eh bien il raconte le monde, n’est-ce pas, ce qui l’ voit, et puis enfin les petits drames de la pederastie. Bon. Très bien. Mais enfin, s’agit de se placer dans la ligne ou vous place la vie, et puis de ne pas en sortir, de façon à recueillir tout ce qu’il y a, et puis de transposer en style. Alors, question de style . . .”

Fa go kelekwa se se builweng ke Céline le Ingarden, setaele se lebagane le khuduego, ka gonne “die Wesenheiten” tsa Ingarden ke dipharogantsho tsa khuduego. Tlhaloso e ya setaele e sa phathaletse, dikakanyo tsa bone ga di rephise pelo, ga di lebise go setaele se se ka dirisiwang fa go sekasekwa leboko la Kgosi Makapan. Ke ka ntlha e go tla lekolwa se se builweng ke Kerkhoff (1962: 16) fa a leka go tlhalosa setaele. Ene a re setaele ke:

“... ein Zusammenspiel von Strukturen und Formqualitäten, die sich an einzelnen Bestandteilen des Textes erweisen.”

“Zusammenspiel” e a buang ka yone e tswetswa pele ke lebakanyani le e leng mokhutlholo wa kgang e e le ng tshwaraganyo ya dielemente le tlhamo ya tiro. Groenewald (1991) o akaretsa ditlhagiso tsa baitseanape ba tebang le tharolo ya setaele

ka go re

“Daarom klink dit veel juister en suiwerder om te se dat styl in die tematies getigte samehoof van stylelemente of stilistika (die Kerkhoff-benaming) binne die teks opgevang lê”

Ka jalo go matshwanedi gore setaele se ikaege mo dielementeng tsa setaele. Dielemente (Kerkhoff “Stilistika”) tse di boppang bontlhannge jwa tiriso ya puo e motlhami a e dirisiwang go tshagisa sengwalwa sa gagwe, dielemente tse tsa setaele ke ditiriso tsa puo tse di dirisiwang go fa sengwalwa maikutlo a a supang khuduego. Setaele ke boammaaruri jo Ingarden a bo umakileng. Go tshagisa dintlha di le tharo tsa setaele tse di tshwanelwang go sekwasckwa ge setaele se sekwasckwa ke:

“... den Ausdruckswert, das ist der bewusste oder unbewusste Stilwille des Verfassers; die eigentliche Stiler-scheinung, die streng genommen nur durch die sinnliche Gestalt des Textes existiert, und schliesslich den Ein-druckswert, die Stilwirkung beim Empfänger. (Kerkhoff, 1960: 27)

Fa Groenewald a tshagisa lenaane la tshkatsheko ya poko mo go **Stylleer: Sehlabeng** o dirisa ditlhogwan’ tse:

- (a) Kakaretso e e tlhokang khuduego. Dipolelwana tseo tsa kakaretso di tshwanelwa ke go ba a tse di khutshwane tse di nang le dielemente tsa puo tse di lulalang:
Sediri (+ letlhaodi) + lediri + sedirwa (+ letlhalosi)
- (b) Go tshwantshanya dipolelwana tseo le mela ya tematheto gore dipharologantsho tsa setaele di senoge.
- (c) Dipharologantsho (dirwe) tsa setaele di tshalose ka go di tshwantshanya le morero wa dikgang

Kakaretso

Go setswe go bonwe dintlha tse di tlhageletseng fa go lejwa:

- (i) Diteng
- (ii) Thulaganyo ya leboko la kgosi Makapan
- (iii) **Setaele**

– Baitseanape ba ba kwadileng tebang le poko, Kunene, Schapera, le Mogapi
– Diteori tsa setaele ka kakaretso ka baitseanape ba tshwana le Allen, Malope, Céline, Kerkhoff, Ingarden le van Brug-gen le matsapa a a tserweng ke Groenewald (1991) go senola mokgwa o o ka dirisiwang fa go sekwasckwa poko. Matsapa a a tlhagelela sentle mo matsenong a atikele ya gagwe ya **Stylleer: Sehlabeng**, o tlhagelela jaana: Maikaelelo a atikele e, ke go tlhoma motheo wa dithuto tsa tshkatsheko ya naane mo puong ya Sesotho sa Leboa isagweng.

Tebang le dipharologantsho tsa setaele, ntlha e e botlhokwa e, e tla sekasekwa ka bophara fa leboko la kgosi Makapan le sekwasckwa.

Setaele se se tlhagelelang mo lebokong la kgosi Makapan.

Matseno

Ntlha e e botlhokwa e, maiteko a go thanola setaele, a a tlhageletseng fa baitseanape ba ba kwadileng tebang le poko le bateori ka karetsa ba ba kwadileng ka setaele ka kakaretso, go tlhageletse maiteke a a farologaneng.

Fa go latlhelwa leboko le bofoku e le kgolokwe, maikaelelo magolo a motlhami wa lone e ne e le go tshagisa kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan e le mosireletsi, motlamedi le mhepi wa setshaba sa Bakgatla baka Mosetlha magana le kgomo, bana ba Mmamafura a teko, a utlwa molelo a tlharologa, maiyane manyobonyobo.

Tshkatsheko ya setaele se se tlhagelelang mo lebokong la kgosi H.R.M. Makapan

Lenaane le le tla dirisiwang mo karolong e ke:

- Kakaretso ya diteng tsa tematheto nngwe le nngwe ka dipolelwana tse di sa supeng khuduego
- Go tshwantshanya dipolelwana tseo le mela ya tematheto
- Morero/maikaelelo a a lerwang ke tshwantshanyo ya dipolelwana tseo le mela ya tematheto.
- Dipharologantsho tsa setaele mola ka mola
- Tlhaloso ya dipharologantsho tsa setaelele
- Mosola wa moribo/mosito
- Kakaretso

Tematheto ya 1

Leru le tswa Borwa le duma,
Leru la Borwa le dumela teng;
Pula e ka seola ga Mosetlha a magana,
Leru la seola ga Motsha a Rakau;
Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe,
Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

– Kakaretso ya tematheto e ka dipolelwana tse di se nang khuduego

- (a) Kgosi e a kgalema ntle le kgalefo
- (b) Tiro tsa kgosi di simolotse kwa Mmamudu, kwa Marapyane a boTeke, kwa Hebron le kwa Kgwadubeng.

– Tshwantshanyo ya dipolelwana tse le mela ya tematheto

- (a) Kgosi e kgalema ntle le kgalefo
Leru le tswa Borwa le duma,
Leru la Borwa le dumela teng;
- (b) Tiro tsa kgosi di simolotse kwa Mmamudu, kwa Marapyane a boTeke, kwa Hebron le kwa Kgwadubeng.
Pula e ka seola ga Mosetlha a magana,
Leru le ka seola ga Motsha a Rakau;
Le gaabo Tabane a boMosida a boTlholwe.

I e gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

— **Morero/maikaelelo a a lerwang ke go tshwantshanya dipolelwana tse le mela ya tematheto**

Tshwantshanyo e ya dipolelwana le mela e senola maikaelelo magolo a mmoki fa a tlhama tematheto e ya ntlha. Kgangkgolo ke go dimofatsa kgosi mme a mo tshwantshanya le dithata tsa magodimo, leru le pula ya tseola. Mmoki o fetsa tematheto e ka go eletsa fa ditiro tse di mosola tsa ga kgosi di ka fetela le kwa gaabo mogolo a bokgosi kwa Kgwadubeng.

— **Dipharologantshe tsa setaele mola ka mola**

Fa go tshelwa dipharogantshe tsa setaele tse di tlhagelelang mo tematong e ya l., go tla salwa lenaane le morago:

— Mosito kgotsa moribo

— **Poeletso**

- (i) Poapoeletso e tloaganeng
- (ii) Poapoeletso e e tlhatlaganeng
- (iii) Poapoeletsotshekamo go ya molemeng
- (iv) Tepatepano ya maina
- (v) Poeletso ya madiri
- (vi) Tepatepano ya sekafoko
- (vii) Modirisopego

— **Tshwantshiso**

- (a) Mola wa ntlha
- (b) Mola wa bobedi
- (c) Mola wa boraro
- (d) Mola wa bone
- (e) Mola wa bothano

Kakaretso

Mosito kgotsa moribo

Ka go tsamaya a kgwa mowa, mmoki o gatelela tumanosi ya serakabofelo ka mokgwa o:

Le:ru le ts:wa Bo:rwa le du:ma,	4
Le:ru la Bo:rwa le dume:la te:ng;	4
Pu:la e ka seo:la ga Mose:tlha a maga:na,	4
Le:ru la seo:la ga Mo:tsha a Ra:kau;	4
Le gaa:bo Taba:ne a boModi:sa a boTlho:lwe	4
Le gaa:bo mogo:lo a bokgo:si a le ye go seo:la ga Mmape:te a Madu:mo.	6

Se se tlhagelelang fa ke gore mmoki o atlegile go dirisa moribo wa makga a le nne palogare k.g.r. mola moribo le mongwe le mongwe o na le mafoko a le nne palogare, gape go ka tse mmoki o kgaugantse mela ya gagwe ka difiti di le nne:

Leru / le tswa / Borwa / le duma,
 Leru / la Borwa / le dumela / teng;
 Pula / e ka seola / ga Mosetlha / a magana,
 Leru / la seola / ga Motsha / a Rakau;
 Le gaabo / Tabane / a boModisa / a boTlholwe,
 Le gaabo /mogolo a bokgosi / a le ye go seola / ga Mmapete / a Madumo.

Mosola wa moribo mo temathetong e, o tlhagisa lobelo, matlhagatlhaga a mmoki a tlhagisang tematheto e go fitlhelela maikaelelo a gagwe a go tlhagisa kgosi ka tshwantshiso.

— **Poeletso**

Mmoki mo temathetong e o dirisitse methalethale e ya poeletso, (i) Poapoeletso e e tloaganeng, (ii) Poapoeletso e e tlhatlaganeng, (iii) Poapoeletsotshekamo go ya molemeng, (iv) Tepatepano ya maina, (v) Tepatepano ya sekafoko, (vi) Poeletso ya madiri.

(i) **Poapoeletso e e tloaganeng**

Ka tiriso ya poapoeletso e e tloaganeng, mmoki o atlegile gore leboko le le se ke la kgoba bareetsi marapo. o le loketse botshelo:

Leru la Borwa le dumela teng;
 Pula e ka seola ga Mosetlha a magana
 Leru la seola ga Motsha a Rakau;

Mmoki o tswaisitse mela e ka go dirisa pula mo gare ga leru le leru, gore go tlhagelele modumo o wa paterone e:
 -ru, -la, -ru.

Mosola wa paterone e ya medumo, -ru, -la, -ru, e supa kitso ya motlhami go fitlhelela maikutlo a bareetsi ka go tshameka ka medumo fa a gasa kgosi ka mainaina.

(ii) **Poapoeletso e e tlhatlaganeng**

Mo meleng e mabedi ya ntlha, ka go boeletsa lefoko 'leru' mmoki o atlegile go gatelela leru, ka jalo o baya mo mpaaneng boeteledipele jwa kgosi, o tlhagisa kgosi ya Bakgatla bakaMosetlha ka go mo tshwantshanya le dithata tsa magodimo, leru, kokamaditshaba, kokamalefatshe. Fa mmoki o opile kgomo lenaka, kgosi e ne e le modulasetilo sa Lekgotla la Kgatla-Ndebele Territorial Authority.

Mo moleng wa boraro, go tlhagelela poeletso ya sekapolelo:

Pula e ka seola ga Mosetlha a magana
 Leru le ka seola ga Motsha a Rakau

Mo meleng ya bothano le ya botshelela go tlhagelela poapoeletso ya sekafoko:

- I.e gaabo Tabane**
Le gaabo mogolo a
 Ka tiriso ya poeletso ya sekafoko le sekapolelo, mmoki o gatelela keletso ya gagwe gore namatshego e e leng mo Sekgatlang sa Mosetlha se aname.
- (iii) **Poapoeletsotshekamo go ya molemeng**
 Ka poapoeletsotshekamo go ya molemeng mmoki o kgonne go gatelela lefelo le leru le le tswang teng. **Borwa:**
Leru le tswa Borwa le duma
Leru la Borwa le dumela teng
- (iv) **Tepatepano ya maina**
 Ka teginiki e ya tepatepano ya maina mmoki o gatelela bothokwa jwa kgosi Makapan mo setshabeng sa gagwe, ka go mo tshwantshanya le leru jaana:
Leru le tswa Borwa le duma,
Leru la Borwa le dumela teng;
- (v) **Poeletso ya madiri**
 Ka teginiki e, mmoki o dirile gore lebaka la gagwe le se ke la kgoba bareetsi marapo, jaana
Leru la Borwa le duma
Leru la Borwa le dumela teng
- (vi) **Tepatepano ya sekafoko**
 Ka mokgwa o wa tepatepano, mmoki o gatelela keletso ya gagwe gore namatshego e fetele kwa Marapyane a boTeke, jaana:
Pula e ke seola ga Mosetlha a magana
Leru la seola ga Motsha a Rakau
- (vii) **Modirisopego**
 Mo meleng e, wa ntlha, wa boraro, wa bone, wa bothano le wa botshelela, mmoki o dirisitse modirisopego wa pakajaanong, jaana:

Pakajaanong	pakaphethi	pakaisago
Tswa —	tswile	— tla tswa
seola —	scotse	— tla seola

Mosola wa modirisopego wa pakajaanong o o thagelelang fa, ke go thagisa ka matseseleko se se thagelelang mo temathetong e ka go tsaya kgang, a begela bareetsi ka se se diragalang.

— **Tshwantshiso**

Mola wa ntlha:

Leru le tswa Borwa le duma

Mo moleng a mmoki o simolola ka go thagisa kgosi ka leina le a mo tihametseng lona, **Leru**. Mola o o thagisa setshwantsho sa leru le gaola mo loaping lo tswa Borwa ba mmantsha-o-tlogelele-ngwana le setswe morago ke modumo, le kgalema, le kgadimola le didimetsa le benya. Mo Batswaneng leru le le tswang Borwa le itsagala ka la matla-ka-dibe gongwe ranotwane gongwe rathuuthuu. Leru le farologane le maru a: **Mmakgomari-ke-kgoramela-lefatshe**, leru le le tswa Bowelatsatsi; **Botsweta**, leru le le tswa Leboa, **Nko-tsa-phefo**, leru le le tswa Bothabatsatsi. Maru a a didimetsa ga a na mokgwa, z bori, fa matla-ka-dibe, leru le le tswang Borwa le tla ka mathata, merwalela, ditsuatsue, diphefo, madimo le sefako. Mmoki gone mo moleng o o thagisa lefelo le leru le le tswang teng, Borwa.

Kana mo Batswaneng fa motho a bua ka Borwa, o a bo a umaka mafelo a tshwana le Tshwaane le Gouteng k.g.r. P.W.V. Gouteng le Tshwaane ke metse e megolo kwa go letseng khumo ya lefatshe la Aferika Borwa teng, ke metse ya mabaibai, metse ya dibenyane, metse ya Mmantsha-o-tlogelele-ngwana, ke metse ya go-tsofala-yo-o-rateng. Ke metse e megolo kwa go tswang makarapa a re tsho/etse dikoromola, dingaiba le menate ya lefatshe, ke metse e mo go yone botshelo jwa motho go gaisiwa ke jwa kgogo.

Mola wa bobedi:

Leru la Borwa le dumela teng

Mo moleng o mmoki o dirisitse **dumela teng**, fa mo moleng wa ntlha a dirisitse **duma**. Ntlha e e farologanya maru a, mo moleng wa ntlha **duma** e kaya lorata, e kaya kgalema, e kaya didimetsa, e kaya modumo, e kaya pefelo. Ke ka mabaka a fa leru le le kaiwa e le matla-ka-dibe, ranotwane gongwe rathuuthuu. **Dumela teng** e kaya bori e kaya tidimalo, e kaya motho yo o bonolo, e kaya motho yo o marinini-a-popota, e kaya motho yo o fedileng mo thaloganong, e kaya motho yo o thagang ka menate, e kaya motho yo o leng monate ka boena. Mmoki fa a gasa mmokiwa wa gagwe ka mainaina ga a re:

Leru le tswa Leboa le duma

Leru la Leboa le dumela teng kgotsa a re:

Leru le tswa Bothaba le duma

Leru la Bothaba le dumela teng kgotsa a re:

Leru le tswa Bophirima le duma

Leru la Bophirima le dumela teng

Mmoki ga a dirise mafelo a mo pokong ya gagwe ka gone dikarolo tse ga go metse e megolo, kgogedi-ya-ditshaba, ga go khumo. Batho ba mafelo a le bone ba phallela Borwa go senka khumo, tlotlo, kitso le botshelo jo bo naana.

Mo moleng o wa bobedi mmoki o dirisa **Leru la Borwa**, go setse go thageletse gore **leru la Borwa** le bori. Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan e ne e le motho yo o bori, motho yo o bonolo, ka jalo go ka twe papiso e ya kgosi le **leru la Borwa** e maleba. Pako e ya tshwantshiso e thagelela ka gobo mmoki a eletsa go dimofatsa kgosi, a mo tshwantshanya

(c) bathata tsa magodimo, leru. Kgosi e ne e le mogale, motlhaletl, moeteledipele, peo, setlhare se se moriti o o tsididi, e
 (d) octapele, mokgoreletsi, e ne e le morualetsa e seng mojaletsa la Bakgatla bagaMosetlha. Puso ya gagwe go simolola Kgwagaga wa 1927 Phatwe a tlhola malatsi a le masomepedi supa, e ntile e e bothito mo morafeng wa gagwe

Mola wa boraro

Pula e ka seola ga Mosetlha a magana

Mo moleng o mmoki o fetotse leru gonna pula, mme lediri seola le fetola leina pula gonna pula-ya-tsheola. Pula ya tsheola ke pula e e tlang boitumelo mo tthagong, naga e a kgaba, dimela di a itumela, di a talafala, diphologolo di a tswala, dinonyane di simolola go beela, diruiwa di simolola go phatsima, tse di namagadi di tsaya poo, kgora e a tsena, lesekere le a khutla, ntho e a itumela, thari e a ata. Lefoko le magana ke moano wa Bakgatla bagaMosetlha. **Magana-le-kgomo.**

Mola wa bone

Leru le ka seola ga Motsha a Rakau

Mo moleng mmoki o dirisa, **leru le ka seola . . . ga a re: leru la seola . . .**

Leru le ka seola . . . le leru le seola . . . di a farologana,

Leru le ka seola . . . le kaya keletso, fa leru le seola . . . le kaya tiragalo. Mmoki mo moleng o o eletsa fa namatshego e e tlhagelelang mo Bakgatlang bagaMosetlha e ka akaretsa le Bakgatla ba Marapyane – Motsha a Rakau.

Mola wa botlhano

Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe

Mo moleng o mmoki o eletsa fa namatshego e ka fetela kwa Mokwena, Hebron

Mola wa botshelela

Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo

Mo moleng o wa bokhutlo jwa tematheto e mmoki o eletsa fa namatshego e ka fetela kwa Kgwadubeng kwa Swartbooi sa boSekitla. Mmagwe kgosi o tswa mo kgorong ya Kgoka mo Mmatshidi.

Kakaretso

Mo temathetong e ya ntlha, ka tiriso ya poapoetso e e tthatlaganeng, poapoetso e e tloganang, poapoetsotshekamo go ya molemeng, poapoetso ya sekapolelo le poapoetso ya sekafoko le tshwantshiso, mmoki o atlegile go fitlhela maikaelelo a gagwe a go dimofatsa ditiro tsa kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan ka go mo tshwantshanya le dithata tsa magodimo, pula le leru.

Tematheto ya bobedi

Ya re Mokgatla e fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa,

Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba;

Wa utlwala go ya Bophirima go boSetshele wa boMotswasele;

Ya re Bapedi ba utlwa ba re:

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

— **Kakaretso ya tematheto e ka dipolelwana tse di se nang khuduego**

(a) Kgosi ke Mokgatla

(b) Ditiro tsa kgosi di aname le lefatshe

(c) Ditiro tsa kgosi di a gakgamatsa

(d) Ditiro tsa kgosi di bonola.

— **Go tshwantshanya dipolelwana tse le mela ya tematheto**

(a) **Kgosi ke Mokgatla**

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa

(b) **Ditiro tsa kgosi di aname le lefatshe**

Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba

(c) **Ditiro tsa kgosi di a gakgamatsa**

Wa utlwala go ya Bophirima go boSetshele wa boMotswasele

(d) **Ditiro tsa kgosi di bonolo**

Ya re Bapedi ba utlwa ba re:

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

— **Go Morero/maikaelelo a a lerwang ke tshwantshanyo ya dipolelwana tseo le mela ya tematheto**

Ka tshwantshanyo ya dipolelwana tse le mela ya tematheto, go tlhageletse maikaelelo a go dimofatsa ditiro tsa kgosi, go tlhagisa morafe wa gagwe le selemelo sa kgosi, lentswe la gagwe le duma sedumedi k.g.r. o bori, ditiro tsa gagwe ga di a tuma ka botlhoko.

— **Dipharologantsho tsa setaele mola ka mola**

Lenaane le le tla salwang morago fa go tshelwa bofoku dipharologantsho tsa setaele tse di tlhahlelang mo temathetong ya bo 2, ke le:

— Mosito kgotsa moribo

— **Kao**

(a) Mola wa ntlha

(b) Mola wa bobedi

(c) Mola wa boraro

(d) Mola wa bone

— **Phetelelo**

(i) Mola wa bobedi

(ii) Mola wa boraro

— Kakaretso

Mosito kgotsa moribo

Mmoki o tsamaya a kgwa mowa a gatelela tumanosi ya serakabofelo ka mokgwa o

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa 5

Modumo wa lona wa akaretsa ditshaba 4

Wa utlwa:la go ya Bophiri:ma ga boSetshe:le wa boMotswase:le 4

Ya re Bapedi ba utlwa ba re / 2

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi. 2

Mo temathetong e mmoko o dirisitse moribo wa makga a mane palogare. Mmoki o kgaola tematheto e ka difiti jaana

Ya re Mokgatla / a fetela / Bokwena / ntlheng / ya Mogopa,

Modumo / wa lona / wa akaretsa / ditshaba;

Wa utlwala / go ya Bophirima / ga boSetshele / wa boMotswasele.

Ya re Bapedi / ba utlwa / ba re

Lentswe / la Mokgatla / le duma / sedumedi.

Mosola wa moribo o ke go tlhagisa molodi o leboko le le tshwanwang ke go le tlhagisa ka teng. Moribo o o tswetswe pele ke go tsamaya go gatelelwa tumanosi ya serakabofelo.

Kao

Kao ke mokgwa wa pako o ka one mmoki a bitsang selo ka se sengwe. Ke mokgwa wa go kaya gore motho kgotsa selo se se bokiwang na le tshwano kgotsa matshwao a a tshwanang le a se se bidiwang ka sone. Gantsi go kaiwa ka selo se se itsegeng ka mokgwa kgotsa popego e sebokiwa se bokelwang yone. Ka jaano poko gantsi e le thorisole kgakatso. e dirisa kgatelelo ya bokao jwa mafoko.

Mola wa ntlha

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa,

Mo moleng o mmoki o gatelela tiriso ya kao, o gasa kgosi Makapan ka mainaina ntswa leina la gagwe le sa tlhagelela. o dirisa morafe wa kgosi, Mokgatla. Fa go tewa kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan.

Ka Sekgatla fa ba dumedisana kgosi ba e dumedisana ka go re. Kgabo! Le fa banna ba Bakgatla ba kopana. dumedisana ka go re, Ahee! Kgabo!

Mokgatla a fetela Bokwena, fa mmoki o umaka ka maeto a kgosi Makapan, ditiro tsa gagwe tsa tswelolepele.

Setshele le Motswasele, ke bagwe bagakgosi.

Mola wa boraro

Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re

Duma, fa mmoki o sa ama go tuma ga ditiro tsa kgosi.

Ya re: fa mmoki o tlhagisa mabarebare, o a phopholetsa, ga a na boammaaruri.

Bapedi: ka tiriso ya lefoko le Bapedi, mmoki o akaretsa merafe ya Leboa ya Batho Bantsho.

Mola wa bone

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi.

Mokgatla, fa mmoki o sa umaka kgosi.

Le duma sedumedi, mmoki fa o kaya semelo sa kgosi, kgosi o bori, ditiro tsa gagwe di bonolo, di na le mosola ba bathong le mo morafeng wa gagwe.

Phetelelo

Phetelelo ke mokgwa wa go bua ka kgatelelo go feta selekanyo

Mola wa bobedi

Modumo wa lona wa akaretsa ditshaba;

Modumo, ke go tuma go kgosi. Fa mmoki a gateletse tumo ya kgosi ka mokgwa o o fetang selekanyo.

Ditshaba, fa mmoki o a bo a kaya meratshwana e e mo tikolong ya Moretele e e neng e le ka fa tlase ga kgosi Makapan.

Meratshwana e ke, Bakgatla bagaMosele, Bakgatla baMtsha, Bakgatla bagaMmakau, Bakgatla bagaSeabe, Baphuthing bagaNawa, Barolong baNokaneng le Matebele a ga Kekana ka fa tlase ga Kgatla-Ndebele Territorial Authority.

Mola wa boraro

Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele

Go mo mpaaneng gore modumo o ke wa leru, ga go kgonagale gore modumo wa leru o le mo Sekgatlang, modumo wa lone o fithe kwa Saulspoort, sekgala se feta 180 km. E ke phetelelelo e e tseneletseng.

Mola wa bone le botlhano

Ya re Bapedi ba utlwa le duma ba re:

Lentswe la Mokgatla le duma sedumedi

Mo meleng e mmoki o sa dirisitse phetelelo. fa lentswe le duma sedumedi ke ge le duma jaang?

Kakaretso

Mo temathetong e ya bobedi ka tiriso ya kao le phetelelo, mmoki o kgonne go gasa mmokiwa gagwe. kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, ka mainaina ntswa leina la gagwe le sa tlhagelele.

Tematheto ya bo 3.

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile,

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao;

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla

- Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjila.
Phofa di khibidu ya boRrakeagile.
- Go akaretsa tematheto e ka dipolelwana tse di sa supeng khuduego
 - (a) Losika lwa ga kgosi
 - (b) Boeteledipele jwa ga kgosi
 - (c) Sefoka se tserwe ke kgosi
 - (d) Kgosi ke maila-go-fenngwa.
 - Go tshwantshanya dipolelwana tseo le mela ya tematheto
 - (a) **Losika lwa ga kgosi**
Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa bo Motjila.
 - (b) **Boeteledipele jwa ga kgosi**
Fa ke tsamaya ke tlosa dinao;
 - (c) **Sefoka se tserwe ke kgosi**
Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjila
 - (d) **Kgosi ke maila-go-fenngwa**
Phofa di khibidu ya bo Rrakeagile.
 - **Morero/makaelelo a a lerwang ke tshwantshanya ya dipolelwana tseo le mela ya tematheto**
Ka go tshwantshanya dipolelwana le mela ya tematheto go tlhageletse mokhutlholo/moko wa kgang ya tlhagiso ya ditiro tsa kgosi Makapan. Tematheto e ke yona setlhoa se leboko le, mo go yone mmoki o dirisa kao le poeletso go boka kgosi ntswa leina la gagwe le sa tlhagelele.
 - **Dipharologantsho tsa setaele mola ka mola**
Lenaane le le da latelwang morago fa go sekwasekwa dipharologantsho tsa setaele tse di tlhagelelang mo temathetong ke le:
 - Mosito kgotsa moribo
 - Poeletso
 - Kao
 - (i) Mola wa ntlha
 - (ii) Mola wa bobedi
 - (iii) Mola wa boraro
 - (iv) Mola wa bone
 - (v) Mola wa bothano

Kakaretso

Mosito kgotsa moribo

Ka go tsamaya a kgwa mowa, mmoki o gatelela tumanosi ya serakabofelo ka mokgwa o	
Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile	4
Fa ke tsamaya ke tlosa dinao;	3
Ke gatelela pele nna ngwana wa Mokgatla	5
Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjile	6
Phofa di khibidu ya boRrakeagile	3

Mo temathetong e mmoki o dirisitse moribo wa makga a le tharo palogare. Difiti tsa tematheto e di tlhagelela jaana:
Monongwaga / le simolotse / kwa Mmamalebye / wa boMotjile,
Fa ke tsamaya / ke tlosa / dinao;
Ke gatelela / pele / nna / ngwana / wa boModiegi / le Motjile,
Seroro / se rwelwe / ke nna / ngwana / wa boModiegi / le Motjile;
Phofa / di khibidu / ya boRrakeagile.

Mosola wa moribo o ke go thusa mmoki go tlhagisa ka kodu ya lentswe la gagwe, a bua ka bonya, a gatelela tumanosi ya serakabofelo, ditiro le maeto a kgosi.

— Poeletso

Ka poeletso ya sekafoko: **nna ngwana wa**, mmoki o gatelela losika lwa mmokiwa wa gagwe, kgosi H.R.M. Makapan. jaana:
(i) Ke gatelela pele **nna ngwana wa Mokgatla**
(ii) Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjile

Mola wa ntlha o tlhagisa mmokiwa e le ngwana wa kgosi. Ka Sekgatla fa ba dumedisa kgosi ba dirisa moano wa kgosi, Ahee! Kgabo! Mola wa bobedi mmoki o tlhagisa mogoloagwe kgosi, Modiegi le monnaagwe, Motjile.

— Kao

Kao ke tegniki e mmoki a e dirisang go boka mmokiwa wa gagwe ka go kaya fela ntswa leina la mmokiwa le sa tlhagelele. Mo temathetong e ya boraro e e leng setlhoa sa leboko le, mmoki o sa tseletsa kao e a e simolotseng mo temathetong ya bobedi.

Mola ya ntlha

Monongwaga le simolotse kwa ga Mmamalebye wa boMotjile,

Potso e go ipotswang yona ke e: Go simolotse eng? Karabo e nne: Go simolotse leru, pula ya tseola k.g.r. ditiro tsa ga kgosi. Ntlha e e tlhagelela sentle ka gobo mo tikologong ya Moretele, kgosi Makapan e nnile kgosi ya ntlha ya go simolola "**Breeding Scheme**" kwa Bedwang, kwa Leeukraal 413 a simolola thuo ya dikgomo tsa nama.

Mmamalebye, go tewa mmaagwe kgosi Makapan.

Motjile, ke kgofelane yaabo kgosi.

Mola wa bobedi

Fa ke tsamayeja ke tlosa dinao

Ka mola o mmoki o ama ditiro tsa kgosi tsa kgetlopele, mo mhameng wa thuto kgosi Makapan o tlogetse setshaba sa gagwe khumo e e sa boleng, dikolo:

Mo motseng wa Mmamudu o agile dikolo tse, Mmamudu Poraemari, Thupe Poraemari, Makapanstad Poraemari le Nchaupe II Memorial Secondary School se gompiano e leng High School

Kwa motseng wa Tladistad, Tladistad Poraemari

Kwa motseng wa Dikebu, Rantebeng Poraemari

Kwa motseng wa Moretele, Setumo-Sephete Poraemari

Kwa motseng wa wa Bolantlokwe, Bolantlokwe Poraemari

Kwa Mmukubane, Nyakale Poraemari

Kwa Ngobi, Ngobi Poraemari

Kwa Kgomokgomo, Buffelsdrift 131, Kgomokgomo Poraemari

Kwa Kontant, Kontant Poraemari e gompiano e leng Moerane-Sefoko

Mola wa boraro

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla.

Kgosi Makapan e nnile kgosi ya ntsha ya Motho Motsho yo puso e mo letletetseng go baana le sekolo sa go rupela barutabana mo sekolong sa moraffe. Dikolo tsothe tsa nako e go e ne e le tsa dikereke jaaka Lemana Training College jj.

Mola wa bone

Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjile.

Seroro ke sefoka. Ka mola o mmoki o opile kgomo lenaka, kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan, e nnile kgosi ya ntsha mo Sekgatlang yo o busitseng nako e telele, go simolola ka 1927 go fitlha ka 1966. Mo nakong e o ne a bokiwa jaana: Ke a nopola,

Ga se seaparankwe ke seapesadinkwe,

Ke se sega meja ya diapasadinkwe.

Mola wa botlhano

Phofa di khibidu ya boRrakeagile

Fa mmoki o ama semelo sa kgosi, le fa kgosi a ne a le bori, mmoki o ne a dirisitse leinaina le sentle. **Phofadikhibudu.** Mo setsong sa Sekgatla ka bophara, phofadikhibidu e kaya **bogale, boselthogo, ntwadumela, makgaka, makgwakgwa, mabetwana, mabetwa-e-pelo, malaomabe le ka-monwana-ga-ke-supe-se-phelang.**

boRrakeagile: ke leina le ditheka tsa kgosi ba neng ba ipitsa ka lone kgosi mo pusong ya gagwe o ne a tlhoile bothokatsebe. boganana, bofafaale, bogodu jwa leruo le boloi. Go lathisa motho mekgwa e e maswe ya go jela Bakgatla ditsaabone, leruo, o ne a laela gore legodu le tshasiwe ka mafura, le bofelelwe mo koteng, a latswe ka mo kgwading, go tlhongwe nkgo ya lerwe fa thoko ga gagwe. Mo bosigong lerwe le tla lala kobo e lengwe le sesinyi se. Mo mosong sesinyi se tla tswa ka hoam-maaruri, mme se ikane, se solofetse go latha mekgwa e e maswe e.

Kakaretso

Mo temathetong e ka tiriso ya kao, mmoki o atlegile go fithelela maikaelelo a gagwe a go dimofatsa ditiro tsa kgosi le go senola semelo sa gagwe, phofa di khibidu.

Tematheto ya bo 4

Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi.

Malebye le Setshedi sa magaba;

Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe.

Ahee! Kgabo!

— **Kakaretso ya diteng tsa tematheto e ka dipolelwana tse di sa supeng khuduego**

(a) Lelapa le legolo la mosate wa Bakgatla bagaMoseitlha

(b) Keletso go kgosi

(c) Moano wa Bakgatla bagaMoseitlha

— **Go tshwantshanya dipolelwana tse le mela ya tematheto**

(a) **Lelapa le legolo la mosate wa Bakgatla bagaMoseitlha**

Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi

Malebye le Setshedi sa magaba;

(b) **Keletso go kgosi**

Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe

(c) **Moano wa Bakgatla bagaMoseitlha**

Ahee! Kgabo!

— **Morero/maikaelelo a a lerwang ke go tshwantshanya dipolelwana tse le mela ya tematheto.**

Maikaelelo magolo a a tlhagelelang fa dipolelwana di tshwantshangwa le mela ya tematheto, ke go itsise bareetsi lelapa le legolo la mosate wa Bakgatla bagaMoseitlha le dikgosana le batseta ba bona.

— **Dipharologantsho tsa setaele mola ka mola**

Lenaneo le le tla salwang morago fa go sekasekwa setaele mola ka mola ke le:

— Moribo kgotsa mosito

— Poeletso

Mola wa ntsha

Mola wa bobedi

Mola wa boraro
Mola wa bone

Kakaretso

Meribo kgotsa mosito

Ke nna ngwana wa ntlo e kgolo yaabo Mmushi	6
Malebye le Setshe:di sa Magaba,	3
Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe,	5
Ahee! Kgabo!	2

Mo temathetong e mmoki ga a atlega go tlogisa paterone e e nang le pologare. Difo tse di tlogelelang mo temathetong e di ntse jaana:

Ke nna / ngwana / wa ntlo / e kgolo / yaabo / Mmushi,
Malebye / le Setshedi: / sa Magaba,
Thiba / o tshware / ka kutu / ngwana' Nchaupe,
Ahee! / Kgabo!

Mosola wa moribo o ke go tlogisa kgosi a apelatatsa a gata ka bonya a gatelele amanosi ya serakabote.

— **Poeletso**

Poeletso e e tlogelelang mo temathetong e ke poapoeletsokgautswe go ya meng e ntse jana:

Ke nna ngwana wa . . .
Malebye le Setshedi sa magaba
Thiba o tshware ka kutu ngwana . . .

Ka poeletso ya lefoko le, ngwana, mmoki o gatelele losika la mmokiwa, ke ngwana wa mosate wa telapa le legolo

Mola wa ntsha

Ke nna ngwana wa ntlo a kgolo yaabo Mmushi

Mmushi yo go umakiwang ka ene fa ke Mmushi wa Sekgatla. Ou Mmushi, khukhu ya mosate wa Bakgatla baka Mosetlha. Ga se Mushi wa Batswella, le gone ga se Mmushi wa Sekwena.

Mola wa bobedi

Malebye le Setshedi sa magaba;

Malebye ke dikgosi tsa Bakgatla, fa Setshedi e le batseta ba bone k.g.r. ke bone ba ba tshwanelang go apeela kgosi. Kgosi ga e a tshwanela go ja bogobe ba basadi.

Mola wa boraro

Thiba o tshware ka kutu ngwana' Nchaupe

Mo molathetong ka phefofatso mmoki o eletsa kgosi. Phefofatso ke mokgwa wa go nolofatsa mafoko gore a se ke a tlhaha mmokiwa kgotsa bareetsi maikutlo. Mmoki ga a bue bosutlha a re:

Ngwana' Nchaupe senka dingaka bathusi ba gago ba go nna Makgotla a bosigo.

Mola wa bone

Ahee! Kgabo!

Mmoki o digela leboko la gagwe ka go dumedisa mmokiwa wa gagwe ka moano wa gagwe, o a mo tlotla.

Kakaretso

Mo temathetong e mmoki o atlegile ka go tsweletsa kao e a e simolotseng mo temathetong ya bobedi go boka kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan.

Jaanong se se setseng gonne tema ya go thanola setaele le go sekaseka setaele se se tlogeletseng mo lekokong la kgosi Makapan, go tla tsewa tshoetso ya go bona gore leboko le le wela mo mhameng ofe wa maboko.

Kgaolo ya bo 6

Tshoetso ya gore leboko le la kgosi H.R.M. Makapan le wela mo mhameng ofe wa maboko.
Matseno.

Jaanong motsi o gorogile gore go tsewe tshoetso e e maleba, ya gore leboko le la kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan le wela mo mhameng ofe wa maboko.

Peie tshoetso e e ka tsewa, go tla lebelelwa gore a leboko le la ga kgosi Makapan le nyalana le dithibololo tse di tihagisitsweng ke baitseanape ba (i) Finnegan, (ii) Kunene, (iii) Cope, (iv) Damane la Sanders, (v) Schapera le (vi) Mogapi, fa ba kgwaa lotlhaa ka ga maboko a bogologolo.

- (i) **Finnegan (1970: 122—123)** fa a ne a kwala ka ga methalethale ya maboko a bogologolo o rile setlhogo sa maboko a bogologolo bo itshetlegile thata mo ditirong tsa bagale le magosi. Leboko le la ga Kgosi Makapan le nyalana le thibololo e, mmoki wa lone o boka kgosi ka ntata ya ditiro tsa gagwe, fa e le modulasetilo wa Kgatla ya Kgatla-Ndebele Territorial Authority le tswelopele e e neng e le mo setšhabeng sa gagwe sa Bakgatla bakaMosetlha. Mmoki o amile ntlha e jaana:

Leru le tswa Borwa le duma

Leru la Borwa le dumela teng

Leru ke setso sa Bakgatla ke kokamaditšhaba, ka jalo leinaina le le a tshwanela, kgosi e ne e le modulasetilo wa Sekgatla sothe sa tikologo ya Moretele le Matebele a gaKekana.

Finnegan (1970:128—129) fa a atthaatha ka boleele jwa poko ya bogologolo o rile poko ya Bantsho ba Borwa e bopilwe thata ke mainamafatshwa le tematheto ya thotokiso. Batswana ba ne ba ipitsa ka moano wa bone. Leboko le la ga kgosi Makapan le tsamaisana le dintlha tse pedi tse, (a) Mainamafatshwa le (b) moano.

- (a) **Mainamafatshwa.**

Mmoki wa leboko le la gagosi Makapan o mo tshametse mainaina fa a mmoka, Leru-la-Borwa le Phofadikhibidu-ya-boRrakeagile:

a. **Leru-la-Borwa le dumela teng**

b. **Phofadikhibidu-ya-Rrakeagile**

- (b) **Moano**

Mmoki wa leboko le la ga kgosi Makapan o le digela ka go dirisa moano wa ga kgosi, kgabo jaana:

Ahee! Kgabo!

Finnegan (1970:141—146) fa a bua ka ga mosola/boleng jwa poko a re, boleng jwa poko bo itshetlegile mo mekgweng ya botshelo jwa Bantsho, ka tšhago botshelo jwa Bantsho bo agilwe mo godimo ga maemo, tsalo, losika, semphato le bogosi. Mo lebokong le la ga kgosi Makapan go tšhagelela (i) tsalo le (2) losika.

1. **Tsalo.**

Mmoki o tšhagisitse tsalo ya ga kgosi ka lonyalo le Bakgatla bakaKgafela, k.g.r. ba bogwe jwa gagwe.

Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele

2. **Losika**

Mmoki o tšhagisitse losika lwa ga kgosi mo lebokong le:

Seroro se rwelwe ke nna ngwana wa boModiegi le Motjile

Modiegi ke leitebolo la gaabo kgosi, Motjile ke kgofelana ya gaabo kgosi.

Elatlhoko. Leboko la bogologolo le le tšhamegileng sentle le ama losika le tsalo ya mmokiwa.

- (ii) **Kunene (1971:1)** fa a atthaatha ka ga se poko e leng sona a re poko ya bagale ya Bantsho ke ditiro tsa bogathamelamasisi tsa bathabani-ba-marumo le dikgosi. Maikaelelo magolo a poko e bokgeleke jwa go tšhabana le makgethe a go tšhamekisa molamu.

Leboko la ga kgosi Makapan le tsamaisana le ntlha e ya go dimofatsa ditiro tsa ga kgosi. Mo lebokong le mmoki o tšhwantshanya ditiro tsa ga kgosi le dithata tsa magodimo, leru, pula, leru-la-Borwa. Go fithelela maemo a a go dimofatsa mmoki o dirisitse pheteletso le kao jaana:

Ya re Mokgatla a fetela Bokwena ntlheng ya Mogopa

Modumo wa lona wa akaretsa ditšhaba

Wa utlwala go ya Bophirima ga boSetshele wa boMotswasele

Kunene (1971:6) fa a kgwaa lotlhaa ka ga lefelo la tholego la mmokiwa a re go le gorosi mo mabokong a bogologolo mmokiwa o amantshiwa le lefelo la gagwe la botsalo le losika lwa gagwe. Mo lebokong le la ga kgosi Makapan, mmoki o ama losika lwa gagosi:

Ke nna wa ntlo e kgolo yaabe Mmushi

Malebye le Setshedi sa magaba

Kunene (1971:38) fa a thadisa ka ga mainamafatshwa a tsalano a re mainamafatshwa a tšhwantsho a latelwa segolo setonna ke losika mme le nyalanya mmokiwa le dikokomane tsa gagwe tsa dinatla, batsadi ba gawe gongwe le moratshwana wa gaabo.

Mo lebokong le mmoki o tšwaraganya kgosi le kwa gaabo mogolo a bokgosi jaana:

Le gaabo mogolo a bokgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

Kunene (1971:39) fa a tšhela mainamafatshwa a tšhwantsho bofoku a re mainamafatshwa a tšhwantsho a nyalanya mmokiwa le dilo tsa tšhago tse di kaiwang e le setlhoa sa dithata tse di kwa godimo — legadimo (lobelo, loso), tau (maatla, go gathamelamasisi, bogosi), legodimo (kokamaditšhaba, tšhireletso ya ga rre) jj. Mmoki wa leboko le la ga kgosi Makapan o tšhwantshitse kgosi Makapan le dithata tsa legodimo — leru, pula:

Leru la Borwa le dumela teng

Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana

Kunene (1971:68—101) fa a bua ka ga dielemente tsa poapoetso e e tlhagelelang mo mabokong a bogologolo a Bantsho o tlhatsa methale e. (a) Poapoetso ya dikgopolo ka go boeletsa mafoko le dipolelwana. (b) Poeletso ya dikgopolo ka go boeletsa makaelagongwe. (c) Poeletso ya dipharologantsho tsa popapolelo ka go boeletsa dikgoba tsa dipolelwana.

Mmoki wa leboko le la ga kgosi Makapan o dirisitse, (a) poeletso ya mafoko le dipolelwana le (b) poeletso ya makaelagongwe, ka katlego e kgolo.

(a) **Poeletso ya mafoko le dipolelwana.**

Ka teginiki e mmoki wa leboko le o kaya fa a ne a tutetswe, a fegetlwa go gatelela kgopolo e e rileng gore moreetsi a e tseye tsia, a e lathele bofoku gongwe a e tshela meriti. E tlhageletse jaana:

Leru le tswa Borwa le duma

Leru la Borwa le dumela teng

Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana

Leru la seola ga Motsha a Rakau

Le gaabo Tabane a boModisa-a-boTlholwe

Le gaabo mogolo o kgosi a le ye go sola ga Mmapete a Madumo

(b) **Poeletso ya makaelagongwe:**

Ka tiriso ya matsetseleko a mmoki wa leboko le la ga kgosi Makapan o supile nonofo ya gagwe mo go diriseng puo.

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla

Mafoko a, (i) ke tsamaya, (ii) ke tlosa dinao le (iii) ke gatela pele, a kaya mosepelo.

(iii) **Cope** (1968:25—27) fa a ne a sekaseka poko gareng ga Mazulu motsing wa puso ya ga Kgosi Tshaka, o tlhagise ntsha e monna mongwe le mongwe o ne a tlhamelwa mainamafatshwa ka ntata ya ditiro tsa gagwe. Selo se se tlhagelela mo lebokong la ga kgosi Makapan, mmoki o mo tlhametse mainamafatshwa, leru, leru-la-Borwa, pula le phofadikhibidu-ya-Rrakeagile ka ntata ya ditiro tsa gagwe:

(a) **Leru le tswa Borwa le duma**

(b) **leru-la-Borwa le dumela teng**

(c) **Phofadikhibidu-ya-boRrakeagile**

Cope (1968:53—54) fa a kgwa tsa lothaa ka ga tematheto ya poko ya motsing wa puso ya ga kgosi Tshaka o rile thulaganyo ya tematheto e supa kaelo ya tlhagiso go ya go pheetso. Thulaganyo e e tsaya maemo a:

— Tlhagiso

— Katoloso

— Kgolo

— Pheetso

Mmoki wa leboko le la ga kgosi Makapan o dirisitse kaelo ya tlhagiso ga ya go pheetso:

(i) **Leru le tswa Borwa le duma**

(ii) **Leru la Borwa le dumela teng**

(iii) **Pula e ka seola ga Mosetlha a Magana**

(iv) **Leru la seola ga Motsha a Rakau**

(v) **Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe**

(vi) **Le gaabo mogolo a kgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.**

Molatheto wa (i) le (ii) ke tlhagiso: (i) ke polelo. (ii) ke kgatelelo Molatheto wa (iii) ke katoloso Molatheto wa (iv) ke kgolo Molatheto wa (v) le (vi) le pheetso.

(iv) **Damane le Sanders** (1974:23—24) fa ba thadisa ka se poko e leng sona, ba nopotse Casalis yo o reng poko e rotloetswa ke mafega a nwa le matshele. Ntsha e ya mafega a botshelo e tlhagelela mo lebokong la ga kgosi Makapan. Mmoki o ne a mmoka ka ntata ya mafega a gagwe mo go direleng morafe wa gagwe wa Bakgatla bagaMosetlha. Mo tikologong ya Moretele Bakgatla bagaMosetlha e nnile morafe wa ntsha wa go simolola lenaneo la go thabolola dikgomo. Mmoki o ama ntsha e jaana: **Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile**

(v) **Schapera** (1965:1—2) o tlhagisa se poko e leng sona ka go re poko ke nngwe ya ditlangwa tse di tlhagelang motlele mo meratshwaneng ya Bantsho ba Aferika Borwa (Banguni, Batsonga, Basotho le Matswetla). lefoko le la Setswana **Maboko** (bongweng — leboko) le tswa mo go lediri -boka, go rotloetsa, go thotokisa gongwe go galaletsa batho ka go ba tlhama mainaina. Ntsha e ya go thamela mainaina e a tlhagelela mo lebokong la ga kgosi Makapan. Mmoki o mo tlhametse mainaina, leru, leru-la-Borwa le phofadikhibidu-ya-boRrakeagile:

(i) **Leru le tswa Borwa le duma**

(ii) **Leru-la-Borwa le dumela teng**

(iii) **Phofadikhibidu-ya-Rrakeagile**

Schapera (1965:22) fa a isa pele ka se poko e leng sona o tlhagisa ntsha ya gore boko e mo gare ga naane, pina, tlhoitsetso, theto le thotokiso. Mo lebokong le la ga kgosi Makapan, mmoki o tsamaile a dirisa naane.

Monongwaga le simolotse kwa Mmamalebye wa boMotjile

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla

Schapera (1962:2) fa a athaatlha ka ga boleleele jwa poko ya Setswana ya bogologolo o nopotse Lestrade yo rileng poko ya Setswana e hopilwe ka tematheto tse di sa kitaneng, tematheto le melatheto ya yona ga e lekane le fa moribo o tlhagelela ka mokgwa o o elelang sentle. Ntsha tse di iponatsha sentle mo lebokong la ga kgosi Makapan, melatheto le ditematheto ga

di lekane

tematheto ya 1 e na le melatheto e le tharo, tematheto ya bo 2 e na le melatheto e le pedi, tematheto ya bo 3, e na le melatheto e le pedi, tematheto ya bo 4 e na le melatheto e le pedi.

- (i) Leru ' le tswa Borwa / le duma, //
 Leru / la Borwa / le dumela teng;
 Pula / e ka seola /ga Moseitla a Magana, //
 Leru / la seola / ga Motsha a Rakau;
 Le gaabo Tabane / a boModisa / a boTlholwe, //
 Le gaabo mogolo / wa kgosi / a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.
- (ii) Ya re Mokgatla /a fetela Bokwena / ntlheng ya Mogopa, //
 Modumo / wa lona / wa akaretsa ditšhaba, //
 Wa utlwala / go ya Bophirima / ga boSetshele wa boMotswasele,
 ya re Bapedi / ba utlwa /le duma ba re, //
 Lentswe / la Mokgatla / le duma sedumedi.
- (iii) Monongwaga /le simolotse /kwa Mmamalebye wa boMotjile //
 Fa ke tsamaya / ke tlosa dinao;
 Ke gatela pele / nna ngwana / wa Mokgatla, //
 Seroro se rwelwe / ke nna / wa boModiegi le Motjile, //
 Phofadikhibidu ya Rrakeagile.
- (iv) Ke nna / wa ntlo / e kgolo yaabo Mmush, //
 Malebye le Setshedi / sa Magaba;
 Thiba o tshware / ka kutu / ngwana' Nchaupe, //
 Ahee! Kgabo!

Schapera (1965:29) fa a thagisa bothokwa jwa poko mo morafeng wa Batswana o nopotse Ramoshoana yo o reng poko e thagisa bokgeleke jwa Motswana mo tirisong ya puo. Mo lebokong le la ga kgosi Makapan mmoki wa lone o thagisitse bokgeleke jwa gagwe jwa kitso ya puo ya Setswana ka go dirisa makaelegongwe:

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao

Ke gatela pele nna ngwana wa Mokgatla

Schapera (1965:16—17) fa a atthaatla ka ga setaele sa poko ya bogologolo o thagisitse ntla e, le fa baboki ba Batswana ba ne ba thagisa maboko a bone ba eme ka dinao, ba ne ba na le mokgwa wa go thagisa maboko a bone ka mafoko a le tharo kgotsa a le nne palogare, Mmoki wa leboko le la ga kgosi Makapan, o dirisitse palogare ya mafoko a le tharo mo moleng:

Leru . . . letswaBorwa . . . leduma	3
Leru . . . laBorwa . . . ledumelateng	3
Pula . . . ekaseola . . . gaMoseitlaaMagana	3
Leru . . . laseola . . . gaMotshaaRakau	3
LegaaboTabane . . . aboModisa . . . aboTlholwe	3
Legaabomogolo . . . abokgosi . . . aleyegoseolagaMmapeteaMadumo	3

(vi) Mogapi (s.a.:8) fa a thagisa se poko e leng sona o ribolotse dintlha tse di latelang ka go re, poko ke tirisio ya puo ka tsela e e faphegileng, e e senolang boleng la bogonego jwa dikakanyo, dikeletso, dikgatlhego le diphetogo tsa setšhaba. Mo lebokong la ga kgosi Makapan mmoki o thagisa (i) dikeletso, (ii) diphetogo tsa setšhaba.

(i) **Dikeletso:**

A. Pula e ka seola ga Moseitla a Magana

Leru la seola ga Motsha a Rakau

Le gaabo Tabane a boModisa a boTlholwe

Le gaabo mogolo a kgosi a le ye go seola ga Mmapete a Madumo.

(ii) **Diphetogo:**

B. Monongwaga le simolotse kwa ga Mmamalebye wa bo Motjile

Fa ke tsamaya ke tlosa dinao

Mo go A. mmoki o thagisa keletso ya gore namatshego e e leng mo setšhabeng sa Bakgatla bagaMoseitla se ka ya kwa Marapyane a boTeke (Motsha a Rakau) le kwa gaabo mogolo a bokgosi kwa Kgwadubeng.

Mo go B. mmoki o umaka ka tswelolepele ya ga kgosi mo setšhabeng sa gagwe sa Bakgatla bagaMoseitla.

Mokgwa o Sheila Setshedi' a neng a boka kgosi ka teng, a tla, a dira makome, a dira bokgeleke ka mabogo, maoto, sefatlhego le ka mmele, o kaya fa leboko le le ne le thametswe go bokiwa e seng go buisiwa le kwadilwe. Se se kaya fa leboko le le wela mo mhameng wa maboko a bogologolo a a neng a thametswe go bokiwa e seng go buisiwa.

Tshoetso.

Leboko le la Kgosi Makapan le nyalana le dithibololo tse baitseanape ba Finnegan, Kunene, Cope, Damane le Sanders Schapera le Mogapi ba di thagisitseng fa ba atthaatla ka ga poko ya bogologolo. Ka jalo go ka buiwa ka thamalalo gore leboko le la Kgosi Hendrick Rantebeng Mathibe Makapan le wela mo mhameng wa maboko a bogologolo.

A. Metlobo

Allen, W.	1963	: Reading A Novel
London: J.M. Dent and Sons Ltd.
Céline, L.F.	1974	: Romans II
Parys: Gallimard
Chwenemang, E.P.	1977	: Sethoboloko
Educum Publishers
Cope, T.	1968	: Izibongo. Zulu Praise Poems
Oxford: Clarendon Press
Damane, M. and Sanders, P.B.	1974	: Lithoko, Sotho Praise-Poems
Oxford: Clarendon Press
Finnegan, Ruth	1970	: Oral Literature in Africa
Oxford: Clarendon Press
Guma S.M.	1967	: The Form, Content and Technique of Traditional Literature in Southern Sotho
Oxford: Clarendon Press
Jakobson, R. and Halle, M.	1956	: Fundamentals of Language
Mouton: S-Gravenhage
Ingarden, R.	1960	: Das Literarische Kunstwerk ,
Tübingen: Max Niemeyer Verlag
Kerkhoff, E.L.	1962	: Kleine Deutsche Stilistik ,
Bern/München: Francke Verlag
Kgatla, P.M.	1988	: E.K.K. Matlala Mongwadi wa Tšhukudu
Thesis ya M.A.. Yunibesithi ya Tshwane (ga e a gatsiwa)
Kotsokoane, Zipporah	1982	: Solofela Leraga
De Jager-Haum
Kunene, D.P.	1971	: Heroic Poetry of the Basotho
Oxford: Clarendon Press
Leseyane, P.	1941	: Buka ya go buisa ya std. v and vi
Pretoria: van Schaick
Lestrade, G.P.	1935	: Bantu Praise-Poems
The Critic: Cape Town
Malope, E.M.	1980	: Matlhoko, Matlhoko
Mmabatho: Maikatlapelo Publishers
Mogapi, Kgomotso	S.A.	: Ka Ga Poko Ya Setswana
Dinaledi Publishing Company
Molefe, R.D.	1964	: Mesomo
Bona Press Ltd.
Motolla, E.M.	1988	: Dieletši tsa Machaka ,
Thesis ya M.A. Yunibesithi ya Tshwane (ga e a gatsiwa)
Opland, J.	1983	: Xhosa Oral Poetry
Oxford: Clarendon Press
Raditladi, L.D.	1973	: Sefalana sa Menate
Educum
Rakgatla, K.W.	1985	: Tshetlo Nkadime Molodi
Mmabatho: Maikatlapelo Publishers
Ramoshoana, D.M.	1948	: Livingstone Tswana Readers std 5
Tigerkloof Missionary Society
Schapera, I.	1965	: Praise-Poems of Tswana Chiefs
Oxford: Clarendon Press
Sebeok, T.A.	1960	: Style in Language
New York, London: Technology Press
Seboni, M.O.M. le Lekhela, E.P.	1970	: Boka Sentle
Via Afrika Limited
Thema, B.C.	1939	: The Trend of Setswana Poetry
Tigerkloof Magazine
Van Bruggen, J.R.L. en P.C. Schoonees	1925	: Inleiding tot die Studie van Letterkunde
Pretoria: J.H. de Bussis
Van der Merwe, D.F.	1941	: Hurutshe Poems
Bantu Studies

B. Ditshupa — Metswedi

Bantu Education Journal, vol xvii, no 7 September: 13

Department of Native Affairs Ethnological Publications, no 17

Groenewald, P.S. 1988: **Versvorm in Noord-Sotho: 1963—1938**

S. Afr. Tydskrif Afrikatale, vol 8.2: 35—40

Groenewald, P.S. 1988: **Thutadingwalo B.A. (Hons.) Yunibesithi ya Tshwane. Sesotho sa Leboa**

Groenewald, P.S. 1991: **Stylleer: Sehlabeng**

Ranamane, D.T. le babangwe 1986: TWN 203 — 8 TWN 303 — B.

Setshedi, E.J. 1987: **Thutadingwalo B.A. (Hons.) Yunibesithi ya Bophuthatswana. Setswana.**